MIHAI MAXIM

LIMBA TURCO-OSMANĂ

— CURS PRACTIC —

EDITURA UNIVERSITĂȚII BUCUREȘTI
— 1996 —

MIHAI MAXIM

LIMBA TURCO–OSMANĂ

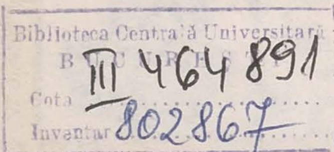
– CURS PRACTIC –

REEDITARE

EDITURA UNIVERSITĂŢII BUCUREŞTI

–1996–

Referenţi ştiinţifici: Dr. TAXIN GEMIL
Dr. VALERIU VELIMAN

ISBN - 973 - 575 - 023- 6

Motto:

"Cunoaşterea scrierii şi limbii otomane constituie o necesitate pentru cei care au a face cercetări asupra istoriei limbii şi literaturii turce, a istoriei artei, civilizaţiei, dreptului şi economiei turceşti, în general, pentru toţi cei care se vor ocupa cu istoria turcă".

(Faruk Timurtaş, Osmanlıca Grameri, Istanbul, 1964, p.XIII)

CUVINT-INAINTE

Ramură a orientalisticii, <u>turcologia</u> constituie un ansamblu de discipline care se ocupă cu studiul limbii, istoriei, culturii şi civilizaţiei poporului turc, iar prin extensiune ale popoarelor turcice în general. Această accepţiune a termenului de turcologie rezultă, bunăoară, din tematica recentelor congrese internaţionale de turcologie, organizate de către Institutul de turcologie al Facultăţii de Litere a Universităţii din Istanbul. Astfel, cel de-al IV-lea congres de acest gen (Istanbul, 1982) a reunit comunicări privind "domenii diverse ale turcologiei" şi anume "limba turcă, literatura turcă, istoria turcă, arta turcă, musica turcă şi cercetările turco-islamice".

Pentru universităţile turceşti această accepţiune dată termenului de turcologie este de dată relativ recentă, fiindcă pînă nu demult prin <u>türkoloji</u> (<u>türkiyat</u>) se înţelegea în Turcia doar studiul limbii turce (eventual şi al culturii turceşti). In schimb, în Europa şi America s-a înţeles prin turcologie acel ansamblu de discipline care se ocupă cu cele mai diverse aspecte ale vieţii turcilor, în acelaşi fel în care bizantinologia se ocupă de bizantini, iranistica de iranieni, slavistica de slavi, romănistica de romăni etc.

Această tendinţă către o cercetare multidimensională, globală, a "fenomenului turc" se reflectă şi în tematica unor congrese specializate, cum sînt cele de istorie turcă (ajunse pînă acum la a IX-a ediţie, Ankara, 1981), de artă turcă (al VI-lea, Cracovia, 1983), precum şi în sumarele unor reviste autointitulate "de turcologie", ca "Turcica" (Paris-Strasbourg-Louvain), "Türkiyat Mecmuasi" (Istanbul), "Sovetskaja tiurkologhija" (Baku) etc. Congresele şi revistele amintite

nu se limitează la studii şi comunicări de istoria, de artă sau numai de filologie turcă, ci îmbrăţişează cu interes mereu sporit tot mai multe domenii învecinate.

Domeniu extrem de vast, turcologia se divizează într-o serie de subramuri cu obiective "limitate" (mai bine zis: bine-delimitate). Intre acestea, se detaşează, ca pondere şi însemnătate, <u>osmanistica</u> (studiile otomane), care cercetează realităţile Imperiului otoman (1299-1922), sub cele mai diferite aspecte: limbă, istorie, literatură, artă, muzică, instituţii etc. Caracterul complex al problematicii otomane, care interesează o vastă arie geografică, întinsă pe trei continente şi un spaţiu cronologic de aproape o mie de ani, rezultă, de exemplu, din tematica recentei reviste internaţionale "Archivum Ottomanicum", editată de doi eminenţi turcologi: profesorii Halil Inalcık (Ankara-Chicago), istoric, şi T.Halasi-Kun (New York), filolog. Astfel, revista şi-a propus încă din primul său număr (Mouton, 1969), "să se preocupe în principal de istoria otomană ş. filologia otomană", dar în acelaşi timp să urmărească prezenţa otom. ă "în istoria şi cultura Europei, în special în Europa dunăreană, zon Mării Negre şi în Caucaz, precum şi în istoria şi cultura regiunilor arabe, iraniene şi bizantine".

Pornind de la acest caracter complex al acestor cercetări, este limpede că turcologia, în general, osmanistica, în special, vor trebui să se orienteze în viitor tot mai mult către cercetări multi- şi interdisciplinare, întreprinse cu mari echipe de istorici, filologi, istorici de artă, numismaţi, economişti, fololorişti, statisticieni etc., care să strîngă material documentar de cea mai diversă natură şi apoi să-l prelucreze matematic, cu mijloacele cele mai noi ale tehnicii. Numai aşa vor putea fi luminate multiplele faţete ale <u>sintezei otomane</u>.

In lumina constatărilor de mai sus privind sensul actual al termenului de turcologie, rezultă că o introducere în studiile turcologice otomane ar trebui să ofere studentului o viziune de ansamblu asupra problematicii otomane, cuprinzînd cunoştinţe de limbă şi paleografie

turco-osmană, de numismatică şi epigrafie otomană, de istorie şi civilizaţie otomană (cu tot ce înseamnă aceasta), astfel încît, în final, absolventul să poată lucra direct cu izvoarele istorice, numismatice, lingvistice, literare şi artistice otomane. O astfel de introducere nu se poate însă realiza decît în institute specializate, în care se predau separat, de către specialişti din domeniul respectiv, toate aceste discipline. Cursul de faţă trebuie însă să se limiteze la obiectivul modest de a iniţia pe studenţii secţiei de istorie-filozofie din cadrul facultăţilor de istorie-filozofie în studiul elementelor de bază ale limbii turco-osmane, care nu beneficiază decît de 3 ore săptămînal în anul I şi 2 ore săptămînal în anul II, ca disciplină opţională (la alegere cu slava veche, greaca veche, latina şi araba), urmînd ca în anii III-IV să se studieze facultativ (2 ore săptămînal în anul III şi un singur semestru a cîte 2 ore săpătmînal în anul IV).

Elaborat de către un istoric pentru studenţii în istorie, dornici să deprindă elementele de bază ale limbii izvoarelor istoriei otomane şi ale relaţiilor româno-otomane, lucrarea de faţă nu are nicidecum pretenţia de a fi o gramatică savantă a limbii turco-osmane, a cărei elaborare rămîne, desigur, de competenţa filologilor familiarizaţi nu numai cu textele otomane, dar şi cu noţiunile şi metodele specifice meseriei. Ar fi însemnat însă să aşteptăm prea mult acel moment, or timpul ne zoreşte: "De acest studiu (al limbilor orientale, în primul rînd al limbii otomane - M.M.), scria acum 7o de ani Nicolae Iorga, avem azi cea mai mare nevoie... E o pagubă reală că nu putem întrebuinţa o sumă de izvoare scrise în aceste limbi..., că nu putem publica materialul turcesc aflător chiar în biblioteca noastră... In cel mai scurt timp va trebui să recîştigăm şi aici timpul pierdut". (subl.n.- M.M.) ("An.Acad.Rom.Mem.Secţ.Ist"S.II,1913,XXXVI,p.37).

Astăzi, cînd în Arhiva istorico-centrală s-a adunat un număr impresionant de documente microfilmate, aduse din arhivele Turciei, cu atît mai stringentă rămîne această nevoie, pentru a cărei împlinire va fi, probabil, necesar efortul a cîtorva generaţii de turcologi.

Prin această lucrare, am dorit, deci, să venim în sprijinul studenţilor care doresc să se iniţieze în studiul limbii zecilor de mii de documente şi texte privind istoria noastră, a relaţiilor româno-otomane, oferindu-le acest manual care să suplinească cu un ceas mai devreme lipsa unui curs universitar de turco-osmană în limba română şi să constituie un instrument de lucru absolut indispensabil introducerii în "ABC-ul" turcologiei.

In adevăr, nu există în limba română nici un manual de turco-osmană, în afară de Gramatica limbei otomane a lui Cotula V. Adam (Constantinopol, 1905, 238 p.), destul de bine întocmită, cu numeroase elemente care pot fi şi astăzi utile celor care doresc să studieze limba turco-osmană şi pe nedrept neglijată (datorită limbii de redactare) în cercetarea turcologică internaţională. Dar, elaborată acum aproape 8 decenii pentru uzul minorităţii române din Imperiul otoman, manualul nu mai poate servi ca instrument de lucru studenţilor noştri, mai întîi, fiindcă este astăzi o raritate bibliografică, apoi datorită terminologiei folosite, care nu mai corespunde actualelor exigenţe ştiinţifice. Nici monumentala Grammaire de la langue turque. Dialecte Osmanli (Paris, 1921, XXX, 1216 p.) a lui Jean Deny, unanim considerată gramatica de bază a limbii otomane, nu mai există în bibliotecile noastre publice; oricum, fiind redactată într-o limbă străină, fie şi apropiată de a noastră, nu poate îndeplini rostul unui manual universitar, cu atît mai mult cu cît este foarte extinsă şi savantă (cu exemple şi consideraţii filologice mult prea numeroase) faţă de posibilităţile de timp, aşa de limitate, ale unui student în istorie. Există în bibliotecile noastre unele manuale mai simple de turco-osmană, provenind din biblioteca fostului Institut de Turcologie al Universităţii din Iaşi, dar acestea sînt elaborate în germană, limbă greu accesibilă studenţilor noştri: e vorba de lucrările semnate de Jehlitschka (1851), Gothold Weil (1917), Julius Németh (1917), Annemarie von Gabain (1941) - de fapt aceasta pentru limba "preotomană" -, Hans Joachim Kissling (1960), ultima fiind

din păcate redactată doar în caractere latine (la Otto Harrassowitz, Wiesbaden, una din marile edituri de orientalistică !) (vezi BIBLIOGRAFIA).

In fine, studenţilor le rămîn inaccesibile şi manualele şi gramaticile de turco-osmană elaborate în vreme din urmă în Turcia, în limba turcă, din care amintim în chip special Osmanlıca Gramari (Gramatica limbii otomane) de Faruk Timurtaş, apărută în 1964 (Istanbul, XV+ 4o8 p.) şi care pînă în 1979 a cunoscut mai multe ediţii.

Manualul nostru va căuta să valorifice aceste lucrări, în special gramaticile lui Jean Deny şi F.Timutaş şi altele, menţionate în Bibliografia finală, dar va fi adaptat necesităţilor concrete, actuale ale învăţămîntului nostru istoric. Astfel, îngrădiţi de numărul redus de ore afectat de programa de învăţămînt, a trebuit să comprimăm la maximum cunoştinţele gramaticale ce trebuie oferite studenţilor, renunţînd la consideraţii filologice mai ample sau la tot felul de excepţii de la regula de bază; am cules exemplele ilustrative din textele şi terminologia istorică, în vreme ce manualele obişnuite conţin exemple cu o terminologie actuală. Mai mult: faţă de celebra lucrare a lui Jean Deny, care a avut în vedere în mod precumpănitor limba turco-osmană literară ("ideală") din jurul anului 192o, în lucrarea noastră am avut mai ales în vedere limba documentelor istorice, în special a celor de cancelarie, directă "de afaceri", cu destule elemente luate din limba vorbită, diferită de cea literară. Asemenea elemente trebuie avute în vedere de cel care va lucra în viitor cu astfel de izvoare. Bunăoară, eminentul filolog citează "cazuri imposibile" de abateri de la regulile gramaticale (op.cit., p.12o), pe care, totuşi, textele otomane mai vechi le consemnează în mod frecvent. Din acest punct de vedere nici gramatica lui Kissling (istoric !) n-a făcut un pas înainte, ba, dimpotrivă, manualul său se înfăţişează mai mult ca un curs de turcă modernă decît de osmană, în ciuda titlului anunţat (Osmanisch-Türkische Grammatik).

Nu am insistat asupra foneticii istorice pentru că, în lipsa unei gramatici istorice a limbii otomane, nu sînt sigure cunoştinţele

noastre asupra felului cum se pronunţa un cuvînt osmanlîu sau altul în cutare moment istoric. Totuşi, şi aici, am preferat să dăm variante vechi de pronunţie, alături de cele mai noi, acolo unde semnele de vocalizare din manuscrise şi însemnări ale călătorilor europeni ni le indică (ex. padişahum alături de padişahım, vezirüm alături de vezirim, devletlü în loc de devletli etc.).

Totodată, avînd în vedere că studenţii, după absolvire, indiferent de locul de repartiţie, se vor putea întîlni cu documente turceşti, am considerat nimerit să facem loc în manualul nostru unor pagini de cronologie, care lipsesc din manualele de limbă osmană. Tot din nevoi practice, din dorinţa ca acest manual să poată servi şi ca instrument de lucru, am adăugat unele anexe cu toponime şi hidronime turceşti şi corespondentul lor bizantino-balcanic sau occidental, cu nume de persoană turceşti şi semnificaţia lor, cu nume româneşti în textele istorice otomane. Aceste liste trebuie completate cu anexele de la Culegerea noastră de texte otomane (Bucureşti,CMUB,1974,p.147-174): alfabetul turco-osman, zilele şi lunile calendarului musulman, cifrele turceşti, arabe şi persane, cifrele în stilul financiar siyakat, glosarul de termeni şi instituţii otomane. Pentru asemenea glosar, trimitem, de asemenea, cititorul şi la colecţia Documente turceşti privind istoria României, întocmită de Mustafa A.Mehmed (I,Bucureşti,1976, p. 329-339; II,1983, p.325-333) şi la Cronici turceşti privind Ţările Române, vol.III, întocmit de Mustafa A.Mehmed (Bucureşti,198o, p.436-444). Recomandăm şi indicele onomastic şi geografic din Documente turceşti, I, p.341-352, II, p.334-339.

Lucrarea de faţă se adresează, cum am amintit mai sus, în special studenţilor istorici din anii I-II. Cum ei nu au făcut un curs de turcă modernă, cu care în mod normal ar trebui să înceapă formarea unui turcolog, a trebuit să dăm în manualul nostru şi variantele moderne pentru noţiunile gramaticale de bază, după cum a trebuit să facem loc unui capitol de sintaxă, care lipseşte în mod curent din gramati-

cile turco-osmane europene şi în mod firesc din cele apărute în Turcia, care se adresează unor studenţi cu limbă maternă turcă.

Pentru exerciţii practice şi pentru adîncirea cunoştinţelor expuse în prezenta lucrare, recomandăm, în special pentru anii III-IV, Paleografia şi diplomatica turco-osmană. Studiu şi album (Bucureşti, 1958,351 p.+ fasc.) de Mihail Guboglu, Culegerea de texte otomane. Fasc.I. Izvoare documentare şi juridice (Bucureşti,1974, 179 p.) de subsemnatul şi Crestomaţia turcă. Izvoare narative privind istoria Europei orientale şi centrale. 1263-1683 (Bucureşti,1978, 900 p.), de conf. Mihail Guboglu, primul titular al Cursului de limbă şi paleografie turco-osmană (din anul univ. 1969/1970) nu numai de la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti, dar şi din întreg învăţămîntul istoric românesc (şi astăzi acest curs se predă numai la această universitate).

Născut din nevoia presantă de a avea cu un ceas mai devreme un ghid de iniţiere în turco-osmană (am fi vrut să fie, în alte condiţii, o introducere în osmanistică), scris tot timpul cu gîndul la studenţii entuziaşti şi pasionaţi de astăzi, istoricii relaţiilor româno-otomane de mîine, care jinduiesc după asemenea materiale de studiu, conceput pe termen lung pentru a facilita progresul studiilor noastre turcologice (de care istoriografia naţională are atîta nevoie), cursul de faţă - primul de acest gen din învăţămîntul nostru istoric - constituie o încercare temerară, care, ca orice început, nu este scutit de o serie de lipsuri şi imperfecţiuni. Am fi vrut,din parte-ne, să fim mai puţin presaţi de timp pentru a putea decanta mai mult exemplele, a doza mai raţional materialul prezentat şi a dezvolta părţile de sintaxă, a adăuga capitole speciale de numismatică, metrologie şi epigrafie, pe care sperăm să le putem publica separat, într-o lucrare viitoare.

De aceea, am scris această lucrare cu gîndul permanent la o ediţie ulterioară, îmbunătăţită, realizată cu ajutorul colegilor, (Tahsin Gemil, Anca Ghiaţă, Valeriu Veliman) care i-au făcut, sau îi vor face sugestii şi observaţii utile, de conţinut şi metodologice,

precum şi cu ajutorul beneficiarilor înşişi - al studenţilor - prin felul în care receptează materialul cuprins în aceste pagini, prin sugestiile de completare sau dozare a lui.

Tuturor, colegi şi studenţi, le exprimăm întreaga noastră gratitudine.

Aducem, de asemenea, mulţumirile noastre cele mai vii colectivului Tipografiei Universităţii din Bucureşti, unde, din lipsă de caractere tipografice arabe, s-a făcut tot posibilul pentru scoaterea la lumină în cît mai bune condiţii a acestui curs.

I. INTRODUCERE

1. Studiul limbii turce în Europa și în Turcia

Preocupări pentru cunoașterea turcilor osmanlîi au început să existe încă de la primele contacte ale acestora cu bizantinii, dar mai ales după pătrunderea lor vertiginoasă și înspăimîntătoare în Europa. Dar, în această fază, interesul europenilor s-a îndreptat mai cu seamă către originea, istoria și organizarea de stat și militară ale otomanilor[1], din nevoia de a explica "misterul" invincibilității turcești și de a găsi remedii pentru a-l spulbera. Transformarea Imperiului otoman într-o putere mondială, sub Süleyman Magnificul (152o-1566), a determinat o proliferare extraordinară a acelor "Turcica" și "Avvisi" despre împărăția tricontinentală a sultanilor. Astfel, numai în prima jumătate a secolului al XVI-lea s-au scris 9o1 opere despre osmanlîi[2]. Apoi, stabilizarea frontierelor otomane din Europa și interesele politice și comerciale ale puterilor occidentale în Levant au determinat intensificarea contactelor cu Poarta, instituirea de misiuni diplomatice și consulare permanente în Imperiul otoman. Așa a apărut nevoia trimiterii la Istanbul a unor Giovanni della Lingua (Jeunes de Langue)[3]

---

1. Cf.Agostino Pertusi, Premières études en Occident sur l'origine et la puissance des Turcs, în "A.I.E.S.E.E. Bulletin" (Bucarest), X, 1/1972, p.49-94.

2. Carol Göllner, Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts.I. Band: 15o1-155o, Bukarest-Berlin, 1961.

3. Robert Mantran, Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle, Paris, 1962, p.526. La 1638, bailul Veneției avea pe lîngă sine un număr de nouă Giovanni della Lingua (ibidem, p.526, nota 2).

din Veneţia sau Polonia[4], pentru a se perfecţiona în cunoaşterea limbii turce, în perspectiva îndeplinirii misiunii de translatori (dragomani) ai oficiilor diplomatice şi consulare din capitala otomană şi din diversele schele ale Levantului.

Urmînd acest exemplu, şi regele Franţei institui la 1669 un corp de Jeunes de Langue, ai cărui membri erau recrutaţi dintre francezii din Franţa sau din porturile levantine[5].

Din aceleaşi preocupări practice, dar şi ştiinţifice, au fost elaborate şi lucrări didactico-ştiinţifice, ca primul manual de limba turcă (1533) şi prima gramatică turcească (1611), ambele (rămase în manuscris) fiind datorate italienilor[6]. Dar, "prima gramatică ştiinţifică a limbii turce"[7], care a văzut lumina tiparului, a fost redactată de germanul Hieronimus Megiser (Institutiones Linguae Turcicae. Libri quator, Leipzig, 1612). Au urmat celebrele lucrări ale lui Francisc Meninski: Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae. Institutiones, seu Grammatica Turcica (Viena, 1680; ediţia a II-a 1756),

4. Başbakanlîk Arşivi (Arhiva Preşedinţiei Consiliului de Miniştri), Istanbul, Mühimme Defteri (Condică a afacerilor importante), vol.35, p.353,doc.898, din 9 ramazan 986/9.XI.1578: poruncă adresată sangeacbeilor şi kadiilor de pe ruta Istanbul-Polonia, cerîndu-le să dea cale liberă unui anume Martin, o rudă a unui sol (în mai multe rînduri) polon la Poartă, despre care actualul ambasador a informat că vine "să înveţe limba turcă". Este acel Martinus Lubyeniecsky, "un jeune de langue polon, venit (la Istanbul) pentru a-şi continua studiile orientale", cum scrie N.Iorga, care aminteşte că la 30 noiembrie 1579 tînărul scria lui Zamoyski de sosirea lui Petru Şchiopul la Poartă, în vederea dobîndirii tronului Moldovei (semn că "studentul" mai avea şi altă misiune în afară de aceea de studii), iar apoi a trebuit să fugă, întrucît omorîse lîngă Edirne un trimis polon (Hurmuzaki-Iorga, Documente, XI,p.XLVI,nr.6 şi p.XLVI).

5. R.Mantran, op.cit., p.559.

6. Manualul din 1533 aparţinea lui Filippo Argenti, secretar al consulului florentin de la Istanbul, iar gramatica din 1611 preotului Pietro Ferraguti. Cf.A.Bombacci, Padre Pietro Ferraguti e la sua Grammatica Turca, în "Annali", Nuova Serie, vol.I, Roma, 1940, p. 205-236.

7. A.N.Kononov, Grammatika sovremennogo turetzkogo jazyka, Moscova-Leningrad, 1956, p.11.

"cea mai bună (gramatică turcească) din tot secolul XVII[8], şi Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae, nimirum Lexicon Turcico-Arabico-Persicum... (Viena, 168o-1687, 2 vol.), care au marcat o epocă în istoria studierii limbii turceşti, constituind pînă astăzi lucrări de bază pentru istoria acestei limbi.

Punerea pe tapet a "problemei orientale" după 1683 a dat un impuls hotărîtor studiilor privind istoria, civilizaţiile şi limbile orientale, în special prin fondarea unor şcoli de limbi orientale, mai întîi la Roma şi Viena (încă din veacul al XVII-lea), apoi (în veacul următor) la Paris, Berlin, Londra şi Petersburg. Astfel, a fost introdus şi studiul sistematic al limbii turce (anterior, dintre limbile orientale, ebraica şi araba captau în primul rînd interesul lumii savante), cu deosebire după întemeierea unei prestigioase instituţii didactice: École des langues orientales vivantes (Paris, 1795)[9]. Tot în secolul XVIII apar şi gramatici practice, ca aceea a lui Jean-Baptiste Holdermann (Constantinopol, 173o), care a cunoscut o largă răspîndire în Europa (vezi Bibliografia).

Paralel, s-au făcut traduceri din cronicari otomani, s-au înfiinţat biblioteci şi societăţi de studii orientale: Orientalische Akademie din Viena (1754), Aziiatskij Muzej din Petersburg (1818), Société Asiatique din Paris (1821), Royal Asiatic Society din Londra (1823), Morgelände Geselschaft din Berlin (1828).

Viena fiind capitala statului, care - alături de oraşele italiene - a avut în mod direct cele mai dese contacte cu turcii osmanlîi şi care era cel mai preocupat de soarta Imperiului otoman (de fapt, - ca şi Rusia - de împărţirea moştenirii "omului bolnav"), nu e de mirare că anume, acolo unde existau, de asemenea, o bogată tradiţie ştiinţifică, a luat fiinţă primul centru turcologic din lume. Este un lu-

8. Ibidem, p.12.

9. Cf. Centenaire de l'École des langues orientales vivantes. 1795-1895, Paris, 1895.

cru dovedit astăzi că nu apariţia marelui Hammer (1774-1856) a dat naştere centrului turcologic de la Viena, ci că acest centru l-a născut pe primul turcolog modern. In adevăr, deşi poseda în chip strălucit limbile turcă, arabă şi persană, totuşi, istoricul a beneficiat de serviciile unei mari echipe de traducători, pe care numai Viena putea să i-o ofere. Aşa s-a născut şi prima şcoală turcologică din lume - şcoala austro-germană -, cu centre la Viena, Berlin, Leipzig şi München, care a deţinut supremaţie în domeniu pînă în secolul nostru.

Un mare centru al studiilor de turcologie, inclusiv de filologie turcică (impulsionat, desigur, de marile interese expansioniste ale ţarismului în direcţia Orientului) a devenit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea Rusia, în special după înfiinţarea Facultăţii Orientale (Vostočnyi Fakul'tet) din Petersburg (1855), care - în urma lichidării centrelor de la Kazan, Harkov şi Moscova - reunea cea mai largă concentrare de forţe orientalistice din Europa de la acea dată: 9 catedre universitare, care asigurau predarea a 14 limbi orientale (între care turca, araba şi persana) de către mari autorităţi în materie, nume celebre ale turcologiei mondiale, precum M.A.Kazembek, V.V. Radlov, V.D.Smirnov[10] (continuaţi în secolul nostru de A.N.Kononov, E.V.Sevortjan, N.A.Baskakov). Un renume mondial şi-au cîştigat, de asemenea, cercetările şcolii turcologice franceze (cu institute specializate la Paris şi Strasbourg, cu nume mari, precum Jean Deny), engleză (Cambridge, Londra), italiană (Roma, Neapole, cu filologi cunoscuţi ca Luigi Bonelli şi Alessio Bombacci).

In estul şi sud-estul Europei, unde prezenţa otomană a fost o realitate puternică de cîteva secole, s-au impus cercetările solide, de însemnătate mondială, ale şcolii poloneze (Cracovia, Varşovia), fondată de Tadeusz Kowalski, şi maghiare (Budapesta, Debreţin), întemeiată

---

10. Vezi: B.M.Danzig, Izucenie Blijnego Vostoka v Rossii (XIX-načalo XX v.), Moscova, 1968, p.99-101.

de Julius Németh, care au introdus o metodologie modernă de cercetare în filologia turcă (în special în raporturile dintre turcă și limbile balcanice), devenită ulterior etalon[11]. In Cehoslovacia se studiază limba turcă la Institutul de limbi orientale din Praga (înființat în 1922), în Iugoslavia în cadrul universităților din Belgrad (Catedra de filologie orientală, întemeiată în 1926; titular al cursului de turcă: Fehim Bajraktarević, autorul unei gramatici turcești), din Zagreb, din Skoplje (Catedra de turcologie) și la Orientaljni Institut din Sarajevo (195o)[12]. In Bulgaria s-a introdus studiul limbii turco-osmane (Universitatea din Sofia) încă de la începutul veacului nostru (cînd s-au achiziționat ca "hîrtie uzată" două vagoane de documente de la Istanbul)[13] și s-au editat mai multe gramatici ale acestei limbi de către P.Sarafov (19o6), Gălăb Gălăbov (1949), Boris Nedkov (1965).

Inainte de a încheia această schiță a studiilor de filologie turcă din Europa (cu excepția României și Turciei, de care ne vom ocupa îndată), să mai amintim că în ultima vreme s-a revitalizat centrul turcologic de la Berlin sub conducerea filologului György Házai (elev al lui Németh), autorul unei contribuții fundamentale privind limba osmanlîie din secolul XVII vorbită în Ungaria și al unei recente Kurze Einführung in das Studium der türkischen Sprache (Budapest, 1978, 19o p.+ coediție Akademiái Kiadó și Otto Harrassowitz). De menționat, de asemenea, că după al doilea război mondial au intrat puternic în competiție noi centre turcologice, anume cele americane (Harvard, Chicago

---

11. Cf.I.Matei, Notes sur les "turcismes" du dialecte roumain de Banat. Un problème de méthode, în "Revue des études sud-est européennes", V,3-4, (Bucarest), 1967, p.569-571 (și bibliografia).

12. Viktor Korosec, Les études orientales en Yougoslavie, în "Archiv Orientálni", vol.XIX, 1-2, Praha (1949), p.6o-62; J.Kabrda, Les études orientales en Yougoslavie (L'activité de l'Institut Oriental à Sarajevo), în "Archiv Orientálni", 25, 1957, p.146-155.

13. Cf.St.J.Shaw, Professor Paul Wittek, 1894-1978, în "International Journal of Middle East Studies", vol.1o (1979), p.139-141.

ş.a.), precum şi japoneze (Tokio), cu mari posibilităţi de dezvoltare.

In România, studiul limbii turce s-a introdus abia în vremea noastră la Universitatea din Bucureşti[11 bis], odată cu înfiinţarea Catedrei de limbi orientale (1957) de la Facultatea de limbi străine (cu o secţie de turcă modernă) şi cu introducerea unui curs de limbă şi paleografie turco-osmană la Facultatea de Istorie (197o). In felul acesta, s-a împlinit deziderațul mai vechi al lui Nicolae Iorga, care deplîngea în termeni duri la 1913, lipsa unei catedre de limbi orientale într-o ţară, care avusese atîtea legături cu Orientul: "E în adevăr o ruşine pentru noi, care ne aflăm la hotarul civilizaţiilor asiatice şi cari am stat veacuri întregi în legătură cu osmanlîii, de origine, de limbă, în parte şi de instituţii orientale, pentru noi cari am avut aşa de mult a face cu tătarii, cari am găzduit de la întemeierea principatelor pe armeni, că n-avem nici o catedră în învăţămîntul superior pentru studii orientale"[14].

Dar, preocupări sporadice pentru cunoaşterea limbii turce au existat şi la noi, fie din raţiuni practice, fie din curiozitate ştiinţifică. Trecînd peste faptul că unii domni pămînteni (Ion Vodă, Mihai Viteazul[15], Constantin şi Dimitrie Cantemir ş.a.), nemaivorbind de fanarioţii aleşi dintre marii dragomani ai Porţii, ştiau turceşte, că

---

11 bis. Sporadic, cursuri de turcă s-au mai ţinut la Institutul de studii balcanice din Bucureşti (după 1937) şi la Institutul de Turcologie din Iaşi (194o-1945).

14. N.Iorga, Armenii şi românii, o paralelă istorică, în "Analele Acad.Rom.Mem.secţ.ist.", S.II (1913), t.XXXVI, p.37-38.

15. Mihai Viteazul în conştiinţa europeană.1.Documente externe, Bucureşti, 1982, doc.16, p.1o6 şi doc.1o4, p.282 (domnul putea să înţeleagă şi să vorbească el însuşi turceşte, dar nu şi să scrie şi să citească în această limbă: ibidem, doc.214, p.575 şi doc.216, p.579).

încă din secolul XVI apar secretari și translatori domnești de turcă[16], trebuie să remarcăm că o serie de personalități ale culturii noastre, începînd cu Nicolae Milescu-Spătarul, au avut cunoștințe de limbă turcă, totuși, abia Ienăchiță Văcărescu elaborează un Dicționar turco-român și româno-turc (aprox. 179o, mss.), după care, în secolul XIX, apar o serie de vocabulare și gramatici turco-române: Anton Pann, Dialog între trei limbi: rusesci, românesci și turcesci (București, 1848, 1oo p.), un "interesant manual de conversație"[17]; Pitaru Ianache Pașal, Dialoguri și vocabular în trei limbi, Românește, Rusește și Turcește pentru toate trebuințele omului privat și omului ostaș (București, 1849, 164+ 52+ 112 p.); Constantin Petrescu, Abecedar turco-român (Rusciuk, 1874), "în realitate o gramatică turcească foarte elementară"[18].

Așa cum am mai amintit, meritul elaborării unei gramatici otomane cu adevărat științifice și valoroase (unică pînă la această dată în limba română) i-a revenit lui Cotula V.Adam (Istanbul, 19o5), lucrare pe care autorul - după cum o spune el însuși - a încercat s-o facă într-un spirit "cît mai metodic posibil, fără a ne atinge de părțile ei originale", spre deosebire de alți gramaticieni străini, care "nu s-au mulțumit să completeze ceea ce scrie în gramaticile scrise în turcește, ci s-au încercat să reformeze gramatica otomană, în sensul gramaticilor în care au scris", procedeu greșit, căci aceștia "n-au ținut seama (tocmai) de acele părți originale ale gramaticii otomane, care formează caracteristica limbii otomane"[19]. După opinia profesoru-

---

16. Başbakanlîk Arşivi (Istanbul), Mühimme Defteri (Condică a afacerilor importante), vol.25, p.295, doc.2725 din receb 982/19.X.1574 (secretarului domnului Moldovei (Petru Șchiopul), pe nume Ahmed, i se mărește leafa cu 2ooo de aspri, la arzul voievodului); aceeași arhivă, fondul Kepeci (KPT), 187o/8, p.15 bis din 19 rebiülevvel 996/18.II.1588 (i se dăruiește o bucată de seraser de Istanbul ceaușului Cafer, "dintre ceaușii Inaltei Porți și tergiman al numitului voievod al Moldovei (același P.Ș.), cu prilejul aducerii prizonierilor cazaci").

17. M.Guboglu, Contributions roumaines aux études orientales, în "Archiv Orientální", Praha, 1956, XXIV, 3, p.469.

18. Idem.

19. Cotula V.Adam, Gramatica limbei otomane, Constantinopole, 19o5, p.7-9.

lui Mihail Guboglu, această lucrare "interesantă şi originală", "deşi are unele imprecizíuni şi cîteva greşeli, totuşi, prin repartizarea logică a materialului lexicografic şi gramatical poate fi folosită şi astăzi cu succes. Felul în care sînt prezentate formele neregulate ale substantivelor arabe nu se întîlnesc nici în opera lui J.Deny, cea mai bună gramatică a limbii turceşti"[2o].

De fapt, aceasta este contribuţia românească cea mai preţioasă la studiul limbii turco-osmane. Ulterior a mai apărut o Gramatică a limbii turceşti (Bucureşti, 1934), în caractere latine, însă "destul de slabă"[21]. S-au mai înregistrat, de asemenea, şi alte contribuţii mărunte (mici dicţionare şi ghiduri de conversaţie), semnate de Gh.Popescu-Ciocănel şi M.Ciachir[22]. Semnalăm, în schimb, apariţia primului manual universitar de turcă modernă (Limba turcă, Bucureşti, 1972, 472 p.) de lector A.Baubec, care a elaborat (în colaborare) şi un Dicţionar româno-turc (Bucureşti, 1977, 354 p.) şi un Dicţionar turc-român (Bucureşti, 1979, 378 p.).

O menţiune specială merită contribuţiile româneşti (alături de cele străine datorate unui Miklosich, Mayer sau Wendt) consacrate interferenţelor lingvistice româno-turce (există cca. 2ooo de cuvinte turceşti în limba română - faţă de 6-7ooo în sîrbo-croată -, precum şi cîteva zeci de cuvinte româneşti în limba turcă). Amintim, mai întîi, monumentala lucrare a lui Lazăr Şăineanu, Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române (2 vol., Bucureşti, 19oo), care s-a bucurat şi se bucură încă de o largă notorietate internaţională. Notăm, apoi,

---

2o. M.Guboglu, Orientalistica română, în "Studii şi articole de istorie", Bucureşti, 1956, p.337.

21. M.Guboglu, Contributions roumaines, p.469. (Acolo şi contribuţia lui Th.Aguletti, 19o1).

22. M.Guboglu, Contributions roumaines, p.469. Vezi şi ghidul de conversaţie elaborat de Seit Muratcea şi Al.Gheorghiu (1974).

contribuţiile aparţinînd lui B.P.Hasdeu[23], D.T.Löbel[24], Ion Matei (care a pus în lumină o serie de cuvinte româneşti intrate în limba turcă)[25] şi altora.

In fine, această sumară prezentare a studiilor româneşti de filologie turcică nu poate face abstracţie de contribuţia originală, de valoare internaţională, a profesorului Vladimir Drimba (Synthaxe comane, Bucureşti - Leyden, 1973).

Cu toate progresele incontestabile înregistrate la noi în domeniul studiilor turcologice, inclusiv al studierii limbii turceşti, trebuie, totuşi, să remarcăm că un obstacol real în calea unui avans mai eficient al acestora, continuă încă să persiste: este vorba de lipsa caracterelor tipografice arabe. Textele otomane, documentele de mare valoare redactate în osmanlîie nu pot fi riguros transliterate decît în caractere arabe, datorită existenţei mai multor tipuri de litere arabe redate în turcă modernă (caractere latine) prin acelaşi semn (vezi, de ex., s,t,z etc.), precum şi datorită faptului că acelaşi cuvînt în caractere arabe poate fi citit şi deci, transliterat în mod diferit de către diverşi autori (de pildă, în registrele otomane privind Dobrogea يوان poate fi citit Yuvan, adică rom. Ioan, dar şi Ivan, bulg.; اولتينه a fost citit prin rom. Oltina, dar şi prin bulg. Ulatina; كوركچى se poate citi în trei feluri: kürekçi - vîslaş, kürkçü - blănar şi gevrekçi - vînzător sau producător de biscuiţi etc.). De a-

23. B.P.Hasdeu, Sur les éléments turcs dans la langue roumaine. Notice lue au VIIe Congrès des orientalistes à Vienne le 2 octobre 1886, Bucarest, 1886.

24. D.Teophil Löbel, Elemente turceşti, arăbeşti şi persane în limba română, Constantinopol - Lipsca, 1894, 104 p.

25. Ion Matei, Mots d'origine roumaine en turc, în "Revue des études sud-est européennes", IV, 1969, 1-2, p.223-233; vezi mai sus şi n.11. Cf. şi Elena Buruiană, Influenţa limbii turce asupra limbii române, teză de licenţă susţinută în 1964 la Institutul de limbi orientale al Universităţii din Moscova (mss.).

ceea, confruntarea cu grafia arabă din original este indispensabilă în editarea unor documente, în elaborarea unor studii solide. E regretabil că o cultură ca a noastră, care a tipărit sub Constantin Brâncoveanu cărţi pentru arabii creştini, şi care a dotat, prin D.Cantemir, pe caucazieni cu tiparniţă arabă, nu dispune astăzi, la nici una din numeroasele edituri existente, de astfel de litere. Nădăjduim că această situaţie, într-o vreme în care relaţiile României cu lumea arabă cunosc o amploare fără precedent, nu va dura mult timp.

Trebuie, de asemenea, să se aibă în vedere, fie şi într-o perspectivă mai îndepărtată, necesitatea editării unui dicţionar osmano-român, cel puţin în scopuri didactice.

In Turcia însăşi, devenită astăzi, cum era şi firesc, centrul cercetărilor turcologice mondiale, "prima gramatică databilă" a fost elaborată la 1530, de către Bergamalı Kadri (Müyessiret Ül-ulum/Bazele ştiinţelor, mss., tipărit de Besim Atalay, Istanbul, 1946)[26]. Dar, o gramatică în spirit modern, care a atras şi atenţia europenilor, servindu-le şi ca sursă de inspiraţie, a fost editată abia în secolul XIX: e vorba de Kavâid-i 'Osmâniye (Regulile limbii otomane), Istanbul, 1851, de Fuad efendi şi Cevdet efendi, tradusă curînd şi în germană (H. Kellgren, Grammatik der osmanischen Sprache von Fu'ad-efendi und Gevdet-efendi, Helsingfors, 1855).

Dacă pentru turca modernă s-au elaborat pînă astăzi o serie de gramatici (Alfred Mörer - 1962, Tahir Nejat Gencen - 1971, Muharrem Ergin - 1972 etc.) şi numeroase dicţionare, în special după al doilea război mondial (cf. Bibliografia), în schimb, pentru turco-osmană nu sînt notabile decît gramatica (în mai multe ediţii), deja amintită, a lui Faruk Timurtaş şi dicţionarele osmano-turce ale lui Samy Bey (1899), Kélékian (1911), Nihat Özön (ediţii: 1952,1955,1959) şi mai ales Ferit Devellioğlu (prima ediţie: 1962).

---

26. A.N.Kononov, op.cit., p.12.

E de observat că autorii turci nu s-au pus încă de acord asupra terminologiei utilizate pentru diversele categorii gramaticale, unii folosind termeni europeni, alţii creind termeni noi, pe bază turcească.

2. Clasificarea limbilor turcice. Locul limbii turce

S-au făcut multe încercări de clasificare a limbilor turcice[27], vorbite de aproape 2oo de popoare turcice (numai în URSS există 23 de popoare turcice, cuprinzînd peste 3o de milioane de oameni: kazahi, uzbeci, azerbaigeni, turcmeni, kirchizi, tătari, başchiri, ciuvaşi, iakuţi etc. In Republica Turcia însăşi, limba turcă este vorbită astăzi de cca. 4o de milioane de cetăţeni). Amintim, astfel, clasificările făcute de S.E.Malov, Jean Deny ş.a.

După Jean Deny, de pildă, limbile turcice (turco-tătare) fac parte din marea familie de limbi turanice[28] (uralo-altaice), în timp ce persana face parte din familia limbilor indo-europene, iar araba din familia limbilor semitice[29]. Din această familie de limbi uralo-altaice, fac parte ramurile (grupele) altaică, incluzînd limbile turcice, mongole şi manciuriene şi ugro-finică (maghiara, finlandeza, estona). După acelaşi savant, limba turcă, mai precis, "turca din Turcia", este înrudită cel mai mult cu tătara, azerbaigeana, turcmena, uzbeca, kazaha,

---

27. Termenul de türcic (turcic) se aplică tuturor neamurilor turceşti, iar cel de turc numai pentru turcii din Turcia şi limba lor.

28. Termenul de turanic a fost introdus de Max Müller de la vechea terminologie persană din Şahname de Firdousi (sec.XI), în care numele de Turan se dă ţărilor aflate în nordul Iranului şi ţinînd de domeniul lui Tur, personaj mitic.

29. J.Deny, Grammaire de la langue turque , p.1-4.

khirchiza, ciuvașa, iakuta și alte limbi altaice[3o]. Astăzi, această clasificare generală este unanim admisă, inclusiv de către lingviștii turci[31], dar ea nu pune în evidență evoluția istorică a limbilor altaice.

Problema pare a fi definitiv rezolvată prin clasificarea propusă de turcologul sovietic Nikolai Baskakov, avînd la bază criteriul istorico-comparativ. După acest învățat[32], limba turcă, înrudită mai îndeaproape cu azerbaigeana și dialectul sudic al limbii tătarilor din Crimeea, precum și cu gagauza, turcmena, uzbeca ș.a., aparține epocii neoturcice (sec.XV-XIX), descinzînd din: limbile oguzo-selgiuchide (epoca medio-turcică, secolele X-XV), provenind la rîndul lor din limbile oguze kîpceako (cumano)- oguze (epoca veche türcică, secolele V-X); cît privește pe acestea din urmă, ele au descins din limbile oguzo-karluceo-kîpceace și vest hunice (în epoca hunică, de pînă în secolul V î.e.n.), limbi care, și ele, coboară din cele turcice-turco-mongole și altaice (epoca altaică). (Vezi Planșa 1). Așadar, pînă la deplina desprindere a limbii turce din Turcia (Türkiye turkçesi, cum îi spun lingviștii turci) de celelalte limbi înrudite (în primul rînd, azerbaigeana și tătaro-crimeeana) s-a scurs un lung interval de timp, de peste 1ooo de ani.

Din punct de vedere al caracteristicilor morfologice, limbile türcice sînt limbi aglutinante, "de alipire" (bazate pe sufixe, care dau o mare precizie gramaticală și admit puține excepții), în timp ce araba și persana sînt limbi cu flexiune, iar chineza, tibetana și altele sînt monosilabice[33]. Adaosul de sufixe la rădăcina de bază, poate duce

---

3o. J.Deny, Principes de Grammaire Turque, Paris, 1955, Introduction.

31. V.de ex. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi (Gramatica turcă), Istanbul, 1972, p.9.

32. N.A.Baskakov, Tiurkskie jazyki, Moscova, 196o, Anexa 2, p.228.

33. J.Deny, Grammaire de la langue turque, p.1o-14.

la formarea unor lungi cuvinte, care echivalează cu o întreagă propoziţie, ca în aceste exemple: din turca modernă:

Roma+lı+la+ş+tır+ıl+a+ma+mış+lar+dan/mı+sınız/ki? - Sînteţi care dintre cei care n-au putut fi romanizaţi?

Gör+üş+tür+ül+e+me+miş+ler/mi+ydi? - N-au putut fi, probabil, determinaţi să se vadă?

(Sınıfın) çalış+kan+lar+ı+n+dan+dı+k - Noi am fost dintre cei silitori (din clasă).

3. Scurt istoric al limbii turceşti. Limba osmanlîie

După clasificarea de mai sus, limba turcă din Turcia (Türkiye Türkçesi), desprinsă din ramura oguzo-selgiuchidă, s-a cristalizat şi separat definitiv de azerbaigeană şi dialectul sudic al tătarilor din Crimeea în epoca neo-turcică (sec. XV-XIX), mai precis, după Faruk Timurtaş[34], abia în secolul XVI. Dar, această separare - în cadrul mai larg al "vechii limbi turce de apus" (Batı Eski Türkçesi) - a început încă din secolul XIII, de cînd se consideră că începe şi istoria limbii turco-osmane (Osmanlıca, Osmanlı Türkçesi)[35].

Inainte de a trece în revistă fazele acestei istorii a limbii turce (din Turcia), e necesar de precizat că a existat şi o bogată "preistorie"a acestei limbi, pusă în special în lumină de cercetările turcologilor ruşi şi sovietici, care au la îndemînă un bogat material documentar (L.Budagov, W.Radlov, E.V.Sevortjan)[35 bis]. Ea este ilustrată

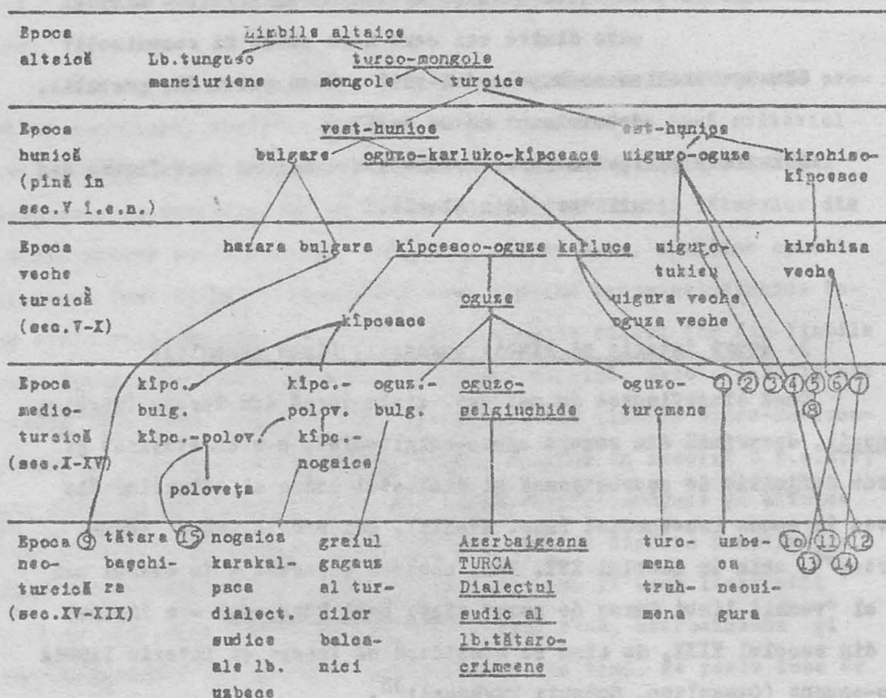
---

34. Faruk Timurtaş, op.cit., p.l.

35. Ibidem; M.Ergin, op.cit., p.6.

35 bis. L.Budagov, Sravnitel'nyi slovar' turetsko-tatarskih narecii, 2 vol., Petersburg, 1869-1871 (reeditare: Moscova, 1960); W.Radloff, Versuch eines Wörterbuches der türk-Dialecte, 4 vol., Petersburg, 1888-1911; Issledovanija po sravnitel'noi grammatike tiurkskih jazykov, sub red. N.K.Dmitriev, Moscova, 1955; Drevnetiurkskij slovar', Moscova, 1969; E.V.Sevortjan, Etimologiceskij slovar' tiurkskih jazykov, Moscova, 1974; Istoriceskoe razvitie leksiki tiurkskih jazykov (sub red. E.I.Ubrjatov), Moscova, 1961; A.A.Iuldasev, Analiticeskie formy glagola v tiurkskih jazykah, Moscova, 1965 ş.a.

Planșa I. Schema generală de evoluție a limbilor turcice (după N.Baskakov)[+]

1-karluco-horezmiene
2-karluco-uigure
3-tuba (tuvino-karagase)
4-iakute
5-hakase
6-altaica (dialect.sudice)
7-kirchiza
8-dialect.hakase,dialect. nordice ale limbii altaice
9-ciuvașa
10-tuvina, karagasa
11-iakuta
12-hakasa,kemașa,șora,lb.tătarilor ciulîm,dialect.nordice ale lb.altaice
13-dialect.sudice ale lb.altaice
14-kirchiza
15-karaima,kumîșa,karaceao-balkara, tătaro-crimeeana

[+]Notă: După lingviștii turci, pînă tîrziu în sec.XII-XIII a existat o limbă scrisă turcă comună (Eski Türkçe - "vechea turcă"), din care s-au desprins (sec.XV) turca apuseană (din care se vor detașa "turca din Turcia" și azerbaigeana) și turca răsăriteană (uzbeca ș.a.).

de monumente lingvistice remarcabile, în special din secolul al VI-lea înainte, cînd vechii turci (türci) din Asia Centrală, cunoscuţi în izvoarele chineze sub numele de Tu-kiu, strămoşii turcilor actuali, se afirmă în istorie ca popor constituit, întemeind un mare imperiu, sis al "Turcilor Albaştri" (Gök Türkleri) (sec.VI-VIII). Din această perioadă datează faimoasele inscripţii orhonice, în caractere runice, de pe Orhon şi Enisei, în Mongolia de nord, semnalate încă de Nicolae Milescu în al său Jurnal de călătorie în China (1675)[35 c], luate în studiu de un ofiţer al lui Carol al XII-lea, prizonier după lupta de la Poltava (17o9) Philipp Johann Strahlenberg, "primul turcolog suedez", dar descifrate prima oară, aproape concomitent, de către danezul V.Thomasen (1893) şi rusul V.Radlov[36]. Este vorba de inscripţii funerare, lucrate de meşteri chinezi, pentru kaganii turci, descriind în versuri interesante isprăvi de arme ale acestora, modul de viaţă şi credinţele vechilor turci[37]. Din 1o72 datează apoi Dicţionarul limbii turce (Divan-i Lugât-it-Türk), de fapt, un fel de gramatică turcească pentru cunoscătorii de arabă, întocmit de către Mahmud din Kaşgar (Turchestanul chinez), tradus şi în turcă modernă de Besim Atalay (3 vol., Ankara, 1939-1941). Tot din secolul XI datează şi un "tratat", intitulat Ştiinţa despre fericire (Kutadgu Bilig), consemnînd concepţia vechilor turci despre stat şi sistemul de guvernare (a fost publicat de Radlov, la Peterburg, în 1891-191o). In fine, din veacul al XIII-lea s-a păstrat

---

35 c. "Pînă a nu se ajunge la pragul cel mare (de pe Enisei - M.M.), este o stîncă de piatră pe malul Eniseiului. Pe această stîncă este săpat în piatră ca un fel de scriere necunoscută; sînt săpate şi cruci (o literă specială în alfabetul orhonic - M.M.), de asemenea sînt săpate şi chipuri de oameni care ţin în mîini ghioage şi multe astfel de lucruri. După cum se spune, asemenea pietre cioplite sînt în locurile pustii, dar nimeni nu ştie ce este scris şi de către cine" (Nicolae Spătaru-Milescu, Jurnal de călătorie în China, Bucureşti, 1974, p.58).

36. Cf.Muharrem Ergin, Orhun abideleri (Monumentele orhonice), Istanbul, 197o (texte, traduceri în turca modernă, dicţionar şi planşe); G.Ajdarov, Jazyk orhonskih pamjatnikov drevnetiurkskoj pis'mennosti VIII veka, Alma-Ata, 1971.

37. I.V.Stebleva, Poezija tiurkov VI-VIII vv., Moscova, 1965.

aşa-zisul Codex Cumanicus, un dicţionar al cuvintelor pecenego-cumane, alcătuit pentru uzul negustorilor europeni (prima ediţie ştiinţifică: Géza Kuun, Budapesta, 188o).

Trecerea în masă la islamism (în special în sec.X) şi deplasarea treptată spre vest, în zonele de limbă persană, a populaţiilor turco-oguze, au dus la naşterea unui mare imperiu selgiuchid în secolul XI, imperiu în cadrul căruia limba turcă se va impune treptat în lupta cu araba (limba Coranului şi a textelor juridico-savante) şi persana (limba beletristicii, în special a poeziei, "franceza Orientului"). Izbînda limbii turce va avea loc în principatele turceşti din Anatolia, născute pe ruinele sultanatului selgiuchid de Konya (formaţiune subordonată, ea însăşi, Marilor Selgiuchizi de la Isphahan). Astfel, cronicarul Ibn Bibi relatează că la 13 mai 1277 (deci, nu cu mult înainte de naşterea statului lui Osman), Mehmed Bey, principele de Karaman, a impus drept singură limbă oficială în principatul său, limba turcă: "Au convocat un Divan - spune izvorul - şi, trimiţînd firmane în împrejurimi, au hotărît ca, începînd din ziua aceea, să nu se mai folosească la Divan, la Curte şi în alte locuri nici o altă limbă, în afară de turcă"[38].

Biruinţa limbii turceşti se explică atît prin creşterea însemnătăţii politico-militare a turcilor în istoria Asiei anterioare, cît şi - mai ales - prin faptul că, încă din veacul al XII-lea elementul turcesc (alimentat continuu cu noi valuri de populaţii turcice venite din Asia centrală şi depăşind, după unele aprecieri, 1 milion de oameni) devenise deja preocumpănitor în Asia Mică, ce începe a fi numită de pe atunci Turquia şi Turkomania.

Limba turcilor otomani sau turco-osmana (sec.XIII-XX), limba scrisă din perioada de existenţă a Imperiului Otoman, a cunoscut mai multe faze de evoluţie:

---

38. Ibn Bibi, Tevârih-i Al-i Selçuk (Analele Casei selgiuchide), în: Mustafa Ali Mehmed, Istoria turcilor, Bucureşti, 1976, p.1o2.

I. Osmana veche (turca veche din Anatolia), sec.XIII-XV;

II. Osmana clasică.......................... sec.XVI-XIX;

III. Neo-osmana............................ sec.XIX (a doua jumătate) - incep.sec.XX.

Evident, nu există "un zid chinezesc" între o "vîrstă" şi alta a limbii otomane, trecerea făcîndu-se lin de la o etapă la alta (încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea şi chiar ceva mai înainte, din timpul lui Murad II, spre osmana clasică; din a doua jumătate a secolului al XIX-lea către neo-osmană).

Vechea osmană sau vechea turcă din Turcia (Eski Türkiye Türkçesi), era o limbă destul de simplă, o turcească aproape curată, puţin contaminată de cuvinte străine, şi, de aceea, foarte aproape de limba vorbită. Primul asalt al cuvintelor străine s-a făcut în timpul lui Murad al II-lea, cînd la Edirne, capitala de atunci a statului otoman, ia fiinţă o şcoală aulică de istoriografie. Adevărata "invazie" a elementelor străine în limba turcă a început însă după cucerirea Egiptului (1517), a "cetăţilor sfinte" Mecca şi Medina - centrele religioase ale Islamului - şi a întregii lumi arabe, precum şi în urma cuceririi unor teritorii aparţinînd împărăţiei iraniene, în urma unui lung conflict de aproape două veacuri (cu unele întreruperi, de la Mehmed II la 1639). Drept rezultat, se intensifică contactele cu limba, literatura şi civilizaţia arabă şi, respectiv, persană, numeroşi jurişti, teologi, oameni de artă şi litere arabi şi persani iau - cu voie sau fără voie - calea Istanbulului, care, sub Süleyman Magnificul, devine primul centru cultural-ştiinţific al lumii islamice. In consecinţă, limba osmanlîie din perioada clasică ne apare ca o limbă cosmopolită, încărcată de arabisme şi persanisme, care ajung să aibă o pondere de 6o-8o% din lexic[4o], în special în textele cărturarilor de la Curte. De aceea, a-

---

39. Faruk Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi. XV yüzyıl. Gramer. Metin. Sözlük (Vechea turcă din Turcia. Sec.XV. Gramatică. Text. Dicţionar), Istanbul, 1977, XXIII + 322 p.

4o. S.Meisel, Arabskie i persidskie elementy v turetzkom jazyke, Moscova, 1945, A, 1.

ceastă limbă a fost numită şi "cele trei limbi" (elsine-i selâse - السنه ثلاثه).

In adevăr, limba turco-osmană (osmanlîie) - în divorţ cu limba turcă vorbită - reprezintă, de fapt, limba turcă scrisă, cultă, impregnată cu elemente arabe şi persane[41], nu numai în lexic, dar şi în gramatică (articol, pluralul substantivelor, masdare, participii, adverbe, adjective, numerale, conjuncţii, prepoziţii, izafet), unde singur verbul a rămas categoria gramaticală necontaminată, ceea ce presupunea cunoaşterea elementelor de bază din toate cele trei limbi. Aşa cum aveau să scrie mai tîrziu "tanzimatiştii", se ajunsese la crearea unei limbi stranii, neînţeleasă nici de turci, nici de arabi, nici de persani, în afară de autorii "compoziţiilor" respective[42]. Nici firmanele şi edictele împărăteşti nu mai erau pe înţelesul populaţiei. Pe scurt, alături de limba turcă, simplă, vorbită, care a pătruns doar în literatura populară, şi limba scrisă, se deschidea tot mai mult o prăpastie, ceea ce a şi făcut să se vorbească în secolul XIX de "dualitate lingvistică" (ikilik lisan). La această situaţie au contribuit mult şi gusturile cosmopolite ale sultanilor şi clasei dominante otomane, care preferau să compună versuri în persană sau să scrie opere ştiinţifice în arabă decît în osmanlîie.

Totuşi, termenul de "osmană" (osmanlı lisanı, osmanlıca) este o creaţie tîrzie, din epoca Tanzimatului (1839-1876)[43], cînd "noii Os-

---

41. Fransco Sivori, viitorul secretar al lui Petru Cercel, scria la 1581: "la lora lingua è breve e sententiosa, ma vollendola scrivere convien che li meschinjo assai dell'araba e persiana" (Merorial, ed. Şt.Pascu, Cluj, 1944, p.152-153).

42. Ahmet Mithat, Osmanlıcanın islahı (Reformarea osmanlîiei), în: Olcay Önertoy, Ismail Parlatır, Tanzimat Sonrası Osmanlıca Metinler (Texte otomane de după Tanzimat - adică după 1839 - M.M.), Ankara, 1977, p.187.

43. Fahir Iz, Ottoman and Turkish, în vol. Essays on Islamic civilization prezented to Niyazi Berkes, edited by Donald P.Little, E.J. Brill, Leyden, 1976, p.118-127.

mani" susţineau - la fel ca şi aristocraţia maghiară în regatul Ungariei din dubla monarhie de după 1867 - că în Imperiul otoman nu există decît o singură naţiune - "naţiunea otomană" (Osmanlı milleti), datînd din secolul XIII (!)[44], cu o singură limbă comună (osmana), ca "un fel de esperanto"[45]. In perioada anterioară, s-a utilizat curent termenul de "turcă" (türkçe, türk dili, türkî dil)[46], ceea ce determină pe unii lingvişti turci de astăzi să recurgă şi ei la termenii de "medio-turcă" sau "neo-turcă" în loc de "osmană"[47]. Dată fiind însă diferenţa atît de mare între turca propriu-zisă şi osmanlîie, denumirea de turco-osmană (Osmanlı Türkçesi) ni se pare mai potrivită.

Asupra acestei limbi s-au întreprins în ultima vreme unele cercetări sistematice, în special de către turcologii maghiari (J.Németh, S.Kakuk, Gy.Hazai) pentru turco-osmana din secolele XVI-XVII (cf. Bibliografia).

Faţă de divorţul creat între limba cultă, "elevată" şi cea vorbită, populară, a luat naştere, sub influenţa noii epoci a Tanzimatului, un curent nou, "naţionalist" (Namik Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat), care, considerînd drept inacceptabilă situaţia la care ajunsese limba osmanlîie, a chemat la purificarea şi simplificarea limbii scrise, apropierea ei de limba vorbită, introducerea unor neologisme occidentale, în special franceze, în locul cuvintelor arabo-persane,

---

44. Ahmet Mithat, op.cit., p.187-188.

45. Ziya Gökalp, Türkçülüğün esasları (Bazele turcismului), Istanbul, 1970, p.113-139; vezi şi în: O.Onertoy, I.Parlatir, Tanzimat sonrası Osmanlıca Metinler, p.534-540.

46. M.Ali's Counsel for Sultans (1581), ed.Andreas Tietze, Wien, 1979, p.177.

47. Ali Karamanlıoğlu, Türk Dili Nereden Geliyor, Nereye Gidiyor? (De unde vine şi încotro se îndreaptă limba turcă?), Istanbul, 1972, cap. 2,3.

în fine, renunţarea la regulile gramaticale arabo-persane şi elaborarea unor gramatici după modelul celor europene[48].

Această orientare a "noilor osmani", care, propovăduind "osmanismul", urmăreau, de fapt, salvarea Imperiului otoman în faţa luptei de eliberare a popoarelor supuse, cărora li se cerea nici mai mult, nici mai puţin decît topirea în "naţiunea otomană" (formula mascată a turcizării), se regăseşte la Ziya Gökalp, fondatorul ideologiei naţionale turce şi devine politică de stat (fără mască!) după preluarea puterii de către "junii turci" în 1908. Ziya Gökalp merge însă mai departe: constatînd că există, în fond, două limbi - graiul stambuliot (Istanbul lehçesi), adică cel vorbit, şi limba osmanlîie (Osmanlı lisani), de carte, artificială, neînţeleasă -, propune să se renunţe la aceasta din urmă, şi să se adopte, ca limbă scrisă, chiar limba vorbită "de populaţia Istanbulului, în special de doamnele din Istanbul", dar fără a se renunţa definitiv la acele cuvinte arabo-persane, care au intrat deja în vorbirea curentă, populară[49]. Noua limbă, simplificată, purificată, nu se poate numi decît "frumoasa turcă" (güzel Turkçe) sau "noua turcă" (yeni Türkçe). Asistăm, astfel, la sfîrşitul neo-osmanei[50] şi la pregătirea terenului - prin asemenea fundamentări teoretice, prin activitatea tinerilor formaţi în spirit naţional, între care Omer Seyfettin, grupaţi în jurul gazetei Genç Kalemler (Tinerile condeie) - pentru trecerea la o nouă etapă, a dezvoltării originale, creatoare, fără imitaţii şi prelucrări mecanice după modele arabo-persane, sau europene.

---

48. Vezi: Ziya Pasa, Şiir ve Inşa (Poezia şi proza); Namık Kemal, Edebiyat Hakkinda Bazi Mülahazat (Unele consideraţii despre literatură); Ahmet Mithat, Osmanlıcanın islahı (Reformarea osmanlîiei), în: O.Onertoy, I.Parlatir, op.cit., p.21-25; 42-55; 185-191.

49. Ziya Gökalp, Lisanî Türkçülük (Turcismul în limbă), în: O.Önertoy, I.Parlatır, op.cit., p.536.

50. Despre neo-osmană vezi: F.Timurtaş, Tarihî Türkiye Türkçesi Araştirmalari.I.Yeni Osmanlica Metinlari (Cercetări privind turca istorică din Turcia. I.Texte de neo-osmană), Istanbul, 1972.

Turca modernă, rod al acestei noi etape, este strîns legată de ceea ce s-a numit "reforma lingvistică" (dil inkılâbı) promovată de marele om de stat-reformator, Mustafa Kemal, căruia Marea Adunare Națională a Turciei, prin legea din 24 noiembrie 1934, i-a atribuit supranumele de Atatürk ("părintele turcilor")[51].

Intrucît între principiile revoluției de eliberare națională conduse de acesta (1918-1923) figurau laicismul (layıkçılık), poporanismul (halkçılık), naționalismul(milliyetçilik), după victoria revoluției, consfințită prin proclamarea Republicii Turcia (29 octombrie 1923) și lichidarea Califatului (3 martie 1924), a început o campanie sistematică de purificare a limbii turcești de elementele străine, în special arabo-persane, paralel cu introducerea alfabetului latin (a "noilor caractere turcești") la 3 noiembrie 1928.

Reforma lingvistică, preocuparea permanentă a lui Atatürk, la fel ca și înnoirea studiului și predării istoriei[52], a căpătat un caracter sistematic din 1932, cînd a fost instituită în acest scop Societatea (Comisia) de cercetare a limbii turce (ulterior Türk Dil Kurumu), patronată de Mustafa Kemal personal și finanțată (după moarte) din moștenirea sa, potrivit prevederilor testamentare (la fel ca și în cazul Societății de istorie). Scopul Societății era să întreprindă cercetări în privința vocabularului, termenilor tehnici, gramaticii, sintaxei și etimologiei limbii turce, să lupte pentru promovarea (dezvoltarea) acestei limbi și să-i clarifice locul între celelalte limbi ale lumii. In același an, la primul congres al societății, Atatürk le cerea participanților - specialiști, literați, ziariști, cadre didactice - să mi-

51. Vezi: Zeynep Korkmaz, Türk dilinin tarihî akışı içinde Atatürk ve dil devrimi (Atatürk și reforma sa lingvistică în contextul evoluției istorice a limbii turcești), Ankara, 1963; E.Rossi, La riforma linguistica in Turchia, Roma, 1942.

52. Cf.Mihai Maxim, Atatürk și începuturile istoriografiei turcești moderne, în "Revista de istorie", tom 35, nr.1/1982, p.105-113.

litare pentru ca limba turcă să-şi recapete "propria-i individualitate, frumuseţea şi bogăţia înnăscute"[53].

Totodată, încă din 1926 s-a instituit obligativitatea folosirii limbii turce în instituţiile de stat, ca singură limbă oficială, în relaţiile dintre autorităţi şi particulari, în instituţiile comerciale şi industriale, în religie (pentru prima oară a fost tradus Coranul în limba turcă; de asemenea, au fost traduse şi alte cărţi de cult, necesare slujbei mahomedane).

Dar această politică, justă în esenţa ei, după atîtea veacuri de prigonire a limbii turceşti din cultură şi instituţii (se vorbea cu dispreţ de kaba türkçe - "turca grosolană"), n-a fost scutită de excese şi greşeli, care amintesc, păstrînd proporţiile, de curentul latinist (purist) de la noi. Astfel, în zelul - lăudabil în sine - de a folosi cuvinte turceşti, în locul potopului de arabo-persanisme, s-a ajuns - contrar principiului prudent recomandat odinioară de Ömer Seyfettin - să se elimine din limbă chiar şi acele cuvinte arabo-persane, care intraseră deja în uzul curent, popular, de multe ori în forme turcizate; totodată, în goana după cuvinte turceşti "neaoşe", s-au fabricat în loc cuvinte artificiale, pe bază turcească "străveche", s-au căutat afinităţi între turcă şi hittită etc. Rezultatul a fost, după cum aprecia chiar în acei ani un distins filolog, prof.Fuad Köprülü, "fondatorul turcologiei moderne în Turcia"[54], crearea unei limbi artificiale (uydurma dil), "a unui argou oficial (bir resmî argo) în adevăratul înţeles al cuvîntului, complet diferit atît de limba vorbită, cît şi de limba scrisă"[55].

---

53. Gazi Mustafa Kemâl Atatürk Founder of the Turkish Republic, Turkish Ministry of Press Broadcasting and Tourism, Ankara, 1961, p.238-239; vezi şi Enver Ziya Karal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965) (Istoria Republicii Turcia...), Istanbul, 1971, p.179-181.

54. Halil Inalcik, Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings, în "Review", I, 3/4, 1978, p.7o.

55. Citat după "Tercüman" (Istanbul), 19 Temmuz 198o.

Dar, odată depășită această fază, de antiteză firească față de cosmopolita limbă otomană (însuși termenul de "otoman" a fost izgonit de peste tot, potrivit prevederilor Constituției din 2o aprilie 1924, fiind înlocuit cu cel de "turc"), s-a trecut - la fel ca și în istoriografie - la o nouă etapă, mai ponderată, mai cumpănită, de sinteză (potrivit triadei hegeliene), în anii postbelici, remarcabilă prin rezultatele obținute.

Abia în ultimii ani se observă un fenomen similar celui din alte limbi contemporane, anume predilecția unor critici, poeți și ziariști de a crea unele cuvinte, pe care nu le mai înțeleg nici măcar intelectualii de formație universitară.

In ansamblu însă, introducerea alfabetului latin, întreaga reformă lingvistică, în corelație cu celelalte reforme atatürkiste, care au schimbat fața societății turcești, au însemnat acte de mare îndrăzneală pentru lumea islamică de atunci, dominată de arabă - limba "sfîntă" a Coranului - și de puternice forțe clericale. Aceste reforme, pe care puțini în Occident le-ar fi crezut posibile[56], au dus la o "naționalizare" a gramaticii limbii turce, subordonată pînă atunci modelelor arabe sau - de la finele secolului XIX - europene[57], au unificat limba scrisă cu cea vorbită, au simplificat ortografia, au înlăturat "blestematele cîrlige arabe" (Engels), cu complicatul lor sistem de legături, semne de vocalizare etc. și au deschis, astfel, larg porțile spre știința de carte, spre lumina literelor, milioanelor și milioanelor de cetățeni turci.

---

56. Chiar la 1921, Jean Deny scris în Gramatica sa (p.42-43) că reformarea alfabetului, justificată din punct de vedere științific, întrucît notația arabă nu corespundea specificului limbii turce, n-ar fi fost, totuși, posibilă datorită opoziției forțelor clericale. In realitate, credem noi, cele aproape trei secole de eforturi de modernizare n-au rămas fără efect.

57. A.N.Kononov, op.cit., p.12-13.

ORHUN ABIDELERI 155

(1) [illegible]

(5) [illegible]

(6) [illegible]

(7) [illegible]

(8) [illegible]

(9) [illegible]

(10) [illegible]

(11) [illegible]

İKİNCİ TAŞ.

Batı cephesi

(1) [illegible]

(2) [illegible]

Planşa 2. <u>Scriere veche turcă în caractere runice</u> (orhonice). După Muharrem Ergin, Orhun Abideleri (Monumentele orhonice), Istanbul, 197o, p.155. Se observă crucea încîrligată (litera z), semnalată încă de Nicolae Milescu.

Planşa 3. ALFABETUL TURCO-OSMAN

Simbolul cifric	Trans. liter. internaţ.++++	Turcă modernă+++	Grafia izolată	Grafia finală	Grafia mediană	Grafia iniţială	Denumirea literei	Nr. crt.
1	a, ı, o, u, e, i, ö, ü	→	ا	ـا	ـا	ا	elif+	1
2	b	b	ب	ـب	ـبـ	بـ	be	2
	p	p	پ	ـپ	ـپـ	پـ	pe++	3
400	t	t	ت	ـت	ـتـ	تـ	te	4
500	s̱, ṯ, th	s	ث	ـث	ـثـ	ثـ	se	5
3	ǧ, j	c	ج	ـج	ـجـ	جـ	cim	6
	č	ç	چ	ـچ	ـچـ	چـ	çim++	7
8	ḥ	h	ح	ـح	ـحـ	حـ	ha	8
600	ḫ (ẖ, x, kh)	h	خ	ـخ	ـخـ	خـ	hı	9
4	d	d	د	ـد	ـد	د	dal+	10
700	ẕ, ḏ, dh	z	ذ	ـذ	ـذ	ذ	zal+	11
200	r	r	ر	ـر	ـر	ر	re+	12
7	z	z	ز	ـز	ـز	ز	ze+	13
	ž	j	ژ	ـژ	ـژ	ژ	je++	14
60	s	s	س	ـس	ـسـ	سـ	sin	15
300	ş, š, sh	ş	ش	ـش	ـشـ	شـ	şin	16
90	ṣ	s	ص	ـص	ـصـ	صـ	sad	17
800	ż, ḍ	z, d	ض	ـض	ـضـ	ضـ	zad	18
9	ṭ, ḍ	t, d	ط	ـط	ـطـ	طـ	tı	19
900	ẓ	z	ظ	ـظ	ـظـ	ظـ	zı	20
70	ʿ a, ı, o, u, e, i, ö, ü	→	ع	ـع	ـعـ	عـ	ayın	21
1000	ġ, gh	ğ, g	غ	ـغ	ـغـ	غـ	gayın	22
80	f	f	ف	ـف	ـفـ	فـ	fe	23
100	ḳ, q	k	ق	ـق	ـقـ	قـ	kaf	24
20	k, g, ñ, y, ng, ğ	k, ğ, g, ñ, y	ك	ـك	ـكـ	كـ	kef	25
30	l	l	ل	ـل	ـلـ	لـ	lâm	26
40	m	m	م	ـم	ـمـ	مـ	mim	27
50	n	n	ن	ـن	ـنـ	نـ	nun	28
6	(w) v, o, ö, u, ü	→	و	ـو	ـو	و	vav+	29
5	h, a, e	→	ه	ـه	ـهـ	هـ	he	30
10	y, i, ı	i, y, ı, a, e (u, ü)	ى	ـى	ـيـ	يـ	ye	31

+Literă care nu se leagă de următoarea (la fel şi ه).

++Literă de origine persană.

+++Faţă de alfabetul românesc: c (tc. mod.) = gi, ge (rom.); ç = ci, ce; gi, ge = ghi, ghe; ke, ki = che, chi; k (dur) = c; ı = î, â.

++++Transliteraţia cea mai uzitată, dar nu există încă un acord unanim în această privinţă.

Exerciţii la alfabet

Notă: cuvintele arabo-persane vor fi redate în pronunţie turcă.

| elif - a, ı, o, u, e, i, ö, ü

آنا âna (آننا Anne) - mamă

آغا âğâ - agă

آبا (عبا) âbâ - postav grosier, fetru;

آت ât - cal

آمان âman - graţie, iertare; o, Doamne!

ات (أت) et - carne

ال (أل) el - mînă

او (أو) ev - casă

ايل il - ţinut, ţară

ايچ iç - interior

ايش iş - muncă

ايل (ييل) yıl - an

ايشيق ışık - lumină

ايراق ırak - îndepărtat

ب be - b

با bâ (prep.pers.) - cu, prin

باب bâb - poartă, capitol

بابا bâbâ - tată

باش bâş - cap

بش beş - 5

بال bâl - miere

اوت ot - iarbă

او o - el, ea; acela, acesa

اوق ok - săgeată

oba - cort

اوك ön - partea din faţă

اوكوز öküz - bou

اوز (ئوز) öz - propriu, particular, autentic

اوج uc - margine

اوسته usta - meşter

اون un - făină

اولو ulu - mare

اوچ üç - trei

اولكه ülke - ţară

اوزوم üzüm - strugure

سبب sebeb - pricină

رجب receb - redjeb (luna a cincea musulmană)

شب şeb (pers.) - noapte

آب âb (pers.) - apă

پ pe - p

پاشا paşa - paşă

پرده perde - perdea

پياده piyâde - infanterie

قپو kâpu - poartă; Poarta

پك pek - foarte

پيشكش pişkeş (peşkeş) - plocon, dar

أسپانيا Ispanya - Spania

طوپ top - tun

ث se - s

ثالث sâlis - al treilea, a treia

ثوب sevb - bucată

عثمان Osmân - Osman

ج cim - c (rom.gi,di)

جام cam - sticlă

جامع cam'i - geamie

جان cân - suflet

جهان cihân - lume

جديد cedîd - nou

حجت huccet - act emis de cadiu, hogeţ

مسجد mescid - moschee (mică)

جامجى camcı - sticlar, geamgiu

آج âc - flămînd

تاج tac - coroană

باج bac - taxă de pasaj

رجج recec - trim.II (Rebi' II, Cemâzi I, Cemâzi II)

ت te - t

تاوق tâvuk - găină

ترك Türk - turc, turcesc

توتون tütün - tutun

آتا âtâ - tată

آتاترك Atatürk - Atatürk ("părintele turcilor")

مكتب mekteb - şcoală

مكتوب mektûb - scrisoare

كتاب kitab - carte

مملكت memleket - ţară

چ çim - ç (rom.ci,ce)

چام çâm - pin

ميرچه (ميرچو) Mirçe - Mircea (Mirçü)

چوق çok - foarte

گچ geç - tîrziu; treci!

گچمك geçmek - a trece

ح ha - h (moale)

حاج hâc - pelerinaj

حجاز Hicâz - Hidjaz

حق hak - drept; cel drept (Allah)

محمد Mehmed - Mehmed

نوح Nûh - Noe

خ hı - h (dur)

خان hân - han

خرج harc - cheltuială

خراج harâc - haraci

خزينه hazine - vistierie

خلافت hilâfet - califat

تخت taht - tron

بخت baht - fericire

نرخ 'narh - preţ maximal

د dal - d

دوه deve - cămilă

دده dede - unchi

دمیر demir - fier

دیل dil - limbă

دفتر defter - registru, condică

سدّه südde - prag

چادر çâdir - cort

سعادت sâ'âdet - fericire

گچید geçid - trecere, trecătoare

مدّ müdd - müdd (unit. de de greutate)

ذ zal (sel) - z (moale)

ذخیره sahire - provizii, zaherea

ذمّی simmi - zimmiu (supus nemusulman al unui stat musulman)

لذذ lezez - trim. IV, la plata oştenilor

(شوال şevvâl
ذی القعده silka'de
ذی الحجه silhicce)

ر re - r

روز rûz (pers.) - zi

رأس re's (ar.) - cap

ار er - bărbat, mascul, oştean

اردل Erdel - Ardeal

حرب harb - război

کروان kervân - caravană

مجرّد mücerred - holtei

برات berât - diplomă, brevet, berat

تیمار timâr - timar

پاره pâre (pâre) - para (monedă egipteană), bani

ز se - z (moale)

زمان zamân (zemân) - vreme

زیاده ziyâde - mult

زاده zâde - fiu

تاتارزاده tatarzâde - prinţ tătar (mîrzae)

شهزاده (شاه زاده) şehzâde (şâhzâde) - prin imperial

زلزله zelzele - cutremur

بازار bâzâr - piaţă, loc de tîrg, negoţ, bazar

بز bez - pînză

ژ je - j

ژاله Jâle - Jale (nume pr. fem.)

ژورژ Jorj - Georges

ژکمند Jikmond - Zsigmond

مژده müjde - veste bună

س sin - s (moale)

سنان Sinan - Sinan

اسیر esir - rob, captiv

اسب esb (pers.) - cal

سرای sarây - palat

سنه sene - an

سو su - oaste (cuv.arh., de orig.chineză)

سوباشى subaşi - "şef de oaste", dregător cu sarcini de ordine, subaşă

سر ser - cap, şef

سس ses - voce

سز siz - voi, dv.

عسكر asker - ostaş

فس fes - Fes (Fez); or. în Maroc

فاس Fas - Maroc

فساد fesâd - dezordine, revoltă

ش şin - ş

شام Şam - Damasc

شاه şah - şah

پاشا paşa (< baş+ağa) - paşă

پادیشاه padişâh - padişah, împărat

لشكر leşker - oştean, oaste

اوغراش uğraş (arh.) - luptă

قماش kumaş - stofă

كموش gümüş - argint

آتش ateş - foc

ص sad - s (dur)

صو su - apă

صباح sabâh - dimineaţă

قيصه kısa - scurt

صرف sarf - cheltuială

مصراف masrâf - cheltuială

عصيان isyân - răscoală

خاص hâs - has (posesiune cu un venit de peste 100.000 aspri)

خواص havâs - has - uri

ض zad (dad) - z (dur), d

ضرب darb - batere

ضربخانه darbhâne - monetărie, tarapana

قاضى kâdi - cadiu

قاضيلق kadılık - jurisdicţia unui cadiu, funcţia acestuia

قضا kazâ - cadiat, kaza (subdiviziune a unui sangeacbeilik)

قضات kuzzât - cadii

ط tı - t (dur), d

طاغ dağ - munte

بابا طاغى Babadağı - "muntele lui (Sarı Saltuk) Baba", Babadag

طغرا tuğra - tugra (monograma oficială a sultanului)

طقوز dokuz - 9

آطه ada - insulă

طبيب tabib - medic

آناطولى Anadolu - Anatolia

اوطه oda - odaie, cameră

شيطان şeytân - diavol

فطمه Fatma - nume propr. (fem.)

خط hat - linie

ضبط zapt - luare în stăpînire

خاطر hâtır - amintire, respect, hatîr

fakat (fekat) - dar, însă

ظ zı - z (dur) zafer

ظفر zafer - victorie

ظلم zulüm - asuprire, opresiune

مظفر muzzafer - victorios

حفظ hıfz - apărare

محافظ muhâfız - apărător

ع ayın - ',a,ı,o,u,e,i,ö,ü

عجم Acem - persan

عرب Arab - arab

عرض arz - informare, jalbă

علما ulemâ - învăţaţi

عثمان Osman

عمر Ömer

عراق Irak - Irak

شرع (شريعت) şer' (şerîat) - legea musulmană

قلعه kale - cetate

جمعه cuma - vineri ("ziua de adunare")

تعيين tayîn - numire

زعيم zaim - posesor al unui venit între 2o.ooo şi 99.ooo aspri)

غ gayın - g,ğ (în interiorul şi la sfîrşitul cuvîntului, de prin sec. XVII-XVIII, nu se mai pronunţă)

غزا gazâ - luptă pentru credinţă

غازى gâzi - luptător pentru credinţă

غرب Garb - apus

مغرب Mağreb - ţările apusului (arab)

اوغلان oğlan - băietan, flăcău

بغدان Boğdân - Moldova

بوغاز boğaz - gît; strîmtoare

بغداد Bağdad

بغداى buğday - grîu

مبلغ meblâğ - sumă

بوغا buğa, boğa - taur

بوغچه boğça (azi: bohça) - boccea

باغچه bağçe (azi: bahçe)- grădină

باغ bağ - viţă de vie

قره طاغ Karadağ - Munţenegru

Notă: Prețioase indicii asupra pronunției acestui gayin, în sensul prelungirii vocalei precedente, de care a fost vorba mai sus, găsim în izvoarele românești, valabile cel puțin pentru pronunția turcilor din Balcani.

Astfel, la începutul secolului al XVIII-lea (dar situația putea fi valabilă și pentru a doua jumătate a secolului al XVII-lea), Ion Neculce scrie Chiupruliiolu pentru كوپريلى اوغلى Köprülüoğlu (Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca, Manuscrisul "Mihail", București, 198o, p.181). Aceeași pronunție (olu, în loc de oğlu) o regăsim în Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (18o2-183o), redactată în prima jumătate a secolului al XIX-lea: "nazîru de Ibrăilă să bătea cu unii, Ilicolo (İlikoğlu - M.M) de la Dristor cu Trestenicolo (Trestenikoğlu - M.M) de la Ruș (Rusçuk - M.M), Pazvantolo (Pazvantoğlu - M.M) de la Diiu (Vidin - M.M) să bătea spre Nicopoie" (Cronica meșteșugarului..., publicată de Ilie Corfus, în "Studii și articole de istorie", VIII, 1966, p.321). Pronunția boaz pentru boğaz se găsește în însemnarea biv-vel pitarului Toader Jora, scrisă după 24 martie 1786: "Si această apă, ce să numește Donul, împarte Asiia de Europa, precum desparte la Țarigrad Boazul" (vezi Ilie Corfus, Insemnări de demult, Iași, 1975, p.17).

ف fe - f

فرمان fermân - poruncă emisă în numele sultanului

فنار Fanâr (fenâr)(فنر fener) - felinar, far; Fanarul

افلاق Eflâk - Țara Românească

سفر sefer - campanie

جعفر Cafer - nume propriu (b)

استفان İstefan - Ștefan

وقف vakf (vakıf) - pămînt și alte bunuri aparținînd unei fundații pioase

اوقاف evkâf-vakıf - uri

ك Kef - k (rom.che,chi), g (rom.ghe,ghi), ğ, y, ñ

كوى köy - sat

كنار kenâr - margine

كرا kirâ - chirie

كافر kâfir - necredincios (ghiaur)

بكر Bekir - nume propriu (b)

کورك kürek - vîslă

کورکجی kürekçi - vîslaş

کوچك küçük - mic

کورك kürk - blană

کل gel - vino!

کلین gelin - mireasă

کوز göz - ochi

کول gül - trandafir

کول göl - lac

کورك gevrek - biscuit

چرکه çerge - pînză de cort, cergă (la vlahii balcanici), cort

kaf - k (dur)

قز (قیز) kız - fată

قسط kıst - rată, cîştig

قانون kânûn - lege

قادین kâdın - femeie

آق ak - alb

آقچه akçe (akça) - "albişor", aspru

باقر bâkır - aramă

شرق Şark - Orient

ڭ

یکید yiğit - viteaz

اکر eğer - dacă

بك beğ (bey) - bei, prinţ

دکر değer - preţ

اوکله öğle - amiază

صوك soñ - sfîrşit

اڭ eñ - cel mai, cea mai

ڭ

یکی yeñi - nou, nouă

یالکز yalñız - numai

دکز deñiz - mare

بیك biñ - loco

تکری tañrı - dumnezeu

lâm (cit.: liam) - l

لیل leyl - noapte

لالا (لالا) lâlâ - dascălul unui şehzâde

سجل sicil - proces-verbal al unei şedinţe de judecată a cadiului

عسل asel - miere

عزل 'azl - mazilire

حال hal - stare, hal

آلمق almak - a lua

بدل bedel - contravaloare

خلیل Halil - nume propriu (h)

ایپلیك iplik - mătase

اسلام İslâm - "devoţiune", "supunere" (lui Allah), Islamul

ترلا (تارلا) tarlâ - pămînt

سلخ selh - ultima zi a unei luni musulmane

صلح sulh - pace

م mim - m

ملك mülk - proprietate particulară (alienabilă, transmisibilă)

امر emr - poruncă, ordin

خمر hamr - vin

منزل menzil - loc de aprovizionare

كمر kemer - cingătoare, chimir

مسلم muslim - musulman

مسلّم musellem - ţăran scutit de dări în schimbul unor oblig.milit.

امام imâm - preot musulman, şeful comunităţii musulmane, întemeietor de doctrină musulmană etc.

رسم resm (resim) - dare, impozit; desen, pictură

تسليم teslim - predare, livrare

ن nun - n

نال nâl - potcoavă

نالبند nălbând - potcovar

ناز nâz - moft, naz

استانبول İstanbul

سنت sünnet - tradiţie; circumcizium

سلطان sultân

سلطنت saltanat - domnia unui sultan

بن ben - eu

اون on - lo

سليمان Süleymân

خاقان hâkân - suveran, împărat (cuv.de orig.chineză)

و vav - v, o, ö, u, ü

وقت vakıt - timp, vreme

قوم kavm - popor, neam

ليوا livâ - sangeac

دولت devlet - stat

ورقه varaka - document

ولد veled - fiu

ويوده voyvoda - voievod, domn; strîngător de dări în Imp.ot.

چوق çok - foarte

زور zor - greu

چوبان çoban - cioban, păstor

قوناق konak - loc de popas

قول kul - rob

فيلورى filorî - florin, ducat de aur

كول göl - lac

كورمك görmek - a vedea

كور kör - chior, orb

كوز göz - ochi

سوز söz - cuvînt, vorbă

كون gön - piele (tăbăcită)

قورشون kurşun - plumb, glonte

غروش gurûş - monedă mare de argint (bătută după 1687)

صورت sûret - copie; manieră, fel

اولاق ulâk - curier rapid, olac (azi, în coresp. poştală: "expres")

جلوس cülûs - urcare pe tron

كول kül - cenuşă

كوپ küp - chiup

كون gün - zi

بورك bürk - boneta albă a ienicerilor; burca dată (ca unul din semnele de investitură) domnilor români

ه he (ha-i resmiye) - h, a, e

ماه mâh - lună

اهل ehl - popor, comunitate

همايون humâyûn - imperial

ميهنه Mihne - Mihnea

قهوه kahve - cafea

بها bahâ - preţ, valoare

جهاد cihâd - război sfînt

الله Allah - Dumnezeu

اوقه okka (vukiye) - ocă
(وقيه) (1,283 kg)

له (لح) Leh - leahul; Polonia

قونيه Konya -

آنقره (انكره) Ankara -

بروسه Brusa - Bursa

طونه Tuna - Dunărea

قره Kara - negru, nordic, viteaz

دومنه Domna - Doamna

بصديرمه basdırma (pastırma) - pastramă

قوجه Koca - mare, bătrîn

قوجه استفان Koca İstefan - Ştefan cel Mare (cel Bătrîn)

ساده sâde - curat, sadea

خانه hâne - gospodărie, "poartă" (unitate fiscală ct.)

هرگله hergele - herghelie

خزانه hazâne (hazine) - vistieria
(خزينه)

اسپنجه ispence - impozitul funciar al musulmanilor (corespondentul haraciului nemusulman)

مدرسه medrese - şcoală superioară musulmană

تذكره tezkere - chitanţă, teşcherea

علوفه 'ulûfe - soldă, leafă

لاله lâle - lalea

مكه Mekke - Mecca

مدينه Medine - Medina

دفينه define - comoară, tezaur

بلكه belki - poate, probabil

صانكه sanki - de parcă, parcă, ca şi cum

كه ki - care, că

گرچه gerçi - deşi

اكر چه eğerçi - deşi, chiar dacă

<u>ی ye - ı,i,y,u,ü,a,e</u>

آی ây - lună, semilună

یاتاق yâtâk - pat, loc de dormit

یاغ yağ - seu, grăsime

یورت yurt - vatră, ţară

یغما yağma - distrugere, jaf (rom. <u>iama</u>)

بویار (بولار) boyâr - boier

یوغورد yoğurd - iaurt

دیوان divân - adunare, divan, culegere

امین emîn - intendent

میری mirî - fisc

جزیه cizye - capitaţie

ایی (ایو) iyi (eyü) - bun, bine

باقی bâkî - rest

عسی asî - rebel

یکیچری yeniçerî - ienicer

غازی gâzî - luptător pentru credinţă ("pe calea lui Allah")

مصطفی Mustafâ

عیسی Isâ - Isus

موسی Musâ - Musa, Moise

فتوی fetvâ - sentinţă-răspuns dată de <u>şeyh-ül-islâm</u>

ویرمك vermek - a da

ویرکو vergü - impozit, dare

وزیر vezir - vizir

دیمك demek - a spune

یاپی yapı - afacere; construcţie

یازی yazı - scriere

قوزی kuzu - miel

آناطولی Anadolu - Anatolia

استانبوللی İstanbullu - stambuliot

توتونجی tütüncü - tutungiu

سوریجی sürücü - surugiu ("cel care mînă")

تکمیل الفبا

حرفلرك صیراسی و اسملری

ق : قاف	ر ، ره	ا : ألف
ك ، كف	ز ، زه	ب : به
گ : گف	ژ ، ژه	پ : په
ڭ ، ڭف	س ، سين	ت : ته
ل ، لام	ش : شين	ث ، ثه
م ، ميم	ص ، صاد	ج : جيم
ن : نون	ض : ضاد	چ : چيم
و : واو	ط : طى	ح : حا
ه ، هه	ظ : ظى	خ : خى
ە : ئه	ع : عين	د : دال
لا ، لام ألف	غ : غين	ذ : ذال
ى ، يه	ف : فه	

Scriere de mînă Rik'a

بسم الله الرحمن الرحيم

. . . .

ا ب ت ج د ر س سـ ص صـ ط ع ف

ق ك ل م ن هـ و هـ لا ى .

El yazısı demek olan (Rik'a) üzerine başlangıç.

با با بب بج بد بر بس بسه بص بصه بط بع

بف بو بق بك بل بم به بن بو به بيه

بح بهه بلا بى بى

ب harfinin diğer harflerle birleşmeleri.

أحمد ١٩٥٧

III. SEMNELE DE VOCALIZARE (حركه hareke)

Intrucît în scrierea arabo-persană nu se scriu toate vocalele, e nevoie de unele semne, numite de vocalizare, care să indice vocalele nescrise (de bază este totdeauna un nucleu triconsonantic, care dă și sensul cuvîntului respectiv). Se pot, de asemenea, indica lipsa vocalei ori dublarea unei consoane. Aceste semne, care apar doar în textele destinate începătorilor în această scriere ori în cazul cuvintelor străine, pentru a fi clar înțelese, sînt următoarele:

فتحه <u>fetha</u> (turc. اوستون <u>üstün</u> - "deasupra") - se plasează deasupra unei consoane indicînd existența în continuare a unui <u>a</u> scurt sau <u>e</u> scurt. De ex.:

بَخت baht - fericire — دَر der - poartă

نَصب nasb - numire — مَكتب mekteb - școală

شَرق Şark - Orient — بَرات berât - berat

تَخت taht - tron — دَرس ders - lecție

كسره <u>Kesre</u> (turc. اسره <u>esre</u>) - se plasează sub o consoană și indică prezența în continuare a unui <u>i</u> scurt sau <u>ı</u> scurt. De ex.:

كِتاب kitâb - carte — بِز biz - noi

كِتابم kitâbim - cartea mea — سِز siz - voi, dv.

قِرق kırk - 40 — اِنكشاف inkişâf - descoperire, revelație

ضمه <u>Zamme</u> (turc. اوتورى <u>ötürü</u>, <u>ötere</u>) - se plasează deasupra unei consoane și indică un <u>u</u>,<u>ü</u>,<u>o</u>,<u>ö</u> (scurte). De ex.:

سُلطان sultân — صُكره sonra - apoi, după

مُجادله mücâdele - luptă

بغدان Boğdan (Meninski, 168o) لبنان Lübnân - Libanul
Buğdan (Zenker, 1866) عمر Ömer

تشدید Teşdid (şedde) شدّه) indică o dublare a consoanei, în cazul
ّ cînd aceasta este geminată (se repetă de două ori consecutiv fără vocală intermediară). Se redă grafic printr-un fel de 3 orizontal, plasat deasupra respectivei consoane. De ex.:

سکّه sikke - monedă	سدّه südde - prag
غرّه gurre - prima zi a unei luni musulmane	کرّه kerre - dată, oară
	شدّت şiddet - forţă
مادّه mâdde - articol (de tratat)	مدّت müddet - interval

جزم Cezm (سوکون sükûn) indică lipsa vocalei. Se reprezintă
ْ printr-un cerculeţ plasat deasupra consoanei neurmată de vocală. De ex.:

آقکرمان Akkermân - Cetatea Albă
میرْچه Mirçe - Mircea
میهْنه Mihne - Mihnea

مدّ Medd indică prelungirea vocalei elif deasupra căreia se pla-
ٓ sează. De ex.:

آب âb - apă	آنا ânâ - mamă
آسیا Âsyâ - Asia	آرقه ârka - spate, revers

همزه Hemze - sunet oclusiv glotal (Absatz la germani) - indică
ء practic o pauză, iar în cazul lui elif de la început de cuvînt pronunţarea ca e. De ex.:

رأس re's - cap	رئیس re'is - şef
أل el - mînă	أو ev - casă

Se foloseşte, de asemenea, în izafetul persan, cum se va vedea la paragraful respectiv.

تنوين Tenvin indică adaosul unui nun (fenomenul de nunare) în cuvintele arabo-persane. Astfel:

تنوين نحه tenvin-i fetha indică un an, en (dublu fetha). De ex.:

شرقاً şarkân - oriental شخصاً şahsen - personal

شمالاً şimâlen - nordic رسماً resmen - oficial

تنوين كسره tenvin-i kesre indică un ın, in (dublu kesre):

مقصدٍ maksadin - "al scopului"

تنوين ضمه tenvin-i zamme indică un un, ün (dublu zamme):

كتابٌ kitâbun - carte

De fapt, în osmană nu se foloseşte decît dublu fetha (tenvin-i fetha) şi anume în cazul adverbelor de mod de provenienţă arabă. In arabă, tenvin-i fetha indică acuzativul, tenvin-i kesre genitivul, iar tenvin-i zamme nominativul (nearticulat).

Aplicaţii

ضروب امثال Durûb-u emsâl (tc.mod.: ata sözleri) - proverbe

(turc.) آق آقچه قره كون ايچوندر.

Ak akçe kara gün içündür. (Banii albi sînt pentru zile negre).

وقت نقيت (نقد).

Vakıt nakıt (tır). (Timpul înseamnă bani).

قيافت آفت.

Kıyâfet âfet. (Aparenţele înşeală. Textual: "Haina este nenorocire").

هم كل هم فودول (فضول).

Hem kel hem fodûl. (Şi chel, şi fudul...).

چوق پاره چوق بلا.

Çok para, çok belâ. (Multe parale, multe belele).

حرکه واشارتلر

آ	مَد	آشیان
ْ	جزم	مكتبْ
ّ	شدّه	شدّت
َ	اوستون	اَوَت
ِ	اسره	اِجرا
ُ	اوتوره	لطُف
ً	ایکی اوستون	لطفاً
ٍ	ایکی اسره	مقصدٍ
ٌ	ایکی اوتوره	کاملٌ
ء	همزه	أل

Hareke ve işaretler

Med	Aşiyan
Cezim	metkep
Şedde	şiddet
üstün	evet
esre	icra
ötere	lutuf
iki üstün	lûtfen
iki esre	maksadin
iki ötre	kâmilün
hemze	el

IV. ARMONIA VOCALICA

Legea de bază a armoniei vocalice, fundamentală pentru sistemul fonetic al limbii turce, constă în faptul că după vocale dure (postpalatale) din rădăcina (radicalul, tema) unui cuvînt trebuie să urmeze în silabele următoare, inclusiv în sufixele adăugate, vocale din aceeaşi categorie, iar după vocale moi (prepalatale) trebuie să urmeze tot vocale prepalatale. Pentru sufixe (de plural, derivative, verbale etc.) sau pentru terminaţiile declinării hotărîtor este caracterul vocalei din ultima silabă. De preferinţă o vocală va fi urmată de una identică sau de una apropiată, potrivit unor sublegi de armonizare, dar esenţială rămîne totdeauna respectarea aceleiaşi categorii vocalice:

Vocale postpalatale (dure)	a	ı	o	u
" prepalatale (moi)	e	i	ö	ü

Facem precizarea că în turco-osmană, în cazul unor sufixe, în lipsa unor semne de vocalizare, specifice scrierii arabe, este dificil de sesizat această lege, aceste sufixe putînd fi citite atît cu vocale dure, cît şi cu vocale moi, în cadrul uneia şi aceleiaşi grafii. In aceste cazuri, legea se aplică, deci, doar în pronunţie.

Exemple de armonie vocalică, plicată doar cuvintelor turceşti, nu şi străine:

قره kara - negru
سلطان sultân
چوجق çocuk - copil
يکيچری yeniçerî - ienicer
دکز deniz - mare
وزير vezîr

Şi cîteva cuvinte turceşti fac excepţie de la legea armoniei vocalice; mai precis, astăzi fac excepţie, fiindcă odinioară ele respectau numita lege. De exemplu:

آقچه akçe - aspru, bani (în trecut: <u>akça</u>)

قرده‌ش kardeş - frate, de la <u>kardaş</u> قرداش, karındaş قرنداش

آننه anne (de la آنا <u>ana</u>)

Legea armoniei vocalice are repercusiuni și asupra consoanelor, în sensul că în vecinătatea vocalelor dure (postpalatale) trebuie să se afle consoane postpalatale (dure), în timp ce în vecinătatea vocalelor moi (prepalatale) trebuie să se afle consoane moi, diferența fiind mai clar sesizabilă în cazul grafiei arabe, unde există mai mulți de t,h,z,s,k. Prin urmare, se poate stabili corespondența:

vocale dure	a	ı	o	u	consoane dure	ق ط خ ص ض
" moi	e	i	ö	ü	" moi	ك ت ح س ز

De asemenea, ل lâm se va pronunța dur după consoane dure și mai dulce (apropiat de rom.<u>li</u>,<u>le</u>) sub influența vocalelor prepalatale. Exemple ale repercusiunii armoniei vocalice:

طاغ dâğ - munte	ات et - carne
خان hân - han (kagan)	محمد Mehmed
ضم zamm - adaos, majorare	بز biz - noi
صو sû - apă	سوت süt - lapte
عقل âkil - înțelepciune	اكمك ekmek - pîine
قپو kapû - poartă	كل kel - chel
	كل gel - vino!

V. ACCENTUL

Nu există un accent redat grafic în turcă veche, după cum nu există nici în turcă modernă. In fapt, accent există în pronunție: acesta cade, de regulă, pe ultima silabă, în cuvintele pur turcești. De ex.:

گوزل güzél - frumos	اُردو ordú - oaste
چوجق çocúk - copil	کچوك küçúk - mic

In cuvintele împrumutate, desemnînd continente, țări, orașe etc., sau în cuvinte turcești de mai multe silabe, accentul poate cădea și pe prima sau pe a doua silabă. De ex.:

فرانسه Fránsa - Franța	آنقره Ánkara (dar în evul mediu: انکره Engirü)
اوستریا Avustárya - Austria	
پروسیه(پروسیا) Prúsya - Prusia	استانبول İstánbul
رومانیا Románya - România	بروسه Brúsa (azi: Búrsa)
اوستراليا Avuštrálya - Australia	کوستنجه Köstánce - Constanța

VI. ARTICOLUL

In limba turcă, la fel ca şi în persană, nu există articol. Dar în osmanlîie se utiliza articolul arab, cu deosebire în texte religioase şi ştiinţifice, dar şi în numeroase alte cazuri. De exemplu:

a) în epitetele (supranumele) unor sultani:

سليمان القانونى Süleymân el - Kânunî - Süleyman Legiuitorul (1520-1566)

محمد الفاتح Mehmed el - Fâtih - Mehmed (II) Cuceritorul (Constantinopolului)

b) în epitetele lunilor musulmane:

رمضان المبارك Ramazân el - mübârek - Ramazan cel sfînt

رجب المرجّب Receb el - mürecceb - Receb cel sfînt (norocos)

c) în epitetele unor oraşe şi ţinuturi islamice "bine-păzite" (de Allah)

استانبول المحروسه İstanbul el - mahruse - Istanbul cel-bine-păzit

جزائر المحروسه Cezâyir el - mahruse - Algerul cel-bine-păzit

d) în cuvinte compuse:

شيخ الاسلام şeyh ül-Islâm - şeicul Islamului (şeful ulemalelor în Imperiul otoman, juristconsult suprem)

جمادى الاخر cemaziülâhır - Cemazi II

جمادى الاوّل cemaziülevvel - Cemazi I

دار الفنون dâr ül-fünün - "Casa ştiinţelor" (Univ.)

دار الاسلام dâr ül-Islâm - Casa Islamului

دار العهد dâr ül-ahd - Casa Păcii (Legămîntului)

دار الجهاد dâr ül-cihâd - Casa Războiului sfînt

عبد العزيز Abd-ül-aziz (Abdülaziz) - "robul Celui drag (Allah)"

عبد الحميد Abdülhamid - "robul Celui slăvit"

e) în fetvâ-lele (răspunsurile şeyh-ül-Islamului la consultaţie pe tema dacă într-o problemă, o decizie sau alta pe cale a se lua de către sultan este conformă cu prescripţiile religioase, ale şeriatului):

الجواب el-cevâb - răspunsul (se utilizează şi în fetva-lele kadiilor).

f) în elkâb-uri (inscriptio) pentru suverani sau dregători, în documentele de cancelarie:

قدوت الامراء الملّت المسيحيه kidvet-ül-ümerâ-yi el-millet el-Mesihiye etc. - "pildă printre conducătorii poporului lui Mesia etc." (pentru domnii români şi alţi suverani creştini);

قدوت القضّات و الحكّام kidvet-ül-kuzzât ve-l hükkâm - "pildă printre kadii şi judecători..."

Contragerea (Geminarea)

Cuvintele care încep cu consoane solare (şemsiye), în număr de 13, şi anume ت ث د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ن, cunosc fenomenul contragerii, care constă în asimiliarea lui ل din articol, avînd drept rezultat dublarea consoanei solare respective. De ex.:

هارون الرشيد Harûn er-Reşid

صلاح الدين Selâh-ed-dîn

جمال الدين Cemâl-ed-din

نصر الدين Nasr-ed-dîn

كتاب النرخ Kitâb ün-narh - Cartea narhului (a preţurilor fixe)

دار السعاده dâr üs-sa'âde - "Casa fericirii" (Palatul imper.)

دار الشفقه dâr üş-şafaka - "Casa celor caritabili" (orfelinat

Contragerea se observă: pe reversul unor monede otomane:

سلطان البرّين و خاقان البحرين السلطان ابن السلطان

Sultân ül-berreyîn ve hakân ül-bahreyîn es-sultân ibn es-sultân

"Sultanul a două continente şi stăpînul a două mări, sultanul... fiu de sultan...";

- în formula de invocare a lui Allah (basmala):

بسم الله الرحمن الرحيم Bismillâh-ür-Rahmân-ür- Rahîm-

"In numele lui Allah atotmilos şi milostiv";

- în numerotarea unor capitole (în arabă):

الفصل الثانى el-faslu's-sanî - capitolul al II-lea

الفصل الثالث el-faslu's-sâlîs - " " III-lea

الفصل الرابع el-faslu'râbi' - " " IV-lea

الفصل السادس el-faslu's-sâdis - " " VI-lea

الفصل السابع el-faslu's-sâbi' - " " VII-lea

الفصل الثامن el-faslu's-sâmin - " " VIII-lea

الفصل التاسع el-faslu't-tâsî' - " " IX-lea

In ce priveşte pronunţarea lui elif din articol (a în arabă, o în persană), în osmană nu e o regulă precisă; de preferinţă se pronunţă e sau ü, dar se observă în publicaţii turceşti tot mai mult tendinţa de a se aplica şi aici legea armoniei vocalice. Bunăoară:

وحيد الدين Vahid-ed-dîn

جمادى الاوّل Cemazi-ül-evvel etc.

Aceasta este însă o tendinţă de modernizare, sub influenţa ultimelor evoluţii ale limbii turce. Este însă greu de ştiut cum se va fi pronunţat articolul în osmana veche. In orice caz, mai dur decît în perioada neo-osmanei.

VII. SUBSTANTIVUL (اسم <u>Isim</u>)

1. <u>Genul</u> (كيفيت Keyfiyet)

In limba turcă, la fel ca şi în persană, nu există gen gramatical. Totuşi, pentru a preciza genul natural, se utilizează:

a) denumiri speciale, distincte, pentru masculin şi pentru feminin, care nu mai au nevoie de alte indicii. De exemplu:

<u>Masc.</u>		<u>Fem.</u>	
بابا	bâbâ - tată	آنا	ânâ - mamă
اوغول	oğul - fiu	قز	kız - fată
اركك	erkek - bărbat, mascul	قادين	kadın - femeie
آيغر	aygır - armăsar	قسراق	kısrak - iapă
بوغا	buğa (boğa) - taur	اينك	inek - vacă
خروس	horôs (horoz) - cocoş	طاوق	tâvuk - găină
قوچ	koç - berbec	قيون	koyûn - oaie

b) termenul <u>erkek</u> ("bărbat", "mascul") sau <u>er</u> pentru masculine şi <u>kadın (kız</u>) pentru feminine, la oameni, şi <u>dişi</u> ("femelă") la animale. De ex.:

اركك قردش	erkek kardeş - frate	قز قردش	kızkardeş - soră
اركك اوغلان	erkek oğlân - flăcău	قز اوغلان	kız oğlân - fată mare (doc.1518)
(اركك) يازار	(erkek) yazâr - scriitor	قادين يازار	kadın yazâr - scriitoare
قره جه	karaca - căprior, ţap	ديشى قره جه	dişi karaca - căprioară
مركب (اشك)	merkeb - măgar	ديشى مركب	dişi merkeb - măgăriţă
قورد	(erkek) kurd - lup	ديشى قورد	dişi kurd - lupoaică
آيى	(erkek) ayı - urs	ديشى آيى	dişi ayı - ursoaică

ار آرسلان er arslân - leu   دیشی آرسلان dişi arslân - leoaică
ار طوغان er doğân - şoim   دیشی طوغان dişi doğân - şoim (F)
ار کدی er kedi - motan   دیشی کدی dişi kedi - pisică .

In osmană, pentru desemnarea genului feminin în cazul persoanelor, se foloseau قادین kâdın (forma mai veche: خاتون hâtûn), قز kız și قاری karı (soţie, nevastă) după substantivul respectiv. De ex.:

اشچی قادین aşçi kâdın - bucătăreasă
کهیا قادین kâhiyă kâdın - intendentă
خدمتچی قاری hizmetçi karı - servitoare, slujnică
خدمتچی قز hizmetçi kız - servitoare
خدمتچی قادین hizmetçi kâdın - servitoare

Substantivele împrumutate din arabă şi-au păstrat - după modelul urmat de persană - genul din acea limbă. Astfel, substantivele de genul feminin pot fi recunoscute după terminaţiile ت -et (-at) şi ه -e (-a), potrivit pronunţiei turceşti. Astfel:

دولت devlet - stat; fericire
مملکت memleket - ţară, ţinut
صحیفه sahife - pagină
کرّه kerre - dată (oară)

In asemenea cazuri, adjectivul, care determină un substantiv de provenienţă arabă, se va acorda în gen şi număr cu acesta, în cadrul legăturii izafetale de tip persan (a se vedea mai departe: izafetul persan).

2. Pluralul

I. Pluralul turc

Se formează cu ajutorul sufixelor turceşti لر lar, ler (lar pentru substantive a căror ultimă vocală este postpalatală, respectiv a,ı,o,u, şi ler, cînd ultima vocală este prepalatală, deci e,i,ö,ü).

După cum se observă, grafia arabă rămîne aceeaşi în cazul ambelor sufixe. Exemple:

سلطان sultān - pl. سلطانلر sultân - lar
پاشا pâşâ - pl. پاشالر pâşâ - lar
وزير vezîr - pl. وزيرلر vezîr - ler
بك beğ (bey) - pl. بكلر beğ - ler (bey-ler)

Acest plural se aplică tuturor substantivelor, inclusiv de proveniență arabo-persană.

II. <u>Pluralul arab</u>

a) <u>regulat (extern)</u>

- In cazul <u>masculinelor</u>, se adaugă ين -<u>în</u> sau (foarte rar în osmană) ون -<u>ûn</u>. De exemplu:

شاه şah (şah, împărat) - pl. شاهين şâh - în
مدرّس müderris (prof. la medrese) - pl. مدرسين müderris - în
معلم muallim (învăţător, prof.) - pl. معلمين muallim - în
محافظ muhafız (apărător) - pl. محافظين muhafız - în
ديزدار dizdâr ("pîrcălab") - pl. ديزدارين dizdâr - în
بوّاب bevvâb (portar) - pl. بوّابين bevvâb - în
مسلم muslîm (musulman) - pl. مسلمين muslim - în
عالم âlem (lume) - pl. عالمون âlem-ûn (şi âlem - în)
دهرى dehrî (ateu) - pl. دهريون dehrî-yûn

- In cazul <u>femininelor</u>, se adaugă ات <u>ât</u>:

باج bâc (taxă de pasaj) - pl. باجات bâc - ât
اوج uc (margine) - pl. اوجات uc-ât
تمسك temessük (chitanţă) - pl. تمسكات temessükât
وارد vârîd (venit) - pl. واردات vârîd - ât

مصراف	masrâf (cheltuială) - pl.	مصرافات	masrâf-ât
سيجل	sicil (registru de judecată al kadiului) - pl.	سيجلات	sicill-ât
لشكر	leşker (oaste) - pl.	لشكرات	leşker-ât
درجه	derece (grad,treaptă) - pl.	درجات	derecât
دفعه	def'a (dată) - pl.	دفعات	def'ât

b) <u>neregulat (intern, "spart")</u>

Acest plural se formează prin restructurarea internă a cuvîntului (dublarea unor consoane, alungirea unor vocale etc.), fără primirea vreunui sufix. După cercetările gramaticienilor arabi, există 44 de scheme (reguli interne) de formare a acestui plural, dar ele sînt atît de complicate şi greu de reţinut, încît practic un osmanist (ca şi un arabist, de altfel) va trebui mai totdeauna să înveţe această formă de plural odată cu cea de singular şi, în acest caz, pentru mai multă siguranţă trebuie consultat dicţionarul. Pentru istoricii osmanişti, unele dicţionare moderne, ca acela al lui Devellioglu, dau toate formele de plural posibile în cazul substantivului respectiv.

In cele ce urmează, vom da cîteva dintre cele mai răspîndite scheme de plural arab neregulat, fără pretenţia de a fi epuizat lista. Exemple:

مكتب	mekteb (şcoală) - pl.	مكاتب	mekâtib
مسجد	mescid (moschele mică)-pl.	مساجد	mesâcid
مدرسه	medrese (şcoală musulm. super.)-pl.	مدارس	medâris
رساله	risâle (tratat,memoriu,mesaj) - pl.	رسائل	risâ'il
جزيره	cezire (insulă) - pl.	جزائر	cezâ'yir
حقيقه	hakike (hakikat - realitate,adevăr) - pl.	حقائق	hakâyik
جامع	cam'i (moschele mare) - pl.	جوامع	cevâmi
جانب	cânib (parte) - pl.	جوانب	cevânib
ساحل	sâhil (ţărm,litoral) - pl.	سواحل	sevâhil

اكبر	ekber (mai mare) - pl.	اکابر	ekâbir
جوهر	cevher (giuvaer) - pl.	جواهر	cevâhir
تجربه	tecrübe (experiment, încercare) - pl.	تجارب	tecârib
سلطان	sultân - pl.	سلاطين	selâtîn
مملكت	memleket (ţară, ţinut) - pl.	ممالك	memâlik
كتاب	kitâb (carte) - pl.	كتب	kütüb
سلاح	silâh (armă) - pl.	اسلحه	esliha
يوم	yevm (zi) - pl.	ايّام	eyyâm
اسم	ism (isim, nume) - pl.	اسماء	esmâ'
لسان	lisân (limbă) - pl.	السنه	elsine
عالم	âlim (cărturar, învăţat) - pl.	علماء	ulemâ'
فقير	fakir (sărac) - pl.	فقراء	fukarâ
كفيل	kefîl (garant) - pl.	كفلا	küfelâ
سفير	sefir (sol, ambasador) - pl.	سفراء	süferâ
كبير	kebîr (mare) - pl.	كبراء	küberâ'
نديم	nedîm (însoţitor, intim) - pl.	ندما	nüdemâ
خطيب	hatîb (cititor de hutbe - predică) - pl.	خطباء	hutebâ
عامل	âmil (muncitor) - pl.	عمّال	ummâl
ضعيف	zâ'yif (slab) - pl.	ضعفاء	zü'afâ'
رفيق	refîk (tovarăş) - pl.	رفقاء	rüfekâ'
حاكم	hâkim (stăpînitor) - pl.	حكّام	hükkâm
كاتب	kâtib (scrib, secretar) - pl.	كتّاب	küttâb
فهيم	fâhîm (elevat) - pl.	فهّام	fuhâm
علم	ilim (ştiinţă) - pl.	علوم	ulûm
فنّ	fenn (artă, ştiinţă) - pl.	فنون	fünûn
فصل	fasl (capitol) - pl.	فصول	fusûl
شاهد	şâhid (martor) - pl.	شهود	şuhûd
شرط	şart (condiţie) - pl.	شروط	şurût
حقّ	hakk (drept) - pl.	حقوق	hukûk
نقد	nakd (nakid - bani gheaţă) - pl.	نقود	nukûd

عهد	'ahd (legămînt, jurămînt) - pl.	عهود	uhûd
كبر	kebir (mare) - pl.	كبار	kibâr (كبراء küberâ)
كريم	kerîm (generos) - pl.	كيرام	kirâm
غلام	gulâm (rob, paj) - pl.	غلمان	gılmân
دولت	devlet (stat) - pl.	دول	düvvel
طرف	taraf (parte) - pl.	اطراف	etraf
تورك	türk (turc) - pl.	اتراك	etrâk
كليمه	kelime (cuvînt) - pl.	كلام	kelâm
فتوى	fetvâ - pl.	فتاوى	fetâvî
عاقبت	akıbet (sfîrșit) - pl.	عواقب	avâkib
دين	dîn (credință, religie) - pl.	اديان	ediyân
خاقان	hakân (împărat, han) - pl.	خواقين	havâkîn
خليفه	halife (locțiitor, înlocuitor, calif) - pl.	خلفاء	hulefa'
امام	imâm (preot, șeful comun. musulm.) - - pl.	ائمه	eimme
خطبه	hutbe (predica de vineri) - pl.	خطب	huteb
مجلس	meclîs (adunare, parlament) - pl.	مجالس	mecâlis
قلم	kalem (cancelarie) - pl.	اقلام	aklâm
قماش	kumâș (stofă) - pl.	آقميشه	akmișe
باب	bâb (poartă; capitol) - pl.	ابواب	ebvâb
ماده	madde (articol) - pl.	مواد	mevvâd
ملت	millet (națiune, natio) - pl.	ملل	millel
جزء	cüz (parte) - pl.	اجزاء	eczâ'
ملك	mülk (proprietate privată) - pl.	املاك	emlâk
وقف	vakf (vakif - pămînt al unei fund. pioase) - pl.	اوقاف	evkâf
ذخيره	zahîre (provizii) - pl.	ذخائر	zehâyir
غانم	ganem (oaie) - pl.	آغنام	agnâm
شاقى	șakî (tîlhar) - pl.	اشقيا	eșkiyâ
خبر	haber (știre) - pl.	آخبار	ahbâr

c) dualul

Limba turco-osmană a preluat din arabă un plural care nu există în alte limbi, şi anume dualul, desemnînd două entităţi (ființe, lucruri). Acesta se formează prin adăugarea sufixului يں ayn, eyn (în osmană se foloseşte mai mult ultimul, diferit de primul doar în pronunţie, nu şi grafic):

طراف	taraf (parte) - dual	طرافين	tarafeyn (cele două părţi)
افلاق	Eflâk (Muntenia, Valahia) - dual	افلاقين	Eflâkeyn (Eflâkayn) (cele două Valahii: adică cea mare - Muntenia şi cea mică - Oltenia)
مملكت	memleket (ţară) - dual	مملكتين	Memleketeyn (ar. Mamlakatayn) - cele două ţări (Mold. şi Ţ.Rom.)
حرم	Harem (loc interzis, sfînt) - dual	حرمين	Haremeyn - cele două cetăţi sfinte (Mekka şi Medina)

(Sultanii mameluci şi cei otomani purtau titlul de:
خادیم الحرمین الشریفین
Hâdım ül-Haremeyn üş-Şerifeyn - Păzitorul (protectorul) celor două locuri sfinte)

عراق	Irâk (Irak) - dual	عراقين	Irâkeyn (cele două Irakuri: persan şi arab)
دولت	devlet (stat) - dual	دولتين	devleteyn (cele două state)
والد	vâlid (părinte) - dual	والدين	vâlideyn (cei doi părinţi: tata şi mama) etc.

Notă:

O formă intermediară între pluralul neregulat (intern) şi cel regulat (extern) o constituie pluralul unor substantive terminate în vocală, unele arabe feminine, care capătă terminaţii în (e)vât, (a)vât.

De exemplu:

غلّه	galle (venit) - pl.	غلّه وات	gallevât
برات	berât (diplomă, brevet) - pl.	بروات	berevât (beravât)
طمغه (تمغا)	tamgâ (dangâ, semn de vamă, de control) - pl.	طمغاوات	tamgavât
طغرا	tuğrâ (monograma oficială a sult.) - pl.	طغراوات	tuğravât
آغا	ağa (agă) - pl.	آغاوات	ağavât
پاشا	pâşâ (paşă) - pl.	پاشاوات	paşavât

In ce priveşte ultimul cuvînt, cronicarii noştri folosesc direct pluralul turc (în lar), ca autorul Letopiseţului cantacuzinesc (ed. C.Grecescu - D.Simonescu, Bucureşti, 196o, p.156):

"toţi paşii şi agalarii..."

III. Pluralul persan

Se formează adăugînd:

a) pentru fiinţe sufixele ان -ân (cînd substantivul este terminat în consoană); uneori se pronunţă an

یان -yân (cînd subst. se termină în i);

گان -gân, kân (cînd subst. se termină în vocală)

Exemple:

ولد	veled (fiu) - pl.	ولدان	veledân
سلطان	sultân - pl.	سلطانان	sultanân
تاتار	Tatar - pl.	تاتاران	Tatarân
افلاق	Eflâk (vlah, român) - pl.	افلاقان	Eflâkân
بوّاب	bevvâb (kapugiu) - pl.	بوّابان	bevvâbân
حمال	hammâl (hamal) - pl.	حمالان	hammalân
مرد	merd (bărbat, om) - pl.	مردان	merdân
عروس	arûs (mireasă) - pl.	عروسان	arûsân

گبر	gebr (necredincios) - pl.	گبران	gebrân
مجرّد	mücerred (holtei) - pl.	مجرّدان	mücerredân
معمار	mi'mâr (arhitect, constructor) - pl.	معماران	mi'mârân
قاپودان	kapudân (comandant de flotă) - pl.	قاپودانان	kapudânân
مستحفظ	mustahfız (apărător) - pl.	مستحفظان	mustâhfızân
چاوش	çâvûş (ceauş) - pl.	چاوشان	çâvuşân
مسلّم	müsellem - pl.	مسلّمان	müselleman
شاه	şâh - pl.	شاهان	şâhân
بویار (بولار)	boyâr (boier) - pl.	بویاران (بولاران)	boyârân
نفر	nefer (individ, persoană) - pl.	نفران	neferen
آقینجی	akıncı (ostaş de pradă şi informaţii) - pl.	آقینجیان	akıncıyân
علوفه جی	ulufeci (lefegiu) - pl.	علوفه جیان	ulufeciyân
یکیچری	yeniçerî - pl.	یکیچریان	yeniçeriyân
قپوجی	kapucı (portar) - pl.	قپوجیان	kapucıyân

Tot după acest sistem formează pluralul şi unele substantive terminate în vocală (a):

آغا	ağâ (agă) - pl.	آغایان	ağâyân
بنّا	bennâ (constructor) - pl.	بنّایان	bennayân
پیاده	piyâde (infanterist) - pl.	پیاده گان	piyâdegân
بنده	bende (rob) - pl.	بنده گان	bendegân
وینوق (وینوغ)	voynuk (ostaş din trupele auxil.) - pl.	وینوغان	voynugân
ویوده	voyvoda (voievod) - pl.	ویوده گان	voyvodakân
دده	dede (unchi) - pl.	دده گان	dedekân

b) pentru lucruri, sufixul ها hâ:

تیمار ها	timâr - pl.	تیمارها	timârhâ
دفتر	defter (registru, condică) - pl.	دفترها	defterhâ

چفتلك	çiftlik - pl.	چفتلكها	çiftlikhâ
خاص	hâss - pl.	خاصها	hasshâ
اوطه	oda (odaie) - pl.	اوطه ها	odahâ
يسا	yasâ (lege) - pl.	يسا ها	yasâhâ
سال	sâl (an) - pl.	سالها	salhâ (şi سالیان saliyân)
ساليانه	saliyâne - pl.	ساليانه ها	saliyânehâ
پاره	pare (para) - pl.	پاره ها	parehâ
مدرسه	medrese - pl.	مدرسه ها	medresehâ
جام	câm (sticlă,geam) - pl.	جامها	camhâ
باب	bâb (capitol,poartă) - pl.	بابها	bâbhâ
انبار	anbâr (hambar,deposit) - pl.	انبارها	anbârhâ
مواجب	mevâcib (leafă,soldă) - pl.	مواجبها	mevâcibhâ
قلعه	kale (cetate) - pl.	قلعه ها	kalehâ

Pluralul de amplificare (de reduplicare, pluralul de plural)

Cum s-a văzut, acelaşi substantiv poate avea atît plural turcesc, cît şi plural arab şi persan. De ex.:

سلطان	sultân - pl.tc.	سلطانلر	sultan-lar
	pl.arab	سلاطين	selâtîn
	pl.pers.	سلطانان	sultân-ân
بوّاب	bevvâb (portar) - pl.tc.	بوّابلر	bevvab-lar
	pl.ar.	بوّابين	bevvâb -în
	pl.pers.	بوّابان	bevvâb-ân etc.

Dar există cazuri cînd însăşi forma de plural (indiferent că e arabă - de regulă - sau persană) poate să mai capete încă un sufix sau chiar două de plural. De ex.:

حرف harf (literă) - pl.hurûf حروف (ar.nereg.) -
حروفات hurûfât (pl.ar.fem.) - حروفاتلر hurufatlar (pl.tc.)
كافر kâfir (ghiaur) - pl. كفّار küffâr - كفّارلر küffârlar

(şi: كفره kefere, كافران kâfirân, كافرلر kâfirler)

حادثه hâdise (eveniment) - pl. حوادث havâdis - حوادثات havâdisât)

رسم resim (impozit)- pl. rüsûm رسوم - rüsûmât رسومات,

مسلم muslim (musulman) - pl. مسلمان muslimân- مسلمانان muslimânân

Notă:

In unele documente otomane medievale se întîlnesc substantive româneşti (instituţii) cu păstrarea formei originale şi doar cu adaosul sufixului turcesc de plural. De ex.:

پرقلبلر parkalab-lar - pîrcălabi
لغفتلر logofet-ler - logofeţi
كنزلر K(i)nez-ler - cnezi
وامشلر vameş-ler - vameşi
بويارلر boyar-lar - boieri (بولارلر bolarlar)

3. Declinarea

Substantivele turceşti, de origine pur turcească sau de provenienţă arabo-persană, se declină cu adaosul următoarelor sufixe, a căror pronunţie se va face în funcţie de ultima vocală a substantivului respectiv:

Singular şi plural

	Subst.term.în consoană + suf.:	Subst.term.în vocală + s.
Nominativ	________	________
Genitiv	نڭ ın,in,un,ün	نڭ nın,nin,nun,nün
Dativ (cazul direcţiei)	ه a,e	يه ya,ye
Acuzativ	ى ı,i,u,ü	يى yı,yi,yu,yü
Locativ (unde?)	ده da,de	ده da,de
Ablativ (cazul originii)	دن dan,den	دن dan,den
Relativul (comparativ)	جه ca,ce	جه ca,ce

(Ultimul caz este puţin usitat. Accentul cade pe silaba care precede sufixului cazual. In general, se traduce prin: "ca şi",

naştere adverbelor de mod. Studiile de osmană veche, întreprinse recent, relevă şi accepţiunea "potrivit cu", "conform cu" sau de mod: يولجه كيدو Yólca gidü -sec.XIII - "Mergînd pe drum"; قانونجه kânûnca - "potrivit cu legea" etc.

In ce priveşte pronunţia, precizăm că în manuscrise se întîlnesc semne de vocalizare (zemme) care ne permit să admitem că în osmana veche se foloseau (pronunţau) de preferinţă:

un în loc de ın

ün " " " in.

In ce privesc consoanele, deşi sub influenţa unor consoane anterioare surde, poate interveni fenomenul înmuierii (pronunţăm - cel puţin astăzi - t în loc de d, ç în loc de c), încît terminaţiile cazuale de locativ şi ablativ se vor auzi ta, te şi, respectiv, tan, ten, iar cele de relativ ça, çe, dar în osmana clasică grafia rămîne aceeaşi (cu consoane dure). Oricum, nu ştim exact care va fi fost pronunţia într-un secol sau altul, într-o regiune sau alta.

Exemple:

		Singular		Plural
N.	پادیشاه	pâdişâh (împărat)	پادیشاهلر	padişâhlâr
G.	پادیشاهك	padişâhın	پادیشاهلرك	padişâhların
(	پادیشاهڭ	padişâhuñ)	(پادیشاهلرڭ	pâdişâhlaruñ)
D.	پادیشاهه	padişâha (padişahului; spre padişâh)	پادیشاهلره	padişahlara
Ac.	پادیشاهی	padişâhı	پادیشاهلری	padişâhleri
Loc.	پادیشاهده	padişahda (la cine?)	پادیشاهلرده	padişâhlarda
Abl.	پادیشاهدن	padişâhdan (de la cine?)	پادیشاهلردن	pâdişahlardan
Rel.	پادیشاهجه	padişâhca (ca cine?)	پادیشاهلرجه	padişahlarca
N.	وزير	vezir	وزيرلر	vezirler
G.	وزيرك	vezirin	وزيرلرك	vezirlerin
(-	وزير ولك	vezirüñ)	(وزيرلرڭ	vezirlerüñ)

D.	وزیره	vezire	وزیرلره	vezirlere
Ac.	وزیری	veziri	وزیرلری	vezirleri
Loc.	وزیرده	vezirde	وزیرلرده	vezirlerde
Abl.	وزیردن	vezirden	وزیرلردن	vezirlerden
Rel.	وزیرجه	vezirce	وزیرلرجه	vezirlérce

N.	پاشا	paşa	پاشالر	paşalar
G.	پاشانڭ	paşanın	پاشالرڭ	paşaların
(	پاشانوڭ	paşanun)	) پاشالروڭ	paşalarun)
D.	پاشایه	paşaya	پاشالره	paşalara
Ac.	پاشایی	paşayı	پاشالری	paşaları
Loc.	پاشاده	paşada	پاشالرده	paşalarda
Abl.	پاشادن	paşadan	پاشالردن	paşalardan
Rel.	پاشاجه	paşáca	پاشالرجه	paşalárca

N.	یکیچری	yeniçerî - ienicer	یکیچریلر	yeniçeriler
G.	یکیچرینڭ	yeniçerînin - al(a, ai, ale) -ienicerului	یکیچریلرڭ	yeniçerilerin
	یکیچرینوڭ	(yeniçerinün)	(یکیچریلروڭ	yeniçerilerün)
D.	یکیچریه	yeniçerîye (ienicerului, către ienicer)	یکیچریلره	yeniçerilere
Ac.	یکیچریی	yeniçerîyi (pe ienicer)	یکیچریلری	yeniçerileri
Loc.	یکیچریده	yeniçerîde (la ienicer)	یکیچریلرده	yeniçerilerde
Abl.	یکیچریدن	yeniçerîden (de la ienicer)	یکیچریلردن	yeniçerilerden

Notă:

Sub influenţa unor consoane surde (ç, f, h, k, p, s, ş, t), unele consoane dure (c, b, d) trec în consoane surde (ç, p, t). In turcă modernă faptul se întîmplă atît în scris, cît şi în pronunţie. In osmană fenomenul are loc numai în pronunţie (dacă ea va fi fost aşa şi în vremurile foarte vechi), nu şi grafic. Tot astfel, în turcă modernă ç inter-

vocalic trece în c (uç - margine; genitivul: ucun); haraç - tribut, genitivul: haracın etc.) sau t intervocalic în d (kurt - lup; vierme; genitivul: kurdun), dar în osmană prezenţa consoanelor dure este atestată încă la nominativ, încît nu mai survine fenomenul amintit în cursul declinării. De asemenea, <u>kef</u> intervocalic trece în g (care astăzi nu se mai pronunţă) numai în pronunţie şi transcriere modernă. De exemplu:

N.	كوپك	köpek (cîine)	(كمروك) كمرك	gümrük (vamă)
G.	كوپكك	köpeğin	كمركك	gümrüğün
D.	كوپكه	köpeğe	كمركه	gümrüğe
Ac.	كوپكى	köpeği	كمركى	gümrüğü
Loc.	كوپكده	köpekde (pron.mod.: köpekte)	كمركده	gümrükde (te)
Abl.	كوپكدن	köpekden (köpekten)	كمركدن	gümrükden (ten)
Rel.	كوپكجه	köpekce (köpékçe)	كمركجه	gümrükce (çe)

In schimb, în cazul lui <u>kaf</u> intervocalic (în aceleaşi situaţii: la genitiv, dativ şi acuzativ), trecerea în g se produce şi grafic. De ex.:

N.	ايرمق	ırmak (fluviu)	سنجاق	sancak (steag)
G.	ايرمغك	ırmağın	سنجاغك	sancağın
D.	ايرمغه	ırmağa	سنجاغه	sancağa
Ac.	ايرمغى	ırmağı	سنجاغى	sancağı
Loc.	ايرمقده	ırmakda	سنجاقده	sancakda (ta)
Abl.	ايرمقدن	ırmakdan	سنجاقدن	sancakdan (tan)
Rel.	ايرمقجه	ırmákca (ça)	سنجاقجه	sancákca (ça)

Vezi, de asemenea, kulâk (ureche), bolluk (belşug) etc. Excepţie de la această regulă fac cuvintele monosilabice. De ex.:

N. اوق ok (săgeată) كوك gök (cer - albastru) كوك kök (rădăcină)
G. اوقك okun كوكك gökün كوكك kökün
etc.

In unele manuscrise, vocalele genitivului sînt expres menţionate ca: مالوك malum (de la مال mâl - lucru, avere, bogăţie); الوك elün (de la أل el - mînă); ولايتلروك vilâyetlerün (de la vilâyet - ţară, ţinut; provincie) ş.a. Totodată, semnalăm redarea terminaţiilor de acuzativ sau ablativ prin semne diacritice. De pildă, Tevârih-i Âl-i Osman, ed. Fr. Giese, 1922, p.4 ş.a.):

ايرمقدا ırmakdan pentru ايرمقدن (abl.);
اوغلِ oğlu (oğlı) pentru اوغلى etc.

Alteori poate surveni o comprimare a vocalelor de aceeaşi categorie. De ex.:

N. (آلن (آلين alın (ceafă) اوغل oğul (fiu)

G. آلنك alnın (pentru: alının) اوغلك oğlun (prt. oğulun)

etc.

Iată şi cazul lui خانه hâne (gospodărie, unitate fiscală) într-un document din 1516:

D. خانيه haniye (pentru: خانه‌يه hâneye).

In ansamblu, sufixele cazuale de la substantive se aplică şi în cazul flexiunii pronumelor sau - cum vom vedea - al substantivelor cu sufixe de apartenenţă.

Proverbe turceşti:

عقل ياشده دكل، باشده در. Akıl yaşda (yaşta) değil, başda'dır.
Inţelepciunea nu stă în vîrstă, ci în cap.

باليق باشدن قوقار. Balık başdan kokar.
Peştele de la cap se-mpute.

پاره پاره‌يى چكر. Para parayı çeker.
Banul scoate bani (rom.: ban la ban trage).

VIII. SUFIXE

a) <u>predicative</u>

Predicatul nominal la timpul prezent se formează dintr-un nume predicativ (substantiv, adjectiv, pronume, numeral) şi un sufix predicativ (verbul copulă), provenind de la vechiul verb ايمك imek - a fi şi طورمق durmak - a sta.

Aceste sufixe au mai multe variante de pronunţie, uneori redate şi grafic, în funcţie de ultima vocală care precede sufixul respectiv, potrivit legii de bază a armoniei vocalice. Aceste sufixe sînt următoarele:

	Pentru cuvinte terminate în consoană	Pentru cuvinte terminate în vocală
Sing.		
Pers. I	م (يم، وم) ım, im, um, üm	يم، وم yım, yim, yum, yüm
" a-II-a	سڭ، سن، سڭ sın, sin, sun, sün	________________
" a-III-a	در، دور dır, dir, dur, dür	________________
Plural		
Pers. I	ز (يز، وز) ız, iz, uz, üz	يز، وز yız, yiz, yuz, yüz
" a-II-a	سكز، سكوز sınız, siniz, sunuz, sünüz	________________
" a-III-a	درلر، دورلر dırlar, dirler, durlar, dürler	

<u>Notă</u>:

In textele medievale se observă însă:

- la persoana a-II-a singular, în grafie, oscilarea între forma سن şi سڭ. De exemplu:

سن حامله سن. Sen hamilésin (doc.din 1516)

Ești însărcinată.

سن كه سنجاقبكى سن - Sen ki sancakbeyi'sin (doc.1567)

Tu care ești sangeacbei...

- la persoana a-II-a plural, sufixul sınız apare în forma a-
Sız (siz,suz,süz), ca într-un mss.din 1426:

سز كافرلرسز. Siz kâfirlersiz.

Voi sînteţi ghiauri (necredincioși).

- în cadrul armoniei vocalice, există indicii că în vechime
se preferau: u în loc de ı
ü " " " i.

De ex.:

بز ضعيفلر و عاجزلروز. Biz zayifler ve acizlerüz. (Mss. din 1426)

Noi sîntem slabi și fără putere.

غزادن ايسه دفع دشمن يكركدر Gazadan ise def'i düşmân igrekdür.

Decît gaza (război sfînt), e preferabilă (mai întîi) respingerea dușmanului. (Cronica lui Pseudo-Ruhî).

اول عثمانك اتاسيدر. Ol Osmânın atasıdur.

Acela este tatăl lui Osman.

(Tevârih-i Âl-i Osmân).

Precizăm că accentul cade totdeauna pe silaba care precede sufixului predicativ, deosebire importantă față de sufixul asemănător de la persoana I singular posesiv (de apartenență), unde accentul cade chiar pe sufixul respectiv. Altminteri, în pronunție se produce confuzie între cele două sufixe.

In vorbirea curentă, în proverbe etc. se poate renunţa la utilizarea sufixului de persoana a III-a singular, prezenţa sa (la sfîrşit de propoziţie) subînţelegîndu-se.

Exemple de sufixe predicative:

a) după cuvinte terminate în consoană:

(عسكروم) عسكرم askér-im - sînt oştean (arhaic: askér-üm)
(عسكرسون) عسكرسك askér-sin - tu eşti oştean (asker-sün)
(عسكردور) عسكردر askér-dir (arhaic: asker-dür)
(عسكروز) عسكرز askér-iz - sîntem oşteni (askerüz)
(عسكرسوكز) عسكرسكز asker-siniz (asker-sünüz)
(عسكردورلر) عسكردرلر asker-dirler (asker-dürler)

b) după cuvinte terminate în vocală:

خستەيم hasta-yım - sînt bolnav
خستەسك hasta-sın (arh.: hasta-sun)
خستەدر hasta-dır
خستەيز hasta-yız
خستەسكز hasta-sınız
خستەدرلر hasta-dırlar

Numele predicativ poate să rămînă la persoanele I-III plural tot la singular, cum s-a văzut în exemplele de mai sus, dar se poate adăuga şi sufixul de plural (لر <u>lar,ler</u>) <u>înaintea</u> sufixului predicativ. Exemplu:

هى بكلر بز خنكاه خائنلرز. He! Beğler! Biz hünkâra <u>haînleriz</u>!
Ei, beilor! Noi sîntem haini (trădători) faţă de împărat. (Aşıkpaşazâde).

b) <u>sufixele posesive (de apartenenţă)</u>

Aceste sufixe au o extrem de mare întrebuinţare în limba turcă. Felul lor de utilizare constituie un indiciu clar asupra gradului

de cunoaştere şi însuşire practică a acestei limbi de către străini, un prilej de verificare pentru gradul de cunoaştere a limbii osmane de către călătorii sau cărturarii europeni.

Sufixele de apartenenţă (atributive, posesive) sînt următoarele:

	a) <u>după substantive terminate în consoană</u>:	b) <u>după substantive terminate în vocală</u>:
<u>Singular</u>:		
Pers. I	م ، يم ، وم -ım, im, um, üm	م -m
" a II-a	ڭ ، وڭ -ıñ, iñ, uñ, üñ	ڭ -ñ
" a III-a	ى -ı, i, u, ü	سى -sı, si, su, sü
<u>Plural</u>:		
Pers. I	مز ، يمز ، ومز -ımız, imiz, umuz, ümüz	مز -mız, miz, muz, müz
" a II-a	كز ، وكز -ıñız, iñiz, uñuz, üñüz	كز -ñız, ñiz, ñuz, ñüz
" a III-a	لرى -ları, leri	لرى -ları, leri

<u>Exemple</u>:

a)			b)	
عسكر	asker - oştean		پاشا	paşa
(عسكروم) عسكرم	asker-im - osteanul meu		پاشام	paşá-m
(عسكروڭ) عسكرڭ	asker-iñ - "	tău	پاشاڭ	paşá-ñ
عسكرى	asker-i "	lui (ei)	پاشاى	paşa-sı
(عسكرموز) عسكرمز	asker-imiz "	nostru	(پاشاموز) پاشامز	paşa-mız
(عسكركوز) عسكركز	asker-iñiz "	vostru	(پاشاكوز) پاشاكز	paşa-ñız
عسكرلرى	asker-leri "	lor	پاشالرى	paşa-ları

In textele medievale există, ca şi în cazul altor sufixe, indicii grafice asupra preferinţei de pronunţare cu:

um în loc de ım
üm " " im
un " " ın
ün " " in

umuz în loc de ımız

ümüz " " imiz

unuz " " ınız

ünüz " " iniz

Exemple:

Sec.XV: سوباشيلروم subaşılarum - subaşîii mei

سپاهيلروم sipahilerüm - spahiii mei (doc.1456)

قوللروم kullarum - kulii (robii) mei

لشكروم leşkerüm - oastea mea

لشكروك leşkerüñ - oastea ta

الوم elüm - mîna mea

اللروم ellerüm - mîinile mele

Sec.XVI: پاديشاهوم padişahum - padişahul meu

وزيروم vezirüm - vizirul meu

دونانماكوز (طونناماكوز) donanmanuz - flota voastră (doc.1593)

عسكريكوز askerinüz - oştenii voştri (askere are şi sens de plural)

حالومز halûmuz - starea noastră (doc.1516) etc.

In cronicile vechi (Tevârih-i Âl-i Osmân) uneori sufixul de apartenenţă, persoana a III-a singular, este redat printr-un kesre în loc de ye. De exemplu:

اوغلِ oğlı (oğlu) pentru اوغلی

Notăm şi o excepţie la substantivele terminate în vocală, care primesc la persoana a III-a singular sufixul سی sı (si,su,sü): anume pentru صو sû (apă), forma cu sufixul respectiv va fi:

صويی suyu (apa lui, apa ei, apa sa) în loc de صوسی susu.

In cazul unor substantive care, primind sufix de apartenenţă, conţin două vocale identice, intervine fenomenul comprimării acestor vocale, în sensul că una dintre acestea va dispărea. De exemplu:

آلنم alnım - ceafa mea (pentru: آليلم alınım)
خصمم hasmım - dușmanul meu (pentru: خصيم hasimim)
شخصم șahsım - persoana mea (pentru: شخصيم șahısım)
اوغلم oğlum - fiul meu (pentru: اوغليم oğulum) etc.

ق Kaf intervocalic va trece în غ gayin în cuvintele plurisilabice, resultînd din substantiv terminat în kaf + sufix de apartenență, începînd cu o vocală:

سنجاغم sancağ-ım آياغم ayağ-ım - piciorul meu.

In schimb, în cuvintele monosilabice terminate în kaf, schimbarea nu are loc:

اوقم ok-um - săgeata mea
اوقك ok-uñ - săgeata ta etc.

In ce privește substantivele plurisilabice terminate în ك kef, urmate de sufixe de apartenență (care încep cu o vocală), kef intervocalic trece în ğ (marcat în turcă modernă printr-o pauză sau, mai corect, printr-o prelungire a vocalei precedente), dar grafic, în caractere arabe, schimbarea nu se înregistrează:

كوچكم küçüğüm - micuțul meu (de la كچوك küçük - mic)
كوپكم köpeğim - cîinele meu (de la كوپك köpek - cîine)
يمكك yemeğin - mîncarea ta (de la يمك yemek - mîncare).

In schimb, și în pronunție kef intervocalic rămîne neschimbat în cazul substantivelor monosilabice terminate în această consoană:

كوكم gök-üm (cerul meu)
كوكم kök-üm (rădăcina mea) etc.

Declinarea substantivelor cu sufixe posesive se desfășoară normal, după aceleași reguli comune substantivelor terminate în consoană, cu excepția persoanei a III-a singular și plural, la care, su-

fixul terminîndu-se în vocală, declinarea se va face după regulile aplicate substantivelor terminate în vocală, dar cu interpunerea unui nun între vocala sufixului de apartenență și vocala sufixului cazual. Exemple:

a) N. پاشام paşam - paşă al meu	b) N. پاشاسى paşası -paşa lui
G. پاشامڭ paşam-ın	G. پاشاسنڭ paşası-nın
D. پاشامه paşam-a	D. پاشاسنه paşası-na
Ac. پاشامى paşam-ı	Ac. پاشاسنى paşası-nı
Loc. پاشامده paşam-da	Loc. پاشاسنده paşası-nda
Abl. پاشامدن paşam-dan	Abl. پاشاسندن paşası-ndan
(Rel. پاشامجه paşam-ca)	(Rel. پاشاسنجه paşası-nca)

Tot astfel se declină substantivele cu sufixe de apartenență la persoana a II-a singular (paşan (پاشاڭ), pers.I pl. (paşamız (پاشامز), pers.a II-a pl. (paşanız (پاشاڭز), precum și toate acestea cu substantivul de bază la plural (paşalarım, paşaların etc.).

Tot astfel se declină substantivele cu sufixe de apartenență la persoana a III-a plural (پاشالرى paşaları).

Notă:

In textele medievale apare și forma abreviată de acuzativ, adică fără sufixul cazual respectiv, întrucît existența lui e subînțeleasă prin legea armoniei vocalice. De exemplu, în propoziția:

بو باب عثمان غازينڭ قانونن Bu bâb Osmân Gâzînin kanunun (pentru: kanununu) ve ahkâmin (pentru: ahkâmini) bildirir. و احكامن بيلدرر

Acest capitol face cunoscute legile și poruncile lui Osman Gaziul. (Tevârih-i Âl-i Osmân).

Sufixele de apartenență se pot adăuga și la forma arabă de plural sau la relația substantiv+ substantiv sau substantiv+ adjectif de tipul izafetului persan. De exemplu:

رعايام re'âyâ-m - raialele mele (supuşii mei)

سدهٔ سعادتم Südde-i Sa'âdet-im - Pragul meu al Fericirii
(Pragul Fericirii mele)

ممالك محروسه م Memâlik-i Mahruse-m - Ţările mele - bine - păzite

In asemenea cazuri, desinenţele casuale se vor adăuga după sufixul de apartenenţă:

ممالك محروسه مدن Memâlik-i Mahrusemden - din Ţările mele - bine - păzite.

In cazul existenţei a două sau trei substantive cu sufixe de apartenenţă, în cadrul relaţiei izafetale (de care va fi vorba mai de-parte), sufixul casual se va adăuga după ultimul substantiv. De ex.:

ودين سنجاغى رعاياسندن Vidin sancağı re'âyâsı-n-dan - din(tre) raialele sangeacului de Vidin.

<u>Aplicaţii ale sufixelor de apartenenţă</u>

Sufixele de apartenenţă au o întrebuinţare extraordinară în limba turcă, inclusiv în cea veche.

Bunăoară, sufixul de persoana I singular se foloseşte în formulele de adresare, atît în trecut, cît şi astăzi:

خواجه م hocam - domnule profesor ("dascăle al meu")
پاديشاهم padişahım (padişahum) - Măria-Ta ("padişahul meu")
پاشام paşam - domnule general (fr.mon général)("paşă al meu")
قوزيم kuzum - puiule ("mielul meu")
قلبيم kalbim - "inima mea"
شكرم şekerim - dulceaţa mea ("zahărul meu")
قرداشم kardeşim - frăţioare
اوغلم oğlum - fiule
قزم kızım - fata mea
خانم hanım - doamnă (astăzi: hanımeffendi) ("hanul meu") etc.

Pentru capetele încoronate sau marii demnitari se foloseşte, de asemenea, formula: "Excelenţa Sa" (حضرتلرى Hazretleri)

پادیشاه حضرتلری Padişah Hazretleri - Excelenţa Sa Padişahul (Măria Sa Padişahul)

خان حضرتلری Han Hazretleri - Măria Sa Hanul (Crimeii)

پاشا حضرتلری Paşa Hazretleri - Măria Sa Paşa...

Substantivul oğul (fiu), cu sufix de apartenenţă la persoana a III-a singular s-a folosit foarte mult în locul numelor de familie, adoptate oficial abia în epoca lui Atatürk (1934), concomitent cu abolirea vechilor titluri otomane: bey, ağa, paşa, efendi etc.:

قیون اوغلی Keyunoğlu ("fiul oii")

داود اوغلی David oğlu ("fiul lui David")

پاپاز اوغلی Papazoğlu ("fiul popei", Popescu) etc.

Tot cu ajutorul lui اوغلی oğlu pot fi desemnate popoare în osmanlîie:

بغدان اوغلی Boğdan oğlu - Moldoveanul

قرمان اوغلی Karaman oğlu - Karamanul

sau dinastii şi familii:

عثمان اوغللری Osman oğulları - "fiii lui Osman", Casa lui Osman

میخال اوغللری Mihal oğulları - "fiii lui Mihail" (comandanţi de akîngii, de origine greacă) etc.

Numeroase instituţii otomane sînt desemnate cu ajutorul sufixului de apartenenţă:

قپوجی باشی kapıcı başı (kapucu başi) - "şeful portarilor", marele kapugiu

قوجه باشی koca başı - "şeful bătrînilor", primarul satului

خزینه دار باشی hazinedar başı - marele vistiernic etc.

Europenii confundă acest başı - care reprezintă, cum s-a văzut, substantivul باش baş - "cap", "şef" prevăzut cu sufix de apartenenţă persoana a III-a singular - cu bassa, adică paşa, ceea ce însă, evident, constituie o eroare.

Unele grade militare au fost desemnate cu ajutorul aceluiași sufix:

اون باشی on başı - "șef peste lo (oameni)", caporal

یوز باشی yüz başı - "șef peste loo", căpitan

بيك باشي bin başı (rom. bimbașă) - "șef peste looo", maior.

Sufixul împreună cu <u>baș</u>, sub forma lui <u>bașa</u>, <u>bașă</u>, se conservă și în unele nume de familie sau poreole românești. De exemplu:

Arambașa - de la حرامباشي Harambașı - "capul tîlharilor"

Beșleagă - de la بشلي آغاسي beșli ağâsı - aga beșliilor.

Relația dintre două substantive, din care unul determină pe celălalt, al doilea primind sufix de apartenență, persoana a III-a (izafetul turc), a cunoscut o foarte mare utilizare:

بكلر بكي beğler beği (beyler beyi) - "beiul beilor", beiler-bei

سنجاق بكي sancak beği (sancakbeyi) - "beiul sangeacului", sangeacbei

آلاي بكي alay beği - "beiul alaiului", comandantul călărimii timariote dintr-o provincie

افلاق بكي Eflâk beği - "beiul de Eflâk", domnul Țării Românești

بغدان ويوده‌سي Boğdân voyvodâsı - voievodul Moldovei

اردل قرالي Erdel Kıralı - craiul Ardealului

روم ايلي Rum eli - "țara Rum-ului", "țara grecilor", Rumelia (<u>Graecia</u> în documentele medievale europene), partea europeană a Imperiului otoman

روم ايلي بكلربكيسي Rum eli beğlerbeğisi - beilerbeiul Rumeliei ("beglerbegum Graeciae" în doc.europene)

بوغاز ايچي Boğaz içi - "Interiorul Strîmtorii", Bosforul

فرانسه سفارتي Fransa sefareti - Ambasada Franței

برلين معاهده‌سي Berlin muahedesi - Tratatul de la Berlin

يكيچري آغاسي yeniçeri ağası - aga ienicerilor

قريم خاني Kırım Hanı - Hanul Crimeii etc.

ييل باشي Yılbaşı - "începutul anului", Anul Nou etc.

<u>Aplicații</u> ale sufixului de apartenență în propoziții:

بو قانون آتام و ددم قانونيدر و بنم داخی قانونمدر.

Bu kanûnnâme atâm ve dedem kanunudur ve benim dâhî kanunumdur.

"Acest <u>kanûnnâme</u> ("carte de legi") este legea tatălui meu și a unchiului meu și, de asemenea, este legea mea" (din preambulul <u>Kanûnnâme</u>-ului lui Mehmed II).

سليمان شاهك اوچ اوغلى واردى.

Süleymân Şahun üç oğlu vardı.

Süleymân Şah avea 3 fii.

تيمورك خلقى طاغلمشدى.

Timurun halkı dağılmıştı.

Oamenii lui Timur erau risipiți. (<u>Tevârih-i Âl-i Osmân</u>).

Kılıc kınını kesmez. Sabia nu-și taie teaca.

قيليج قينني كسمز. (rom. Corb la corb nu-și scoate ochii). (Proverb)

هم قز هم بالدیری دوز هم ده اوجوز اولماز.

Hem kız, hem baldırı duz, hem de ucuz olmaz.

Si fata, și coapsele-i drepte, ba încă și ieftină, nu se poate.

(Proverb, reminiscență a negoțului de robi).

ییل باشکز موتلی (قوتلی) اولسون!

Yılbaşınız mutlu (kutlu) olsun! Un An Nou fericit!

اسمکز نه در؟ İsminiz nedir?

Cum vă numiți? ("Care este numele dv.?")

ایشلرکز ناصل (نصل)؟ İşleriniz nasıl?

Cum vă merg treburile (ce mai faceți?)

پاره کز وار می؟ Paranız var mı?

Aveți bani? ("Banii dv. există?")

بغدان ويوده سنه حكم كه

Boğdan voyvodasına hukum ki:

Către voievodul Moldovei poruncă (precum urmează...)

روم ايلى بكلربكيسنه حكم كه

Rumeli beğlerbeğisine hukum ki:

Către beilerbeiul Rumeliei poruncă (precum urmează) etc.

جوبه آدم قلعه قپوسندن (بيله) اكيله‌رك كچر.
Cuce adam, kale kapısından (bile) eğilerek geçer.

Omul mărunt (umil) trece ghemuindu-se chiar pe poarta cetăţii.

I z a f e t u l

a) izafetul turc

Constituie legătura dintre două substantive dintre care cel determinant (primul) se plasează de regulă la genitiv, dar şi la nominativ, iar al doilea (cel determinat) capătă sufix de apartenenţă persoana a III-a, întrucît această legătură exprimă un raport de apartenenţă (dar în ordinea inversă legăturii similare din limba română). De exemplu:

اوينك قپوسى (او قپيسى) evinin kapısı (ev kapısı) - "a casei uşă", uşa casei

استانبول واليسى İstanbul valisi - valiul (guvernatorul) Istanbulului

برات رسمى berât resmi - darea beratului

قيون رسمى koyun resmi (adeti) - oieritul etc.

b) izafetul persan

A cunoscut o largă utilizare în osmană, fiind întrebuinţat numai pentru cuvintele de origine arabo-persană (cu rare excepţii), în limbaj poetic, ştiinţific (cu o terminologie, în general, arabă) şi tehnico-administrativ.

In izafetul persan, aplicabil nu numai relaţiei dintre două substantive, dar şi dintre un substantiv şi un adjectiv, ordinea dintre determinant şi determinat, este inversă decît în izafetul turc, cu alte cuvinte asemănătoare cu cea din limba română. De exemplu:

în turcă:	în persană
عادل پادشاه âdil padişah - padişahul cel drept	پاديشاه عادل padişah-ı âdil

برات رسمی berât resmi - darea beratului   رسم برات resm-i berât

آغنام رسمی agnâm adeti - oierit   عادت آغنام âdet-i agnâm etc.

După cum se poate observa, în construcţia izafetică persană la determinat se adaugă <u>în pronunţie</u> o vocală (e în persană, ı,i,u,ü în osmană, în funcţie de ultima vocală a substantivului determinat, fără, totuşi, să existe o regulă fermă în această privinţă). Această "adăugire", "adaos" (ar. اضافه izâfe) dă şi denumirea construcţiei respective. Această particulă enclitică adăugată doar în pronunţie, în cazul substantivelor terminate în consoană, nu este accentul (accentul va cădea pe silaba precedentă). De exemplu:

باب عالی Bâb-ı 'Ali - Inalta Poartă

بحر سیاه Bâhr-ı siyâh - Marea Neagră (turc. Karadeniz)

بحر سفید Bahr-ı sefid - Mediterana ("Marea Albă"; tc. Akdeniz)

ارکان دولت erkân-i devlet - stîlpii statului (marii dregători)

در سعادت der-i sâ'adet - "poarta fericirii" (Istanbulul)

صدر اعظم sadr-ı azam (sadrazam) - marele vizir ("marele dregător")

دیوان همایون divân-ı humâyûn - divanul împărătesc etc.

Cînd primul termen se termină însă în vocală, atunci se adaugă şi <u>în scris</u> litera ی ye după ا â sau و u, şi un hemze (ء) după ه ha-i resmiye (e sau a) şi ی i, pronunţîndu-se totdeauna i:

جزای نقدی cezâ-i nakdî - amendă în bani

چارشوی کبیر Çarşu-yi Kebir - Marele Bazar

علمای کرام ulemâ-yi kirâm - învăţaţii cei foarte onorabili

مطبعهٔ عامره Matba'a-i 'Amire - Imprimeria Imperială

خزینهٔ اوراق hazîne-i evrâk - "vistieria de documente", arhivă etc.

Notă:

Datorită stilului "elevat" al izafetului persan, uneori se folosește această construcție chiar în cazul unor cuvinte turcești, bunăoară în administrație și armată, pentru a imprima mai multă solemnitate:

سنجاق شريف sancak-ı şerif - sfîntul steag (al Profetului păstrat la Topkapi)

افندئ مذكور efendi-i mezkû - sus-numitul efendi

پاشای مشارالیه paşa-yi muşarileyh - sus-numitul pașă

اردوی همایون ordu-yi humâyûn - oastea împărătească etc.

Intrucît în turcă modernă nu pot sta alături două vocale și în astfel de situații se interpune între ele un y, considerat semiconsoană, în transliterația modernă, în caractere moderne turcești - latine - se interpune uneori un y între vocala substantivului determinat și vocala izafetică, așa cum s-a văzut, de pildă, în ultimele două exemple citate mai sus.

Izafetul persan se utilizează nu numai în relația substantiv + substantiv sau substantiv + adjectiv, ci și în legătura substantiv + + numeral. De exemplu:

فاتح ثانی مصر غازی سلطان سلیم خان ثالث

Fâtih-i sânî-i Mısır, Gâsî Sultân Selim Han-ı Sâlîs.

Cuceritorul pentru a doua oară al Egiptului (al doilea cuceritor al Egiptului), sultanul Selim Han al III-lea, Gaziul.

c) Sufixe de formare a cuvintelor

A. sufixe turcești:

1. جی cı, ci, cu, cü (nomen agentis) - indică o profesie

توتون tütün - tutun   توتونجی tütün-cü - tutungiu

جبه cebe - cuirasă, armură   جبه جی cebeci - gebegiu

دمير demir - fier	دمرجى demirci - fierar
كچه keçe - capră	كچه جى keçci - căprar etc.

A intrat şi în limba română sub forma giu, indicînd chiar astăzi profesii moderne: macaragiu, maka(s)gin ş.a. (şi în argo: chiulan-giu etc. Se traduce prin: "care face...", "care se ocupă de...". Deci:

قهوه جى kahve-ci - cafegiu (cel care face cafele, care aduce cafele, respectiv ceai,
چايجى çay-cı - ceaigiu spre deosebire de română, unde se exprimă astfel o patimă).

2.(لو) لى lı,li,lu,lü (în osmană sînt des întîlnite ultimele două, indicate şi grafic prin لو). Inseamnă: "care are...", "care este din...". De ex.:

طوز	tuz - sare	طوزلى	tuz-lu - "care are sare", sărat
كوچ	güç - putere	كوچلى	güç-lü - "care are putere", puternic
دولت	devlet - putere, fericire	دولتلى (دولتلو)	devlet-lü - (prea) puternic (epitet pentru sultan)
سعادت	sa'âdet - fericire	سعادتلو	sa'âdet-lü - (prea) fericit
آت	at - cal	آتلو	at-lu - călăreţ
توفنك	tüfeng - puşcă	توفنكلو	tüfeng-lü - puşcaş
بوكرش (بكرش)	Bükreş - Bucureşti	بكرشلى	Bükreş-li - bucureştean
استانبول	İstanbul	استانبوللى	İstanbul-lu - stambuliot
رومانيا	Romănya - România	رومانيالى	Romănya-lı (lu) - român (azi: Romen)
عثمان	Osmân	عثمانلى	Osman-lı - otoman, osmanliu
كوكل	gönül - inimă	كوكللى	gönül-lü - voluntar etc.

3. جه ca,ce (după consoane surde se pronunţă, în turcă modernă, چه ça,çe), terminaţii ale arhaicului caz relativ, formează adverbe de mod sau adjective:

دوست dost - prieten	دوستجه dostca (pron. dostça) - prieteneşte, prietenesc (دوستچه)
(تورك) ترك türk - turc	تركجه türkçe - turcesc, turceşte
جاناوار canavar - bestie	جاناوارجه canavarca - bestial

dar şi diminutive:

آقچه akçe (akça) - "albişor", aspru

كوزلجه güzelce - frumuşel

ايجه iyice (eyice) - binişor, bunicel.

4. داش daş (după consoane surde pron.: taş) indică o asociaţie, o comunitate (rom. co-):

يول yol - drum	يولداش yoldâş - tovarăş (de drum, de cauză)
آرقه arka - spate	آرقه داش arkadaş - tovarăş, camarad, prieten ("doi care stau spate-n spate")
مسلك meslek - meserie	مسلكداش meslektaş - collega
دين din - religie	ديننداش dindaş - coreligionar
يورت yurt - ţară (yurd)	يورتداش yurttaş - compatriot
قارين karın - abdomen	قاريننداش karındaş (kardeş) - "doi din acelaşi abdomen", frate (soră)

5. سز sız, siz, suz, süz - "fără", "care n-are..." (antonimul lui lı):

طوز tuz - sare	طوزسز tuzsuz - fără sare, nesărat

صوڭ	soñ - sfîrşit	صوڭسز	soñsuz - fără sfîrşit (adj.)
احتياط	ihtiyât - prevedere	احتياطسز	ihtiyâtsız - imprudent
او	ev - casă	اوسز	evsiz - fără casă (opusul lui اولى evli - "cu casă", căsătorit) etc.

6. لك ، لق **lık, lik, luk, lük** - indică o multitudine, o însuşire, o funcţie sau jurisdicţie acesteia:

پاشا	paşa - paşă	پاشالق	paşalık - funcţia de jurisdicţia (teritoriul supus) unui paşă
دولت	devlet - stat	دولتچيلك	devletçilik - etatism
كوزل	güzel - frumos	كوزللك	güzellik - frumuseţe
اورمان	ormân - pădure	اورمانلق	ormânlık - loc păduros
طاغ	dağ - munte	طاغلق	dağlık - loc muntos
بطاق	batâk - mlaştină	بطاقلق	batâklik - loc mlăştinos
ييل	yıl - an	ييلق	yıllık - anual
توتونجى	tütüncü - tutungiu	توتونجيلك	tütüncülük - meseria de tutungiu
تشريفات	teşrifât - ceremonie	تشريفاتچيلق	teşrifâtçılık - ceremonial
كتاب	kitâb - carte	كتابلق	kitâblık - bibliotecă etc. (kitaplık)

7. جك ، جق **cık, cik, cuk, cük** - formează diminutive:

دولت	devlet - stat	دولتچك	devletçik - stătuleţ
عثمان	Osmân	عثمانجق	Osmancık - Osmănel
آدم	adam - om	آدمجق	adamcık - omuleţ
كدى	kedi - motan	كديجك	kedicik - motănel

(în formule de adresare: محمد جكم Mehmedciğim - "Mehmeduțule"
عايشه جكم Ayşeciğim - etc.).

8. جغز ، جكز cağız, ceğiz - formează, de asemenea, diminutive:

قز	kız - fată	قزجغز	kızcağız - fetiță, feticană (14-16 ani)
چوجق	çocuk - copil	چوبقجغز	çocukcağız - copilaș
ال	el - mînă	الجكز	eleeğiz - mînuță
آدم	adam - om	آدمجغز	adamcağız - omuleț

9. مان ، من mân, men - formează augmentative:

كوله	Köle - rob	كوله من	Kölemen - "mare rob" (mameluc)
ترك	türk - turc (تركمان)	تركمن	Türkmen - "marele turc" (turcii mari)
كوسه	köse - spîn	كوسه من	Kösemen - spîn de tot
قوجه	koca - mare, vîrstnic	قوجه مان	kocamân - foarte mare

B. sufixe arabo-persane:

10. دار dâr - echivalentul suf. tc. ci

دفتر	defter - registru, condică	دفتردار	defterdâr - demnitar însărcinat cu registrele financiare
جزيه	ciziye - capitația (nemusulm.)	جزيه دار	ciziyedâr - strîngătorul de ciziye
بايراق (بيراق)	bayrâk - steag	بايراقدار	bayrakdar - stegar

11. نامه nâme - "scriere", "carte"

سليماننامه Süleymânnâme - "Süleymaniada" (Scrierea despre S.)

قانوننامه kânunnâme - cartea legii, codice

عدالتنامه adaletnâme - carte a dreptăţii (porunci în favoarea contribuabililor lezaţi de dregători)

فتحنامه fetihnâme - "carte de cucerire" (scrisoare trimisă la sfîrşitul unei campanii considerate victorioase)

عهدنامه ahdnâme - "capitulaţie" (pron.tc.mod.: ahidnâme)

ظفر zafer - victorie → ظفرنامه zafernâme - "cartea victoriei" etc.

12. آنه âne - formează adv. de mod (echivalentul suf.tc. ca,ce):

برادر birâder - frate   برادرانه biraderâne - frăţeşte, frăţesc

پادشاه pâdişâh - împărat   پادشاهانه pâdişâhâne - împărăteşte, împărătesc

دوست dost - prieten   دوستانه dostâne - amical

13. خانه hâne - "casă"

كتبخانه kütüphâne - "casa cărţilor", bibliotecă

طوپخانه tophâne - "casa tunurilor", arsenal

دفترخانه defterhâne - "casa registrelor"

درسخانه dershâne (azi: dersâne) - "casa lecţiilor", amfiteatru, sală de curs

مسافرخانه misâfirhâne - casă de oaspeţi, han

ستان (i)stân - "ţară"

يونانستان Yunanistân - "ţara grecilor", Grecia

بولغارستان Bulgaristân - Bulgaria

مجارستان Macaristân - Ungaria   Hindistân - India

فرنكستان Firengistân - "ţara frîncilor", Europa

ازبكستان Özbekistân - "ţara uzbecilor", Uzbekistân

اردلستان Erdelistân - ţara Ardealului (Naîmâ Tarihi)

15. گاه gâh - "loc"

دستگاه dest-i gâh (tezgâh) - "loc de (ţinut) mîna"; tejghea; strung; tron (Iorga)

فرجامگاه fercâm-gâh - "loc de sfîrşit", cimitir (mezâr).

16. کش keş (echivalentul lui çı turcesc)

طغراکش tuğrakeş-nişanci - dregătorul care aplica pe documente monograma ("ştampila") sult.

جلبکش celebkeş (pl. celebkeşân) - "care scoate pe gelepi" etc.

IX. PRONUMELE (ضمیر zāmir)

1. Pronumele personal (pl ضمائر شخصیه zemāir-i şahsiye)

Singular

	Pers.I		Pers.a II-a		Pers.a III-a	
	بن	ben - eu	سن	sen-tu	او ، اون	o, arh-ol, el,ea
N.						
G.	بنم (بنوم)	benim	سنك (سنوك)	senin (senün)	اونك ، آنك	onun (anın) (anun)
D.	بكا	baña	سكا	saña	اوكا ، آكا	ona (ana)
Ac.	بنی	beni	سنی	seni	اونی ، آنی	onu (anı)
Loc.	بنده	bende	سنده	sende	اونده ، آنده	onda (anda)
Abl.	بندن	benden	سندن	senden	اوندن ، آندن	ondan (andan)
Rel.	بنجه	bénce - "după mine" (după părerea mea)	سنجه	sénce	اونجه ، آنجه	ónca (ánca)

Plural

N.	بز ، بزلر	biz - noi (bizler)	سز ، سزلر	siz - voi,dv. (sizler)	اونلر ، آنلر	onlar - ei, ele (anlar)
G.	بزم	bizim	سزك	sizin	اونلرك ، آنلرك	onların (anların, anlarun)
D.	بزه	bize	سزه	size	اونلره ، آنلره	onlara (anlara)
Ac.	بزی	bizi	سزی	sizi	اونلری ، آنلری	onları (anları)

Loc. بزده bizde	سزده sizde	اونلرده onlarda	آنلرده (anlarda)
Abl. بزدن bizden	سزدن sizden	اونلردن onlardan	آنلردن (anlardan)
Rel. بزجه bizce	سزجه sizce	اونلرجه onlarca	آنلرجه (anlarca)

2. Pronumele demonstrativ (pl. ضمائر اشاريه semâ'iri işâriyye)

Singular	de apropiere:	intermediar:	de depărtare:
Pers.I	بو bu - acesta, aceasta	شو şu - acela, شول şol - aceea	او (اول) o(ol) - vezi pronum.pers.
N.	اشبو (işbu)		
G.	بونك bunun	شونك şunun	
D.	بوكا buna	شوكا şuna	
Ac.	بونى bunu	شونى şunu	
Loc.	بونده bunda	شونده şunda	
Abl.	بوندن bundan	شوندن şundan	
Rel.	بونجه búnca	شونجه şúnca	

Plural			
N.	بونلر bunlar	شونلر şunlar	
G.	بونلرك bunların	شونلرك şunların	
	بونلروك (bunlarun)	شونلروك (şunlarun)	
D.	بونلره bunlara	شونلره şunlara	
Ac.	بونلرى bunları	شونلرى şunları	
Loc.	بونلرده bunlarda	شونلرده şuñlarda	
Abl.	بونلردن bunlardan	شونلردن şunlardan	
Rel.	بونلرجه bunlárca	شونلرجه şunlárca	

Notă:

Sufixul negativ سز siz (sız,suz,süz) - "fără", cu care se formează forma negativă, cere, în cazul pronumelui demonstrativ (in-

clusiv în cazul lui o, care constituie şi pronumele personal, persoana a III-a, singular) un ن nun intermediar între vocala ultimă a pronumelui şi sufixul respectiv. Deci:

بونسز bu-n-suz - fără acesta, fără aceasta

شونسز şu-n-suz - fără acela, fără aceea (ceva mai îndepărtat)

اونسز o-n-suz - fără acela, fără aceea; fără el, fără ea

آنسز (a-n-sız)

3. Pronumele reflexiv (ضمير مطاوعت zamir-i mutâvaat; azi: dönüşlülük zamiri)

Gramaticienii turci contemporani consideră că forma corectă şi adevărată a acestui pronume o constituie كنديسى kendisi - el însuşi, ea însăşi, pentru persoana a III-a singular, şi nu كندى kendi (kendü كندو), utilizat în vechea turcă anatoliană şi în osmană. Totuşi, întrucît documentele medievale consemnează această formă, nu putem să nu consemnăm prezenţa ei, indiferent dacă este sau nu corectă (aşa cum istoricul se întîlneşte cu o grafie oscilantă, inclusiv cu forme considerate greşite, dar pe care cercetătorul trebuie să le cunoască pentru a înţelege exact ce vrea să spună autorul medieval). De fapt, în româneşte, acest pronume reflexiv turcesc este mai curînd un pronume personal de întărire. Vom prezenta paralel atît forma arhaică (osmană) a acestui pronume, cît şi forma modernă, "corectă", în cursul declinării:

N.	كندى	kendi - el însuşi	كنديسى	kendisi
	كندو	kendü - ea însăşi	كندوسى	(kendüsü)
G.	كنديڭ	kendinin	كنديسنڭ	kendisinin
	كندوڭ	kendünün	كندوسنڭ	kendüsünün
D.	كنديه	kendine	كنديسنه	kendisine
	كندويه	kendüye	كندوسنه	kendüsüne
Ac.	كنديى	kendini	كنديسنى	kendisini
	كندويى	kendüyü	كندوسنى	kendüsünü

Loc.	کندینده	kendinde	کندیسنده	kendisinde
	کندوده	kendüde	کندوسنده	kendüsünde
Abl.	کندیندن	kendinden	کندیسندن	kendisinden
	کندودن	kendüden	کندوسندن	kendüsünden
Rel.	کندینجه	kendince	کندیسنجه	kendisince
	کندوجه	kendüce	کندوسنجه	kendüsünce

In mod normal, kendi (deci fără sufix de apartenență) se folosește împreună cu un substantiv și atunci devine adjectiv pronominal:

کندی اوم Kendi evim - propria mea casă

کندی الیله kendi eliyle - cu propria sa mînă (manu propria)

کندی اوغلی kendi oğlu - propriul său fiu etc.

Cu sufixe de apartenență, autenticele sufixe reflexive sînt:

کندم (کندوم) kendim (kendüm) - eu însumi, eu însămi

کندڭ (کندوڭ) kendin (kendün) - tu însuți, tu însăți

کندیسی (کندوسی) kendisi (kendüsü) - el însuși, ea însăși

کندیمز (کندومز) kendimiz (kendümüz) - noi înșine, noi însene

کندیکز (کندوکز) kendiniz (kendünüz) - voi (dv.) înșivă, însevă

کندیلری (کندولری) kendileri (kendüleri) - ei înșiși, ele însele

Pronumele de persoana I și a II-a singular și plural se vor declina după regulile declinării substantivelor terminate în consoană. Deci:

N. (کندوم) کندم kendim (kendüm); la fel: kendin, kendimiz, kendiniz

G. کندمڭ kendimin

D. کندمه kendime

Ac. کندمی kendimi

Loc. کندمده kendimde

Abl. کندمدن kendimden

Rel. کندمجه kendimce

Pronumele de persoana a III-a singular şi plural, vor primi în cursul declinării (la fel ca şi în cazul altor pronume sau al substantive urmate de sufixe de apartenenţă) un ن nun, interpus între vocala ultimă a pronumelui şi desinenţa cazuală. Prin urmare:

N. كنديسى kendisi (kendüsü); la fel: kendileri (kendüleri)
G. كنديسنك kendisinin etc. (vezi anterior: kendi-kendisi).

Pentru persoana a III-a singular, în osmană se mai foloseşte şi pronumele persan خود hôd - el însuşi, ea însăşi.

4. <u>Pronumele nehotărît</u> (belirsizlik zamirleri, bilgisiz zamirleri)

كيمسه kimse (kim ise) - كمسنه kimesne (Kimsene)< كيم ايسه kim ise ne) - cineva, careva; هيچ كيمسه hiç kimse - nimeni

نه ne - ce, نسنه nesne - ceva;

بشقه سى başkası - altul, altcineva (< بشقه başka - altul)

بشقه لرى başkaları - alţii ديكر diğer - celălalt (digeri, digerleri)

بعضيسى bazısı - unul (dintre alţii), cineva anume (بعضى)

بعضيلرى bazıları - unii

برى biri - unul (dintre ei, una dintre ele)

بريسى birisi - " " هيچ برى hiç biri - nimeni (dintre ei)

بربرى birbiri - unul-altul

برچوغى birçoğu - majoritatea (dintre ei, dintre aceia)

فلان falân - cutare

فلانجه falânca - "

هپسى hepsi - toţi (ei, ele)

هپيمز hepimiz - noi toţi

هپيكز hepiniz - voi (dv.) toţi

هپسيلرى hepsileri - ei (toţi, ele toate)

كيمى kimi - cine (dintre ei), cineva (kimisi كيميسى)

بر كيمسه bir kimse - cineva, careva

هيچ بری hiç biri - nimeni

بر قاچ birkaç - cîţiva

بر قاچی birkaçı - "

چند çend (persană) - cîţiva

هركس herkes - fiecare

جمله سی cümlesi - ei toţi, ele

Aşadar, cu cîteva rare excepţii din limba veche, astăzi autenticul pronume nehotărît este cel dotat cu sufix de apartenenţă.

5. <u>Pronumele relativ</u> (ilgi zamiri, bağlama zamiri)

Pronumele de bază relativ este (كی) كه <u>ki</u> - care, existent în forma mai veche كم <u>kim</u>. De exemplu:

سن كه بغدان ويوده سيسن Sen <u>ki</u> Boğdan voyvodasısın - tu <u>care</u> eşti domnul Moldovei

آماسيا طرافيكم رومليردر. Amasya tarafı <u>kim</u> Rumlardur... (<u>Tevârih-i Âl-i Osmân</u>) - Părţile Amasiei, <u>care</u> sînt greceşti (locuite de greci)...

Pronumele ki se poate ataşa unui substantiv, chiar aflat într-un anume caz, pronume personal sau chiar adverb, de exemplu:

بابانكی (بابانككه) baba-nın-ki (babanınki) - cel (cea) al(a) tatălui meu

بنمكه (بنمكی) benimki - al meu, a mea

بنمكيلر benimkiler - ai mei, ale mele ("cei <u>care</u> sînt ai mei, cele <u>care</u> sînt ale mele)

بنمكيلردن benimkilerden - dintre ai mei, din ale mele

باغچه ده كی bahçedeki - cel (cea) <u>care</u> se află în grădină

دونكيلردن dünkülerden - de la cei de ieri etc.

6. <u>Pronumele interogativ</u> (Soru zamiri)

<u>Singular</u>:

كم (كيم)؟ kim? - cine?

نه؟ ne? - ce?

هانكی (هانكيسی) hangi (hangisi)? - care? (care dintre ei?)

قانكی (قنغی) kangı (kangısı)? - care? (care dintre ei?) (arhaic)

Plural:

كملر ؟ kimler?

نه لر ؟ neler?

هانكيلر (هانكيلرى) hangiler (hangileri)?

قانكيلر (قنغلر) ؟ kangılar (kangıları)?

Și pronumele interogative se pot declina; de altfel, kim și ne constituie chiar întrebările cazurilor în declinare.

Singular:

N.	كم	kim?	نه	ne?	هانكيسى	hangisi?
G.	كمك	kimin?	نه نك	nenin?	هانكيسنك	hangisinin?
D.	كمه	kime?	نه يه	neye?	هانكيسنه	hangisine?
Ac.	كمى	kimi?	نه يى	neyi?	هانكيسنى	hangisini?
Loc.	كمده	kimde?	نه ده	nede?	هانكيسنده	hangisinde?
Abl.	كمدن	kimden?	نه دن	néden?	هانكيسندن	hangisinden?
(Rel.	كمجه	kimce?	نه جه	nĕce?	هانكيسنجه	hangisince?)

Plural:

N.	كملر	kimler?	نه لر	neler?	هانكيلر	hangiler?
G.	كملرك	kimlerin?	نه لرك	nelerin?	هانكيلرك	hangilerin?
D.	كملره	kimlere?	نه لره	nelere?	هانكيلره	hangilere?
Ac.	كملرى	kimleri?	نه لرى	neleri?	هانكيلرى	hangileri?
Loc.	كملرده	kimlerde?	نه لرده	nelerde?	هانكيلرده	hangilerde?
Abl.	كملردن	kimlerden?	نه لردن	nelerden?	هانكيلردن	hangilerden?
(Rel.	كملرجه	kimlérce?	نه لرجه	nelérce?	هانكيلرجه	hangilérce?

Notă:

هانكيلرى Hangileri se'va declina după modelul lui hangisi.

Aplicații la pronume

سن دده ، بن دده بو آتى كم تيمار ايده ؟

Sen dede, ben dede, bu atı kim timâr ede?

(Dacă) tu (ești un venerabil) derviș, (dacă) eu (sînt un venerabil)

derviş, (atunci) cine să ţesăleze (să îngrijească) acest cal? (proverb).

بكا باق !

Bana bak! Uită-te la mine (fii atent!)!

بوكون بكا ايسه يارين سكا .

Bu gün bana ise, yarın sana. Dacă ziua de astăzi (mi s-a întîmplat) mie, mîine (ţi s-ar putea întîmpla) ţie. (Cuvinte atribuite lui Bayezid, căzut prizonier, pe care le-ar fi spus lui Timur Lenk, la intrarea în cortul unde se afla acesta).

تاتار چريسى داخى گلوب (يلدرم خان) انلرى بله
الدى. انلر دشت ولايتندن ، قره بغداندن
كچب كلمشلردى . و افلاق اوغلى چريسى بله
كلمشدى .
هيچ كمسيله مشورت اتمدى . نيجه كم نصيحت اتديلر ،
اشتمدى . كندى كندويه مغرور اولب يوردى . و كمسيله طانشمدى .
كندو باشنه برلك ايدردى . كمسيله مشورت اتمزدى .

Tatar çerisi dahî gelüb (Yıldırım Hân) anları bile aldı. Anlar Deşt vilâyetinden, Kara Boğdandan geçüb gelmişlerdi. Ve Eflâk oğlu çerisi bile gelmişdi.

Hiç kimsiyle (Bayezid) müşveret etmedi. Nice kim nasihat etdiler, işitmedi. Kendi kendüye magrûr olub yürüdü. Ve kimsiyle danışmadı. Kendü başına birlik ederdi, kimsiyle müşveret etmezdi.

(din Tevârih-i Âl-i Osmân, sec.XV, despre marşul lui Bayezid I spre Ankara, în ajunul bătăliei din 2o iulie 14o2 cu Timur).

"Venind încă şi oaste tătară (Yıldırım Han) i-a luat şi pe ei (pe aceia) cu el. Aceia veniseră trecînd prin ţinutul Deşt (Deşt-i Kıpçak - Stepa cumană) şi prin Moldova (Kara Boğdan). Şi Valahul (Eflâk oğlu) (de fapt, vlahi thessalieni - M.M.) a sosit cu oastea sa.

(Bayezid) nu s-a sfătuit <u>cu nimeni</u>. **Foarte mulți** l-au sfătuit, (dar) n-a ascultat. Fiind mîndru, a mers singur, **de capul lui**. Și <u>cu nimeni</u> nu s-a sfătuit. Făcea **de capul său**, nu se sfătuia **cu nimeni**..."

اکا كوره   كيم بلير؟

Ana göre - potrivit lui (firmanului, poruncii)   Kim bilir? Cine știe?

X. ADJECTIVUL (صفات Sıfât)

In turcă modernă, adjectivul este o categorie gramaticală invariabilă, care nu se acordă în nici un fel (gen, număr, caz) cu substantivul pe care îl determină. In osmană, numai adjectivul turc rămîne invariabil, în vreme ce adjectivul de origine arabă se acordă, cum vom vedea, cu substantivul determinat. De asemenea, în timp ce adjectivul turc stă înaintea substantivului, cel arab şi persan stă după acesta, de care se leagă prin izafet persan.

Exemple de adjective turceşti:

قره دكز <u>Kara</u> Deniz (Karadeniz) - Marea Neagră

آق دكز <u>Ak</u> Deniz (Akdeniz) - Marea Mediterană ("Albă")

آقكرمان <u>Akkermân</u> - Cetatea Albă

آيا صوفيه <u>Aya</u> Sofya - Sfînta Sofia

قزلباش <u>Kızıl</u>baş - "Cap Roşu", Iranul safavid etc.

Exemple de adjective arabe:

وزير اول vezir-i evvel - marele vizir

ميخال بدحال Mihâl-ı bedhâl - "Mihai cel nenorocit"

پورتقال بدفعال Portakal-ı bedfi'al - "Portughezul cel răufăcător"

نرخ روزى narh-i ruzî-narh-ul zilnic (preţ maximal oficial)

سفر همايون sefer-i humâyûn - campanie împărătească

عادت افلاقيه âdet-i Eflâkiye - obiceiul vlah etc.

In osmană, adjectivele arabe se acordă cu substantivele pe care le determină, femininul şi pluralul distingîndu-se prin terminaţia

e. De exemplu:

Masculine: (Singular)		Feminine:	
آقچه عثمانی	akçe-i osmânî - aspru otoman	دولت عثمانیه	Devlet-i Osmâniye - Statul otoman
خط شریف	hatt-i şerif - scriere ilustră, sfîntă (ordin autograf al sultanului)	مکه شریفه	Mekke-i şerife - Mecca cea sfîntă
دفتر جدید	defter-i cedîd - registrul cel nou	بلده جدیده	belde-i cedîde - orașul cel nou
باب عالی	Bâb-ı 'Alî - Inalta Poartă	دولت عالیه (علیه)	Devlet-i 'Âliye - Inaltul Stat (Inaltul Devlet)

Plural (masculin, feminin):

ممالك عثمانیه Memâlik-i Osmâniye - Țările osmane (Imperiul otoman)

احکام شریفه ahkâm-ı şerife - ilustrele porunci

دفاتیر جدیده defâtir-i cedide - defterele cele noi

علوم عالیه ulûm-u 'âliye - înaltele științe

Formarea adjectivelor

Adjectivele turco-osmane se formează cu o serie de sufixe, care se adaugă substantivelor, și anume:

لی ، لو lı,li,lu,lü cu sensul de "care are...":

عقللی (عقللو) akıl-lı - "care are minte", înțelept, inteligent

شکرلی (شکرلو) şeker-li - "care are zahăr", dulce

طوزلی (طوزلو) tuz-lu - "care are sare", sărat

اپکلی (اپکلو) ipek-li - "care are mătase", de mătase

کوکللی (کوکللو) gönül-lü - "care are inimă", voluntar etc.

سز (سوز) sız,siz,suz,süz - antonimul sufixului precedent ("care n-are...", "fără..."):

عقلسز akıl-sız - fără minte

شکرسز şeker-siz - fără zahăr etc.

ى -î (sufix arabo-persan, apropiat de sensul sufixului turc lı,li,lu,lü):

بحرى bahr-î - maritim

سلطانى sultân-î - sultanal

پادیشاهی padişâh-î - împărătesc

شاهی şâh-î - împărătesc

روزى rûz-î - silnic

قانونى kânûn-î - legiuitor

هوائى havâ-yî - aerian

فارسى fârs-î - persan

حياتى hayat-î - vital

كتابى kitâb-î - livresc.

Acest sufix poate forma adjective şi de la substantive pur turceşti. De exemplu:

دميرى demir-î - de fier

كموشى gümüş-î(ü) - de argint

قورشونى kurşun-î - de plumb

تركمانى Türkmân-î - turcmen

تركى Türk-î - turcesc

etc.

انه -âne (sufix pers., echivalent cu جه ça,çe turcesc, cu sensul de: "ca un...", "ca o...", comparativ.

Ambele sufixe formează adjective, doar atunci cînd acestea lămuresc un substantiv şi nu un verb; în acest din urmă caz, avem de-a face cu un adverb de mod):

دوستانه dost-âne (دوستجه dóst-ça) - amical, prietenesc

برادرانه birâder-âne (قرداشجه kardeş-çe) - frăţesc

يكانه yeg-âne - unic etc.

Alături de adjectivele calitative (care indică o însuşire, o calitate), pur turceşti şi de cele formate prin sufixele amintite, mai există adjective pronominale şi numerale, atunci cînd pronumele şi numeralele nu sînt de sine-stătătoare, ci împreună cu substantive pe care le lămuresc. De exemplu:

بو آدم bu adam - omul acesta

اوچ كتاب üç kitâb - trei cărţi

برنجى ييل birinci yıl - primul an etc.

Gradele de comparaţie ale adjectivelor

(Karşılaştırma dereceleri)

1. Gradul pozitiv (exprimă o însuşire, fără raport de comparaţie):

استانبول بیوکدر. İstanbul büyükdür (pron.: büyüktür).

Istanbulul este mare.

2. Comparativul

a) de egalitate. Se exprimă cu ajutorul cuvintelor قدر kadar "la fel de", "ca şi" ("cît") şi كبى gibi ("ca"), primul indicînd o cantitate, iar al doilea o calitate:

آحمد محمد قدر چالیشقاندر. Ahmed Mehmed kadar çalışkândır. Ahmed este la fel de harnic (muncitor) ca şi (cît) Mehmed.

عایشه جمیله قدر كوزلدر. Ayşe Cemile kadar güzeldir. Ayşe este la fel de frumoasă ca (şi) Cemile.

موم كبى طغرى Mum gibi doğru - drept ca lumînarea.

In fapt, diferenţele dintre kadar şi gibi sînt greu sesizabile (astăzi practic nu se face o diferenţă între ele). Cu pronumele, ambele cer cazul genitiv: بنم كبى benim gibi, ca mine etc.

b) de superioritate. Se formează cu cuvintele (adverbe cantitative) دها daha sau, mai rar, زیاده ziyade, ambele în sensul de "mai" şi, respectiv, "mult" (mai mult); totodată, al doilea termen al comparaţiei se trece la cazul ablativ. Datorită prezenţei acestui caz, cuvîntul daha poate să şi lipsească:

كونش آیدن (دها) بیوكدر.

Güneş aydan (daha) büyükdür. Soarele este mai mare ca luna.

استانبول ادرنه دن (دها) كوزلدر.

İstanbul Edirneden (daha) güzeldir.

Istanbulul este mai frumos decît Edirne-ul (Adrianopole).

c) de inferioritate. Se exprimă cu ajutorul adverbului az ("puţin"), împreună cu daha, care însă în practică lipseşte, prezenţa sa subînţelegîndu-se din plasarea celui de-al doilea termen de comparaţie la cazul ablativ, la fel ca şi la comparativul de superioritate. De exemplu:

عايشه جميله دن آز كوزلدر Ayşe Cemileden (daha) az güzeldir. Ayşe este mai puţin frumoasă decît Cemile.

سليمان سزدن آز زنكيندر Süleymân sizden az zengindir. Süleyman este mai puţin bogat decît dv.

3. Superlativul

a) relativ (indicînd o relaţie între substantive determinate). Se formează cu ajutorul adverbului اك en ("cel mai", "cea mai...").

استانبول اك كوزلدر شهردر. (استانبول تركيه نك اك كوزل شهريدر).

İstanbul en güzel şehiidir. (Istanbul, Türkiyenin en güzel şehridir). Istanbulul este cel mai frumos oraş (Istanbulul este cel mai frumos al Turciei).

قانونى سلطان سليمان اك بيوك عثمانلى پادشاهيدر.

Kanunî Sultân Süleymân en büyük Osmanlı padişahıdır. Sultanul Süleyman legiuitorul este cel mai mare padişah otoman.

b) absolut (fără termen de comparaţie). Se formează prin plasarea înaintea adjectivului respectiv a adverbelor cantitative: چوق çok, پك pek, însemnînd "foarte", غايت gâyet (extrem), فوق العاده fevkâlâde ("extraordinar"), صوڭ درجه son derece ("în ultimul grad") etc.

استانبول چوق گوزلدر.

İstanbul çok güzeldir. Istanbulul este foarte frumos.

محمد غايت چاليشقاندر.

Mehmed gâyet çalışkandır. Mehmed este extrem de

Notă:

Superlativul mai poate fi redat şi prin reduplicarea unor adjective:

ماص ماوى mas mavi - albastru-albastru

بوس بتون (بسبتون) büs bütün - tot-tot

اوپ اوزون up uzun - lung-lung

چيريل چپلاق çırıl çıplak - gol-goluţ

يوكسك يوكسك yüksek yüksek - înalt-înalt

قيپ قرمزى kıp kırmızı - roşu-roşu etc.

Elative arabe

Unele adjective arabe, pot exprima, după schema أفعل o calitate dusă la gradul ei extrem. In româneşte se poate traduce acest elativ atît prin superlativ ("extrem de..."), cît şi prin comparativ ("mai..."). De exemplu:

صغير sagır - mic	اصغرى asgarî - deosebit de mic, foarte mic, minim, mai mic
شريف şerif - sacru, ilustru	اشرف eşref - mai ilustru, foarte ilustru

نافع nâf'i - util, potrivit	انفع enfâ' - mai util, foarte util
شديد şeddid - puternic	اشد eşedd - mai puternic, foarte puternic
كريم kerim - onorabil	اكرم ekrem - mai onorabil, foarte onorabil etc.
قديم kadîm - vechi, anterior	أقدم akdem - mai vechi,(mai înainte), cel mai vechi
لازم lâzim - necesar	الزم elzem - mai necesar, foarte necesar
كثير kesîr - numeros	اكثر ekser - mai numeros, cea mai mare parte etc.

XI. ADVERBUL (ظرف Zarf)

1. <u>Adverbe de loc</u> (ظروف مكان Zurûf-u mekân)

آشاغی agağı - jos
یوقاری (یوقارو) yukarı (yukaru) - sus
ایلری (ایلرو) ileri (ilerü) - înainte
كری (كرو) geri (girü) - înapoi
ایچری (ایچرو) içeri (içerü) - înăuntru
طیشاری (طیشارو) dışarı (dişaru) - înafară
بری (برو) beri (berü) - încoace
اوته öte - (în) cealaltă parte
قارشی (قارشو) karşı (karşu) - în faţă, vis-à-vis
بورا bura - aici
شورا şura - acolo (ceva mai departe)
اورا ora - acolo (departe)
نره nere - unde

Aceste cuvinte pot fi folosite ca stare sau, mai curind, împreună cu sufixe cauzale de dativ (indicînd direcţia), locativ (indicînd locul, starea pe loc) şi de ablativ (indicînd originea). De exemplu:

آشاغیه aşağıya (încotro?) - în jos
آشاغیده aşağıda (unde?) - jos
آشاغیدن aşağıdan (de unde?) - de jos
یوقاریه yukarıya (încotro?) - în sus
یوقاریده yukarıda (unde?) - sus
یوقاریدن yukarıdan (de unde?) - de sus

بورايه buraya (încotro?) - încoace

شورايه şuraya - încolo

اورايه oraya - încolo (departe)

بوراده burada (unde?) - aici

شوراده şurada - acolo (ceva mai departe)

اوراده orada - acolo (departe) etc.

Tot astfel pot fi folosite ca adverbe de loc şi următoarele adjective sau substantive:

اوك ön - partea din faţă, care se află în faţă

آرقه arka - partea din spate, din spate

آلت alt - partea de jos

اوست üst - partea de sus

آرد ard - spate

آرا (آره) ara - interval

اورته orta - mijloc

صاغ sağ - dreapta, de dreapta

صول sol.- stînga, de stînga

ياقين yakın - aproape

اوزاق uzak - departe

ايراق ırak - departe

De exemplu:

آرقه يه arkaya (încotro?) - în spate

آرقه ده arkada (unde?) - în spate

آرقه دن arkadan (de unde?) - din spate

صوله sola - spre stînga

صولده solda - în stînga

صولدن soldan - din (dinspre) stînga

De asemenea, în osmană se folosea قنى kani - unde:

قنده kanda - unde

قندن kandan - de unde

قنجرو kancaru - încotro.

2. <u>Adverbe de timp</u> (ظروف زمان Zurûf-u zaman)

شمدى şimdi - acum

شمديلك şimdilik - îndată

شمدىجك şimdicek - acuşica, mintenaş

دمين demîn - imediat

دون	dün - ieri	دميلجك	demincek - "
بوكون	bugün - astăzi	صكره	sonra - apoi
يارين	yarın - mîine	ايركن (اركن)	erken - devreme
بلدير	bıldır - acum un an, anul trecut	كج	geç - tîrziu
اولكى كون	evvelki gün - alaltăieri	كچنده	geçende - în trecut
اولسى كون	evvelsi gün - "		
اوبر كون	öbür gün - poimîine		
ايرته سى كون	ertesi gün - ziua următoare (a doua zi)		

Unele adverbe de timp se formează de la substantive desemnînd timpul împreună cu sufixele:

لاين (لين) -<u>layın</u>,<u>leyin</u>

آقشاملاين (آقشاملين) akşam-layın - seara (cînd?), spre seară, pe înserat

صباحلين sabah-leyın - dimineaţa, spre dimineaţă, dis-de-dimineaţă

كيجه لين gece-leyin - noaptea, în timpul nopţii

اوكلين ōğle-yin - în amiază, amiaze, în timpul amiezii

ين -<u>ın</u> (<u>in</u>,<u>ün</u>,<u>un</u>)

يازين yáz-ın - vara, în timpul verii

قيشين kış-ın - iarna

كوندوز gündüz-ün - ziua, în timpul zilei

كوزين güz-ün - toamna

بهارين baher-in - primăvara

لرى -<u>ları</u>,<u>leri</u>

آقشاملرى akşam-ları - serile (cînd?), în timpul serilor

صباحلرى sabah-ları - dimineţile

كيجه لرى gece-leri - nopţile

Alte adverbe de timp turcești:

چون çün - cînd | اوکجه önce - (mai) întîi
قچان (قاچان) kaçan - cînd
دمین demin - imediat
دمینجك demincek - îndată

Adverbe de timp arabo-persane:

حالا (حالاً ، حاليا) hâlâ (hâlen, hâliyâ) - în prezent, acum
هنوز henüz - încă, abia
دائما dâimâ - totdeauna, permanent
هپ hep - și acum (încă), tot
بالاخره bi'l-âhire - apoi
بعده badehu - apoi, după aceea
منبعد minbad - de-acum înainte
اوّلا evvelâ - mai întîi
آخيراً âhîren - în ultimul timp, nu demult; apoi, la sfîrșit
درحال derhâl - imediat, îndată
همان heman - " "
نهايت nihâyet - în sfîrșit
متمادياً mütemâdiyen - în permanență, totdeauna
نادراً nâdiren - rar, cînd și cînd
گاهيجه kâhice - uneori, din timp în timp
الحالة الهذه el'halet-ül-hazihi - în momentul de față
سابقه sâbıka - în trecut

Locuțiuni adverbiale de timp:

شمديكى حالده şimdiki halde - în momentul de față
شمديه دك şimdiye dek - pînă acum
شمديه دكن şimdiye degin - pînă acum
بوندن اقدم bundan akdem - mai înainte, odinioară

اول بوندن bundan evvel - mai înainte, odinioară

بوندن صکره bundan sonra (andan) - după aceasta, apoi

بوندن اوکجه bundan önce - mai înainte de aceasta

شمدیدن صکره şimdiden sonra - de-acum încolo etc.

3. Adverbe de mod (ظروف صورت Zurûf-u suret)

(نصل) ناصل nasıl - cum

بویله böyle - astfel

شویله şöyle - "

اویله öyle - "

بو دکلو bu denlü - în acest chip

شو دکلو şu denlü - " "

اول دکلو ol denlü - în acel chip

بو صورتده bu suretde - în acest chip

(surette) - în acest caz

شویله بویله şöyle böyle - aşa şi aşa

یواش yavaş - încet

شو صورتده şu suretde - "

یواش یواش yavaş yavaş - încet-încet (încetişor-încetişor)

قولای kolay - uşor

او صورتده o suretde - în acest mod

قولای قولای kolay-kolay - uşurel-uşurel

(ایو) ایی iyi (eyü) - bine

کنه géne - iarăşi, din nou

ایجه iyice - binişor

ینه yine - "

فنه fena - rău

تمام temâm (tamam) - întocmai, exact

صانکه sanki - parcă, de parcă

أنجق ancak - numai

البته elbette - bineînţeles

بلکه belki - probabil

اصلا aslâ - niciodată

حتی hatta - chiar

محقق muhakkak - neîndoielnic etc.

اکسزین ansızın - pe neaşteptate

همان hemen - îndată

درحال derhal - imediat

هیچ hiç - deloc

Adverbe formate cu ajutorul sufixelor:

جه -<u>ca</u>,<u>ce</u> (după consoane surde se cit. <u>ça</u>,<u>çe</u>):

دوستجه سوں dost-ca (dostça) - ca un prieten, prietenește
جاناوارجه cānavár-ca - în mod sălbatic, bestial
كوپكجه köpék-ce (köpekçe) - ca un câine, câinește

جه سنه -<u>casına</u>,<u>cesine</u>:

چوجقجه سنه çocuk-casına - copilărește
سرسمجه سنه sersem-cesine - ca un idiot, idioțește
دليجه سنه deli-cesine - nebunește etc.

انه -<u>âne</u>:

دوستانه dostâne - prietenește
برادرانه biraderâne - frățește
شاهانه şahâne - împărătește

ًا -<u>an</u>,<u>en</u>:

قطعياً kat'i-yyen - în mod categoric
حقيقةً hakikat-en - în adevăr
نقداً nakd-en - în numerar
عيناً ayn-en - la fel, în natură
لساناً lisân-en - oral
تحريراً tahrîr-en - în scris, înregistrat
شرعاً şer'ân - în mod legal
قضاءً kazâ'en - în mod întîmplător
قسماً kısm-en - parțial
كاملاً kâmil-en - în întregime, complet
جبراً cebr-en - cu forța, în mod forțat etc.

Locuțiuni adverbiale:

فى الجمله fi 'l-cümle - în totul (în concluzie)
فى الحقيقه fi 'l-hakîka - în adevăr

كماكان kemâ-kân - ce înainte, neschimbat

بالجمله bi 'l-cümle - în totul

على العجائب 'ale-l-'acaib - în mod straniu

على العجله 'ale-l-acele - în grabă, urgent

على العده 'ale-l-ade - în mod obișnuit

على الخصوص 'ale-l-husûs - în mod special

على الاشتراك 'ale-l-iștirak - împreună

على العموم 'ale-l-umûm - în general

بيقصور bî-kusûr - fără lipsă

به هر حال be-her-hâl - în orice caz etc.

4. Adverbe cantitative (ظروف مقدار Zurûf-u mikdâr):

اڭ	eñ - cel mai, cea mai	او قدر	o kadar - atît
چوق	çok - foarte, foarte mult	بو قدر	bu kadar - "
پك	pek - " " "	شو قدر	șu kadar - "
دها	dahâ - încă, mai	بونجه	bunca - atîta
آز	âz - puțin	شونجه	șunca - "
برآز	birâz - puțin		Adv.vechi anatoliene:
فضله	fazla - mult, mai mult	قتی	kati - excesiv, prea mult
غايت	gâyet - foarte, extrem de, prea	دلم	delim - mult
		كی	key - mult
اولدقچه	oldukça - destul de	اكن	igen - foarte, mult
فوق العاده	fevkalade - extraordinar de	اكنده	igende - foarte, mult
زياده	ziyade - mult		
صوڭ درجه	soñ derece - în ultimul grad		
آشيری	âșırı - excesiv		

XII. NUMERALUL

(pl. أسماء أعداد Esmâ'-i a'dâd)

I. Numerale turcești

a) cardinale (اعداد اصليه a'dâd-ı asliyye):

١	1	bir	بر
٢ ٢	2	iki	ايكى
٣ ٣	3	üç	اوچ
٤ ٤ ٤ ٤ ٤	4	dört	درت (دورت)
٥ ٥ ٥ ٥ ٥	5	beş	بش (بيش)
٦	6	altı	آلتى
٧	7	yedi	يدى
٨	8	sekiz	سكز
٩	9	dokuz	طقوز
١٠	10	on	اون
١١	11	on bir	اون بر (اونبر)
١٢	12	on iki	اون ايكى
١٣	13	on üç	اون اوچ
١٤	14	on dört	اون درت
١٥	15	on beş	اون بش
....			
٢٠	20	yirmi (yiğirmi)	يكرمى
٢١	21	yirmi bir	يكرمى بر
٢٢	22	yirmi iki	يكرمى ايكى
٢٣	23	yirmi üç	يكرمى اوچ
....			
٣٠	30	otuz	اوتوز
٤٠	40	kırk	قرق

٥.	5o	elli	اللى
٦.	6o	altmış	آلتمش
٧.	7o	yetmiş	يتمش
٨.	8o	seksen	سكسان
٩.	9o	doksan	طقسان
١..	1oo	yüz	يوز
١.١	1o1	yüz bir	يوز بر
١.٢	1o2	yüz iki	يوز ايكى
	....		
٢..	2oo	iki yüz	ايكى يوز
٣..	3oo	üç yüz	اوج يوز
٤..	4oo	dört yüz	درت يوز
	....		
١...	1ooo	biñ	بيك
٢...	2ooo	iki biñ	ايكى بيك
٣...	3ooo	üç biñ	اوچ بيك
	....		
١....	1o.ooo	oñ biñ	اون بيك
٢....	2o.ooo	yirmi (yigirmi) biñ	يكرى بيك
٣....	3o.ooo	otuz bin	اوتوز بيك
	....		
١.....	1oo.ooo	yüz bin	يوز بيك (1oo.ooo aspri-1 yük) يوك
٢.....	2oo.ooo	iki yüz bin	ايكى يوز بيك
	....		
١......	1.ooo.ooo - 1o x 1oo.ooo (on kerre yüz bin)		اون كرّه يوز بيك
٢......	2.ooo.ooo - 2o x 1oo.ooo (yirmi kerre yüz bin)		يكرى كرّه يوز بيك

Notă:

Astăzi se folosesc termenii europeni: miliyon ميليون pentru 1.ooo.ooo, miliyâr ميليار pentru 1.ooo.ooo.ooo. Zero (sıfır) - •

Pe lîngă numerale se mai adaugă în turcește unele cuvinte, care însă nu se traduc totdeauna în românește. De exemplu:

ایکی نفر عسکر iki nefer asker - doi oșteni ("doi indivizi oșteni")

بش رأس اوکوز beș re 's öküz - cinci boi ("cinci capete de boi")

اون قطعه کمی on kıt'a gemi - zece corăbii ("10 bucăți...")

بر باب دکان bir bâb dükkân - o dugheană ("o poartă...")

آلتی طوپ بز altı top bez - șase valuri de pînză

اون عدد لیرا on âded lirâ - zece lire ("zece numere...")

اون دانه دفتر on tâne defter - zece caiete ("zece bucăți...")

b) ordinale (اعداد رتبیه a'dâd-ı rütbiyye):

Se formează adăugînd sufixul نجی -inci (respectiv: ıncı, uncu, üncü - în pronunție, potrivit armoniei vocalice) după numerale cardinale terminate în consoana și sufixul -ncı (nci, ncu, -ncü), după numerale cardinale terminate în vocală. De ex.:

برنجی bir-inci - primul, cel dintîi, prima
ایکنجی iki-nci - al doilea, a doua
اوچنجی üç-üncü - al treilea, a treia
دردنجی dörd-üncü - al patrulea (t intervocalic a devenit d)
بشنجی beș-inci - al cincilea
آلتنجی alt-ıncı - al șaselea, a șasea
یدنجی yed-inci - al șaptelea, a șaptea etc.

c) distributive (اعداد توزیعیه a'dâd-ı tevziye)

Se formează adăugînd sufixul ر -ar,-er, după numerale cardinale terminate în consoană și respectînd (cel puțin astăzi) armonia vocalică, precum și شر -șar,șer, după numerale cardinale terminate în vocală. De ex.:

برر **bir-er - cîte unul, cîte una**

ایکیشر **iki-şer - cîte doi, cîte două**

اوچر **üç-er - cîte trei etc.**

d) <u>fracţionare</u> (اعداد کسریه <u>a'dâd-ı kesriyye</u>)

Se formează invers faţă de ordinea din limba română: pentru 1/2 (rom. unu pe doi) vom spune turceşte <u>pe doi (la doi) unu</u>; pentru 1/3 - pe trei unu; 2/5 - pe (la cinci) doi etc. De ex.:

١/٢	**1/2-ikide bir**	ایکیده بر
١/٣	**1/3-üçte bir**	اوچده بر دورتده بر
١/٤	**1/4-dörtte bir** (چیرك **<u>çeyrek</u> - un sfert) etc.**	
٢/٥	**2/5-beşte iki**	بشده ایکی

Pentru <u>jumătate</u> (1/2) se foloseşte atît یاریم **<u>yarım</u>, cît şi** بچق **<u>buçuk</u>, cu acelaşi înţeles. Insă <u>yarım</u> se foloseşte fără referire la întreg (de ex.:** یاریم کیلو **yarım kilo - jumătate de kg.), în vreme ce <u>buçuk</u> se utilizează totdeauna după un întreg (**ایکی بچق کیلو **2 1/2 kilo-<u>iki buçuk kilo</u> - 2,5 kg.; 4,5 kilo-<u>dört buçuk kilo</u>** درت بچق کیلو **).**

II. <u>Numerale arabe</u> (اعداد عربیه <u>a'dâd-ı arabiyye</u>)

In osmană au o largă utilizare numeralele arabe, atît cele cardinale, cît şi cele ordinale, mai rar şi fracţionare. Ele se folosesc, în special, la datarea documentelor (indicarea anului, lunii, zilei din săptămînă), la numerotarea capitolelor unei lucrări etc.

Numerale <u>cardinale</u> (în pronunţie osmană):

١ 1 احد **ahad (** واحد **vahid)**

٢ 2 اثنین **esneyin (** اثنان **esnân)**

٣ 3 ثلاثه **selâse**

٤ 4 اربعه **erba'a**

٥ 5 خمسه **hamse (** خمس **)**

6 ستة sitte

7 سبعه seb'a (سبع)

8 ثمانيه semâniye (ثمان)

9 تسعه tis'e (tis'a)

1o عشره aşere (عشر aşer)

Notă:

In arabă, numeralele de la 3 la 1o au forme diferite de masculin şi feminin. Astfel, numeralele care se acordă cu masculinul sînt însoţite de ة a(e), în timp ce cele acordate cu femininul nu au acest sufix. Prin urmare, vom avea pentru feminin formele خمس hams (cinci), سبع seb' (şapte), ثمان semân (opt), عشر aşer (aşar) - femininul corespunzător masculinului عشره aşere (zece) etc. In osmană, în mod curent se foloseşte doar forma masculină, indicată în tabelul de mai sus.

Numerele compuse (de la 11 la 19, de la 21 la 29 etc.) se formează indicînd întîi unitatea, apoi zece (zecile). De ex.:

١١ 11 احد عشر ahad aşar (aşere)

١٢ 12 اثنی عشر esnâ aşar etc.

Zecile se formează adăugînd la numeralele de la 3 la 1o desinenţa de plural: ين -în (există şi varianta ون -ûn, nefolosită practic în osmană), numeralul unităţilor pierzînd pe ة a(e). De ex.:

٢٠ 2o عشرين aşrîn (عشرون aşrûn)

٣٠ 3o ثلاثين selâsîn (ثلاثون selâsûn)

٤٠ 4o اربعين erba'în

٥٠ 5o خمسين hamsîn

٦٠ 6o ستين sittîn

٧٠ 7o سبعين sebâ'în

٨٠ 8o ثمانين semânîn

٩٠ 9o تسعين tis'în.

In cazul numeralelor compuse de la 21 în sus se indică şi un و ve (şi) între cifra unităţii (cea dintîi) şi cea a zecilor. De ex.:

٢٤ 24 اربعه و عشرين erb'a ve aşrîn
٣٥ 35 خمسه و ثلاثين hamse ve selâsîn
٨٨ 88 ثمان و ثمانين semân ve semânîn etc.

Suta, mia şi multiplele lor:

١٠٠ 100 مائه ma'e (sau مئه mi'e)
٢٠٠ 200 مائتين ma'eteyn (deci o formă de dual).

In continuare, sutele se indică cu ajutorul lui مائة ma'e, adăugat cifrei sutelor. De ex.:

٣٠٠ 300 ثلثمائه sülüsma'e (ثلثمئه sülüsmi'e)
٤٠٠ 400 اربعه مائه erb'ama'e (اربعمئه)
٨٠٠ 800 ثمان مائه semânma'e etc.

In datarea documentelor otomane nu se folosesc decît numerale pînă în 2000 (dat fiind că nu se ajunsese încă la acest an al Hegirei; abia în 8 nov. 1980 s-au împlinit 1400 de ani H.). Deci:

١٠٠٠ 1000 الف elf
١٨٨٨ 1888 ثمان و ثمانين و ثمان مائه و الف semân ve semânîn ve semânmi'e ve elf.

Numeralele ordinale arabe, folosite în mod curent în osmană, sînt cele de la 1 la 10 şi anume cele de genul masculin:

Primul	اوّل	evvel (fem.	اولى ula)
Al II-lea	ثانى	sânî (fem.	ثانيه sâniye)
Al III-lea	ثالث	sâlis (fem. sâlise	ثالثه sâlise)
Al IV-lea	رابع	râbi' (fem. rabi'e)	
Al V-lea	خامس	hâmis	
Al VI-lea	سادس	sâdis	

Al VII-lea سابع sâbi'

Al VIII-lea ثامن sâmin

Al IX-lea تاسع tâsi'

Al X-lea عاشر âşır

După cum se observă, pornindu-se de la numeralul cardinal are loc o prelungire a primei vocale. Cît priveşte femininul, acesta primeşte în plus faţă de masculin obişnuitul ة -e.

Numeralele ordinale de la 1e în sus (compuse) se formează de la numeralul cardinal corespunzător, dar cu trecerea în numeral ordinal doar a primului termen (cifra unităţii):

Al XI-lea احدى عشر ihdâ aşer

Al XII-lea ثانى عشر sânî aşer

Al XIII-lea سادس عشر sâdis aşer etc.

Iată, bunăoară, folosirea acestor numerale la numerotarea capitolelor din lucrările cărturarilor otomani:

-Capitolul I الفصل الاوّل el-faslu'l evvel

-Capitolul II الفصل الثانى el-faslu's-sânî

-Capitolul III الفصل الثالث el-faslu's-sâlis

-Capitolul IV الفصل الرابع el-faslu'r-râbi'

-Capitolul V الفصل الخامس el-faslu'l-hâmis

-Capitolul VI الفصل السادس el-faslu's-sâdis

-Capitolul VII الفصل السابع el-faslu's-sâbi'

-Capitolul VIII الفصل الثامن el-faslu's-sâmin

-Capitolul IX الفصل التاسع el-faslu't-tâsi'

-Capitolul X الفصل العاشر el-faslu'l-âşır

-Capitolul XI الفصل الاحدى عشر el-faslu'l-ihdâ aşer

-Capitolul XII الفصل الثانى عشر el-faslu's-sânî aşer etc.

Numeralele <u>fracţionare</u> arabe mai utilizate în osmană sînt următoarele:

١/٢	1/2	نصف	nısf	١/٧	1/7	سبع	süb'
١/٣	1/3	ثلث	süls	١/٨	1/8	ثمن	sümn
١/٤	1/4	ربع	rub'	١/٩	1/9	تسع	tüs'
١/٥	1/5	خمس	hums	١/١٠	1/1o	عشر	öşr
١/٦	1/6	سدس	süds				

Notă:

Ultimul termen (variante de pronunţie: uşr, uşur, pl. اعشار a'şâr) desemnează seciuiala (dijma) feudală în produse.

In osmană se mai folosesc şi unele numerale adverbiale arabe, precum:

اولاً evvelâ (evvelen) - în primul rînd, mai întîi
ثانياً sâniyen - în al doilea rînd
ثالثاً sâlisen - în al treilea rînd
عاشراً 'âşiren - în al zecelea rînd etc.

III. Numerale persane (اعداد فارسية a'dâd-ı farsiye)

In osmană, s-au folosit doar numeralele cardinale şi, în mod obişnuit, doar cele de la 1 la lo. Amintim, totuşi, şi alte numerale, compuse, în pronunţia osmană, puţin diferită, ca şi în cazul numeralelor arabe, de cea persană.

١	1	يك	yek
٢	2	دو	dü (pron. persană: do)
٣	3	سه	se
٤	4	چهار	çehâr (çahâr) (چار)
٥	5	پنج	penç (panç)
٦	6	شش	şeş
٧	7	هفت	heft (haft)
٨	8	هشت	heşt (haşt)
٩	9	نه	nüh (noh)
١٠	1o	ده	deh (dah), alcătuit din 1 şi 0. Zero se numeşte sefr صفر (în osmană: sıfır)

١١	11	یارده	yazdeh (yazdah)
١٢	12	دوارده	davâzdeh (davâzdah)
٢٠	20	بیست	bîst
٣٠	30	سی	si
٤٠	40	چهل	çihil (çehel) (چل)
٥٠	50	پنجاه	pencâh
٦٠	60	شصت	şast (شست)
٧٠	70	هفتاد	heftâd (haftâd)
٨٠	80	هشتاد	heştâd (haştâd)
٩٠	90	نود	neved (naved)
١٠٠	100	صد	sad
٢٠٠	200	دویست	d(o) vist
٣٠٠	300	سیصد	sisad (sesad)
١٠٠٠	1000	هزار	hezâr
٢٠٠٠	2000	دو هزار	dohezâr
١٠٠٠٠	10.000	تومان	tumân (împrumutat din turcă)
١٠٠٠٠٠	100.000	صد هزار	sadhezâr

Notă:

In textele financiare (ex. chitanțe de plată), registrele de recesămînt (consemnînd veniturile timarelor) și alte documente cu caracter economic, sumele respective, în principiu secrete, erau consemnate nu în litere sau în cifre obișnuite, ci în cifre speciale, așazisele "cifre ale Divanului" (Divan rakamları), aparținînd "scrierii siyakat" (siyakat yazısı).

Acestea reprezentau forme abreviate, aproape codificate, ale numeralelor arabe. Aceste cifre pot fi găsite în planșele din lucrarea noastră Culegere de texte otomane, București, 1974, p.15o-16o. Pentru detalii a se vedea excelentul studiu al arhivistului turc Dündar Günday: Arşiv belgelerinde siyakat yazısı özellikleri ve Divan rakamları (Caracteristicile scrierii siyakat și cifrele Divanului în documente de arhivă), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974, p.259.

ELEMENTE DE CRONOLOGIE MUSULMANA

Vechii turci din Asia Centrală au folosit calendarul chinez, cu un ciclu de 60 de ani, fiecare dintre acestea avînd 5 subcicluri de cîte 12 ani, purtînd denumirea unor animale, respectiv: anul şoarecelui, al vacii, al tigrului, al iepurelui, al balaurului, al şarpelui, al calului, al oii, al maimuţei, al găinii, al cîinelui şi al porcului.

După trecerea la Islam, turcii au folosit calendarul arabo-musulman (al Hegirei), în care sînt datate şi documentele emise de Poarta otomană. Prin legea din 26 decembrie 1925 (intrată în vigoare la 2 ianuarie 1926), "în calendarul oficial al Republicii Turcia, Statul adoptă era calendarului internaţional", adică al celui gregorian (art.1).

Calendarul musulman are ca punct de plecare prima zi a lunii muharrem din anul Hegirei (هجرت hicret, pron. hidjret), adică "al strămutării", "al emigrării" (nu fugii!) lui Muhammad de la Mecca la Medina (Yathrib), respectiv într-o zi de vineri, 16 iulie 622 e.n., părere spre care înclină majoritatea specialiştilor (după alţii era musulmană ar începe la 14, 17 sau 18 iulie acelaşi an). Este o dată, precizăm, legată de plecarea lui Muhammad din Mecca şi nu de sosirea lui la Yathrib, care a avut loc către 14, 20 sau 24 septembrie 622. In orice caz, Hegira nu e legată de naşterea Profetului, cum credeau europenii[1].

Calendarul musulman are la bază anul lunar (sene-i kameriye سنۀ قمريه) de 354 de zile (mai exact: 354 zile 8 ore şi 48 minute),

1. De exemplu, polonii au tradus astfel sfîrşitul unei scrisori a lui Murad III către Sigismund III din 1593: "Datum Constantinopoli natavitatis prophetae 1002" (Dată în C-le, în anul 1002 de la naşterea profetului), vezi: Ilie Corfus, Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea, Bucureşti, 1979, doc.195.

după cîţiva ani obţinîndu-se un an bisect (de 355 de zile) prin adaosul unei zile. In consecinţă, anul musulman (lunar) este cu 11 zile mai mic decît anul creştin (solar)(sene-i şemsiye سنهٔ شمسيه), de 365 de zile 5 ore şi 39 minute. Astfel, între anul solar, mai lung, şi cel lunar, mai scurt, există o diferenţă de circa 11 zile, care, la capătul a 32 de ani, dau un total de 352 de zile, adică aproximativ un nou an lunar. Cu alte cuvinte, 32 de ani creştini echivalează cu 33 de ani musulmani. Din această cauză, la transformarea datelor Hegirei în datele .rei noastre, vom adăuga la anul musulman de transformat anul 622 e.n., de cînd a început numărătoarea anilor musulmani, apoi din acest total vom scădea suma reprezentînd diferenţa dintre anii creştini şi cei musulmani, calculată prin adăugarea unui an la fiecare 33 (3 ani la fiecare loo) de ani musulmani, pornind de la data de transformat a Hegirei. De exemplu:

857 H.+
622
1479-
26 (adică: 8 corespunzător celor 8 sute, x 3-24 ani+
1453 e.n. 2 ani reprezentînd aproximativ 2 cicluri de 33 ani; total: 26).

945 H.+
622
1567-
29 (adică: 9 corespunzător celor 9oo, x 3-27 ani +
1538 e.n. 2 ani, reprezentînd aproximativ cuprinderea de 2 ori a ciclului de 33 ani; total: 29).

In practică, înmulţim numărul sutelor cu 3, apoi adăugăm cifra care ne arată de cîte ori se cuprinde 33 în rest, aşa cum am văzut mai sus. Dar, în cazurile menţionate au rezultat chiar anii creştini exacţi, reprezentînd data cuceririi Constantinopolului de către otomani şi, respectiv, a expediţiei sultanului Süleyman Magnificul în Moldova. Dar, de cele mai multe ori, rezultă o diferenţă de un an sau chiar mai

mulţi faţă de data creştină reală, datorită lipsei unor cicluri complete de 33 de ani (chiar şi în exemplele de mai sus a fost această situaţie, dar s-a potrivit aproximaţia noastră, întrucît restul rezultat depăşea jumătatea unui ciclu complet, încît puteam să luăm în calcul o diferenţă de 1 an pentru un ciclu întreg). In plus, atunci cînd cunoaştem şi luna şi ziua din anul musulman respectiv, nu putem face transformarea datelor Hegirei în datele erei noastre în mod riguros. De aceea, pentru precizie este necesară consultarea unor tabele speciale existente în acest scop: Wüstenfeld-Mahler, F.R.Unat, Orbeli etc., dar, mai ales, tabelele existente în română, în bibliotecile noastre şi intitulate: Tabele sincronice. Datele Hegirei şi datele erei noastre. Cu o introducere în cronologia musulmană, Bucureşti, 1955, unde pot fi găsite şi alte detalii despre cronologia musulmană.

Atragem atenţia asupra faptului că în Imperiul otoman, cel puţin în secolul al XVI-lea, "bugetele", de fapt, bilanţuri anuale de venituri şi cheltuieli, se stabileau în funcţie de anul solar. Ele erau calculate pentru un an solar, care începe în ziua de Nevruz (în persană: "Noua zi", adică Anul Nou), care începea la 11 martie, după calendarul iulian şi se termina în aceeaşi zi a anului următor. Or, dacă veniturile erau încasate în funcţie de anotimpuri, deci pe baza calendarului solar, dimpotrivă, cheltuielile erau efectuate în funcţie de anul lunar, musulman, cunoscut şi aplicat de toţi musulmanii în viaţa de toate zilele. Aceasta înseamnă că se calculau pe hîrtie venituri, care nu erau acoperite în realitate cîte 11 zile în fiecare an. Plata soldelor (principala cheltuială a Vistieriei) e ectuîndu-se trimestrial, deci de 4 ori pe an, iar anul musulman fiind mai scurt decît cel solar, deci oştenii se prezentau la plată mai des decît după calendarul solar, încît la capătul a 32 de ani solari (de venituri) se creea un surplus de un an lunar, bun de plată. Acest al 33-lea an se numea un an sıvıs, adică "sărit". In astfel de situaţii, ca la 1481, 1513, 1546, 1578, 1612 ş.a., trebuiau găsite noi surse de venituri: impozite suplimentare, devalorizarea monedei, împrumuturi, confiscări de averi, noi cuce-

riri etc. Lipsa de prevedere a autorităţilor putea duce la grave revolte şi tulburări interne. Iată, deci, cum şi probleme cronologice de genul amintit trebuie luate în considerare în studiul istoriei otomane, aşa cum a atras atenţia într-un foarte interesant studiu prof. Halil Sahillioğlu de la Universitatea din Istanbul[2].

<u>Lunile musulmane şi abrevierile lor</u>

Trim.I Masar	مصر	I.Muharrem	محرم	M	م
		II.Safer	صفر	S	ص
		III.Rebiülevvel	ربيع الاول	Ra	را
Trim.II Recec	رجج	IV.Rebiülâhir	ربيع الاخر	R	ر
		V.Cemaziülevvel	جمادى الاول	Ca	جا
		VI.Cemaziülâhir	جمادى الاخر	C	ج
Trim.III Beşen	بشن	VII.Receb	رجب	B	ب
		VIII.Şaban	شعبان	Ş	ش
		IX.Ramazan	رمضان	N	ن
Trim.IV Lezez	لزذ	X.Şevval	شوال	L	ل
		XI.Zilka'de	ذى القعاده	Za	ذا
		XII.Zilhicce	ذى الحجة	Z	ذ

După cum se vede, abrevierile au la bază prima literă a lunii respective, cu excepţia lui receb, şaban şi şevval, în cazul cărora s-a avut în vedere ultima literă, întrucît existau luni care începeau cu aceaşi literă, ceea ce ar fi dat aceeaşi abreviere.

Lunile musulmane erau însoţite de epitete:

محرم الحرام Muharrem al-harâm - Muharrem cel sfînt

صفر الخير Safer ül-hayır - Safer cel norocos

---

2. Halil Sahillioğlu, <u>Années sivis et crises monétaires dans l'Empire ottoman</u>, în "Annales E.S.C.", 5/1969, pp.1070-1091.

صفر المظفّر Safer ül-muzzafer - Safer cel biruitor

رجب المرجّب Receb ül-mürecceb - Receb cel venerat

شعبان المعظم Şaban ül-mu'azzam - Şaban cel măreţ

شوال المكرم Şevval ül-mükerrem - Şaban cel respectat

etc.

Inceputul unei luni se numea غرّه gurre, iar sfîrşitul سلخ selh, care se utilizează în documente. Lunile se împărţeau în decade:

اوائل evâ'il - decada I (1-10 ale lunii)

اواسط evâsıt - decada a II-a ("de mijloc")

اواخر evâhır - decada a III-a ("de sfîrşit").

Lunile solare folosite de otomani

كانون Kânun-u sânî (اوجاق Ocak) - Ianuarie

شباط Şubât - Februarie

آذار Azâr (مارت Mart) - Martie

نيسان Nisân - Aprilie

آيار Ayâr (Mayıs مايس) - Mai

حزيران Hazirân - Iunie

تموز Temmûz - Iulie

آب Âb (آغوستوس Ağustos) - August

ايلول Eylül - Septembrie

تشرين اول Teşrîn-i evvel (اكيم Ekim) - Octombrie

تشرين ثانى Teşrîn-i sânî (Kâsım قاسم) - Noiembrie

كانون اول Kânun-u evvel (Arâlık آرالق) - Decembrie

Aceste luni, folosite de otomani în vremurile mai noi, sînt şi denumirile contemporane ale lunilor turceşti (în cazul dublurilor, s-a adoptat al doilea termen).

Semnalăm faptul că în chitanţele de plată a haraciului românesc, eliberate de Vistieria otomană, se dau concomitent atît datele Hegirei, cît şi cele ale erei creştine, respectiv: اول مايس

evvel-i Mayis (1 mai), ca termen de evidenţă a haraciului Moldovei şi

ابريل اول evvel-i April (1 aprilie), ca termen de evidenţă a haraciului Tării Româneşti[3].

Precizăm că pentru "lună" se folosesc în izvoarele otomane termenii:

شهر şehr (pl. شهور şühûr) - arab

ماه mâh - pers.

آى ây - turc

Zilele săptămînii

Pentru "zi" se folosesc concomitent termenii:

يوم yevm (pl. ايام eyyâm) - arab (abreviat: م)

روز rûz - pers.

كون gün - turc

Săptămîna arabo-musulmană, folosită şi în documentele turco-osmane, începea duminica ("ziua întîia"), denumirea celorlalte zile, cu excepţia celor de vineri şi de sîmbătă, formîndu-se, în continuare, cu ajutorul numeralelor ordinale arabe:

يوم الاحد yevm el(ül) ahad - duminică

يوم الاثنين yevm ül-esneyîn - luni ("ziua a doua")

يوم الثلاثه yevm üs-selâse - marţi ("ziua a treia")

يوم الاربعه yevm ül-erb'â - miercuri ("ziua a patra")

يوم الخميس yevm ül-hamîs - joi ("ziua a cincea")

يوم الجمعه yevm ül-cüma - vineri ("ziua de adunare" a musulmanilor la moscheie)

يوم السبت yevm üs-sebât (sebt) - sîmbătă.

---

3. Vezi în: Mihai Maxim, Culegere de texte otomane, Bucureşti, 1974, doc.7,9,11 (pentru Moldova).

Intr-un mod asemănător se formează şi <u>denumirile zilelor în persană</u>, pornind însă de la cuvîntul شنبه şenbe (şenbih) - sîmbătă:

یکشنبه yek-şenbe - duminică
دوشنبه do-şenbe - luni
سه شنبه se-şenbe - marţi
چهارشنبه çehar-şenbe - miercuri
پنج شنبه (پنجشنبه) penc-şenbe - joi
جمعه cüma (azine) - vineri
شنبه şenbe (şenbih) - sîmbătă

<u>Denumirile turceşti</u>, folosite şi astăzi, ale zilelor săptămînii au împrumutat atît elemente arabo-musulmane (vinerea), cît şi persane (miercuri, joi), pe lîngă propriile contribuţii:

پازار pazar - duminică ("zi de tîrg")
پازار ایرتەسی pazar ertesi (pazartesi) - luni ("ziua următoare lui pazar")
صالی salı - marţi
چارشنبه çarşamba - miercuri
پرشنبه perşembe - joi
جمعه cüma - vineri
جمعه ایرتەسی cüma ertesi (cümartesi) - sîmbătă ("ziua următoare lui cüma")

<u>Aplicaţii (cu exemple din documente)</u>

تحريراً في اليوم السابع عشر من شهر رمضان المبارك
من شهور سنه احدى و اربعين و تسعمائه
بمقام قسطنطنيه

Tahrîren fî el-yevm es-sâbi aşr min şehr-i ramazân el-mübarek min şühûr-u sene ahdî ve erbâ'în ve tis'ema'ie be-makam-i Kostantiniyye

Scris (înregistrat) în ziua a şaptesprezecea a lunii ramazan cel sfînt (cel binecuvîntat) din lunile anului 941 (22.III.1535), în

localitatea Constantinopol.

تحريراً فى اليوم الثالث و العشرون من شهر رمضان المبارك من شهور سنه ثمان و ثلاثين و تسعمائه بمقام قسطنطنيه

Tahrîren fî el-yevm es-sâlîs ve-l-aşrûn min şehr-i ramazan el-mübarek min şühûr-u sene semân ve selâsîn ve tis'ema'ie be-makam-ı Kostantiniyye

Scria în ziua a 23-a a lunii ramazan cel binecuvîntat din lunile anului 938 (29.IV.1532), în localitatea Constantinopol.

تحريراً فى اليوم العاشر من شهر صفر المظفر سنة اثنى و عشرين و تسعمائة بمقام ادرنه

Tahrîren fî el-yevm âşîr min şehr-i safer el-muzaffer sene esnâ ve aşrîn ve tis'ema'ie be-makam-ı Edirne

Scris în ziua a lo-a a lunii safer cel victorios, anul 922 (15.III.1516), în localitatea Edirne (Adrianopol).

تحريراً فى اوائل محرم الحرام من شهور سنه ستة و اربعين و تسعمائه بمقام قسطنطنيه

Tahrîren fî evâ'il-i muharrem-el-harâm min şühûr-u sene site ve erba'yîn ve tis'ema'ie be-makam-ı Kostantiniyye

Scris în prima decadă a lui muharrem - cel sfînt din lunile anului 946 (19-28.V.1539), în localitatea Constantinopol.

تحريراً فى اواخر جمادى الاولى من شهور سنة ثلث و سبعين و تسعماة من الهجرة النبويه

Tahrîren fî evâhır-ı cemadelulâ min şühûr-u sene sülüs ve sebâ'in ve tis'ema'ie min el-Hicret-ün-Nebviye

Scris în ultima decadă a lui Cemaziülevvel (Cemadelüla), anul 973 (14-23.XII.1565) de la Hegira Profetului.

XIII. VERBUL (فعل fi 'il)

Dacă toate celelalte categorii gramaticale sînt profund impregnate de arabisme şi persanisme, în schimb, verbul a rămas, după expresia lui Jean Deny, "singurul element naţional" turc, necontaminat de influenţele externe.

Verbul turc prezintă următoarea schemă morfologică:

Radical (rădăcină) + (unul sau mai multe sufixe de derivare sau modificatoare) + (unul sau mai multe sufixe desinenţiale).

<u>Infinitivul</u>

Se caracterizează prin terminaţiile:

مق mak - după radical cu vocale dure (a,ı,o,u)
مك mek - " " " " moi (e,i,ö,ü).

<u>Exemple</u>:

يازمق yaz-mak - a scrie	سومك sev-mek - a iubi
اوقومق oku-mak - a citi	بيلمك bil-mek - a şti
ياپمق yap-mak - a face	كلمك gel-mek - a veni
طورمق dur-mak - a sta	كيتمك git-mek - a pleca
اولمق ol-mak - a fi	كولمك gül-mek - a rîde
المق al-mak - a lua	كوندرمك gönder-mek - a trimite
صاتمق sat-mak - a vinde	كتيرمك getir-mek - a aduce
آتمق at-mak - a arunca	كوترمك götür-mek - a duce

<u>Notă</u>:

In documente (de exemplu, în <u>Mühimme Defterleri</u> / Codicile afacerilor importante), apare şi grafia ماق mak: اولماق olmak, آلماق almak etc.

Radicalul, luat izolat, exprimă imperativul, persoana a II-a singular:

یاز yaz! - scrie!	کل gel! - vino!

اوقو okü! - citește!	کیت git! - pleacă (du-te)!

Ca nume (substantiv) verbal, infinitivul se poate declina (numai la singular), primind terminațiile cazuale obișnuite:

N. سومك sevmek - a iubi
G. سومكك sevmeğin
D. سومكه sevmeğe
Ac. سومكی sevmeği
Loc. سومكده sevmekde (sevmekte)
Abl. سومكدن sevmekden (sevmekten)

De ex.:

سومك Sevmek güzel şeydir.
A iubi e lucru frumos.

سومكك آجیلری ده وار. Sevmeğin acıları da var.
Si iubirea are durerile ei.

علی سومكه باشلادی. Ali sevmeğe başladı.
Ali a început să iubească.

FORME VERBALE

Se formează adăugînd la rădăcina verbală anumite sufixe modificatoare, după care urmează terminația infinitivului (iar, în cursul conjugării desinențe verbale), după cum s-a văzut mai sus din structura morfologică a verbului turc.

1. Forma simplă (pozitivă)

Nu primește nici un sufix modificator.

سومك sev-mek - a iubi	یورومك yürü-mek - a mărșălui

اوقومق oku-mak - a citi	یازمق yaz-mak - a scrie

2. Forma negativă:

radical + sufixul ما ma (după radical cu vocale dure)

(مه) مه me (după radical cu vocale moi).

Accentul cade totdeauna pe silaba anterioară sufixului negativ.

(سومملك) سومه مك sèv-me-mek - a nu iubi

اوقوماميق okù-ma-mak - a nu citi

يورومه مك yürü-me-mek - a nu mărşălui

يازماميق yàz-ma-mak - a nu scrie

(بيلممك) بيلمه مك bil-me-mek - a nu şti etc.

3. Forma imposibilităţii:

radical + sufix (يا) ما (y)a-ma (după radical cu vocale dure)

مه (يه)(y)e-me (după radical cu vocale moi).

(يـ) Y se adaugă după un radical terminat în vocală, întrucît, fiind considerat o semiconsoană, se interpune între două vocale, care nu pot sta nemijlocit alături în turcă. Accentul cade totdeauna pe sufixul a(e), deci pe vocala anterioară sufixului negativ, după cum s-a văzut la forma negativă.

Exemple:

اوقويامامق oku-yà-ma-mak - a nu putea (a nu şti) citi

يازمامق yàz-mâ-ma-mak - a nu putea (a nu şti) scrie

سوه مه مك sev-è-me-mek - a nu putea (a nu şti) iubi

يورويه مه مك yürü-yè-me-mek - a nu putea mărşălui etc.

4. Forma posibilităţii:

radical + sufix (يا) (y)a

(يه) (y)e + بيلمك bilmek (a şti)

Accentul cade pe sufixul care precede verbul bilmek.

Exemple:

اوقويه بيلمك oku-yà-bilmek - a ști (a putea) citi

يازه بيلمك yaz-à-bilmek - a ști (a putea) scrie

سوه بيلمك sev-è-bilmek - a ști (a putea, a fi în stare) a iubi

يورويه بيلمك yürü-ye-bil-mek - a putea (a fi în stare) mărșălui.

5. Forma factitivă (cauzativă, determinativă):

radical + sufix در dır,dir,dur,dür (după radicalele monosilabice și după cele polisilabice terminate în consoane, cu excepția lui ر r și ل l).

ت t (după radical polisilabic terminat în r și l).

Exemple:

سودرمك sev-dir-mek - a determina (a face) să iubească

يازدرمق yaz-dır-mak - a face (a determina pe altul) să scrie

بيلدرمك bil-dir-mek - a face să știe, a comunica

اوقوتمق oku-t-mak - a face să citească

سويله تمك söylet-t-mek - a face să vorbească

آغلاتمق ağla-t-mak - a face să plîngă.

Notă:

De la regula de mai sus exceptează unele verbe cu radical monosilabic, care nu primesc sufixul در,dir,dur,dur,ci (-ر -) r,(ر) ır,ir,ur,ür (uneori cu grafia ور pentru ultimele două sufixe).

De exemplu:

ايچمك iç-mek - a bea　　ايچرمك iç-ir-mek - a face să bea

دوشمك düş-mek - a cădea　　دوشرمك düş-ür-mek - a face să cadă

كچمك geç-mek - a trece　　كچرمك geç-ir-mek - a face să treacă.

Aceleşi radical monosilabic mai poate primi, în mod excepţional, (أر) ar sau (- ر -) er. De ex.:

چيقمق çık-mak - a ieşi   چيقارمق çık-ar-mak - a face să iasă (a scoate)

قوپمق kop-mak - a se rupe   قوپارمق kop-ar-mak - a rupe (a face să se rupă, a smulge).

In anumite cazuri, pot fi întîlnite, la aceleşi verb, mai multe sufixe factitive (fenomenul reduplicării sufixelor). De exemplu:

چيقارتمق çık-ar-t-mak - a face (a porunci) să scoată

كسدرتمك kes-dir-t-mek (kestirtmek) - a porunci să taie (să bată monedă: sikke).

6. Forma pasivă:

radical + sufix ايل -il (după consoane, cu excepţia lui l)

ين -(ı)n (după vocale sau consoana l).

Se poate traduce prin pasivul românesc sau prin forma impersonală "a se...". De exemplu:

يازيلمق yaz-ıl-mak - a fi scris (a se scrie)

صاتلمق sat-ıl-mak - a fi vîndut, a se vinde, a fi de vînzare

ايچلمك iç-il-mek - a fi băut (de băut, potabil)

اوقونمق oku-n-mak - a fi lizibil

سويلمك sev-il-mek - a fi iubit.

Si aici poate interveni redublarea sufixului pasiv:

ينلمك ye-n-il-mek - a fi comestibil

آرانلمق ara-n-ıl-mak - a fi căutat (a se căuta)

دينلمك de-n-il-mek - a se spune, a se zice

سويلنلمك söyle-n-il-mek - a se spune, a fi spus

بكلنلمك bekle-n-il-mek - a fi aşteptat, a se aştepta

ايستنلمك iste-n-il-mek - a fi cerut, a fi dorit.

7. <u>Forma reflexivă</u>:

radical + suf. (ـن) n (după radical terminat în vocală)

ين (ـين) ın, in
(după radical terminat în consoană)
ون (و) un, ün

Confundabil cu pasivul ca formă, reflexivul exprimă, spre deosebire de cel dintîi, o acţiune care se răsfrînge asupra subiectului însuşi, fiind totdeauna intranzitive:

كينمك giy-in-mek - a se îmbrăca

كزنمك gez-in-mek - a se plimba

يازنمق yaz-in-mak - a scrie pentru sine (utilizat rar)

(سونمك) سوينمك sev-in-mek - a se bucura

yarak-la-n-mak - a se înarma, a se echipa de luptă

9. <u>Forma reciprocităţii</u>:

radical + suf. (ـش) ş - după radical terminat în vocală

ـيش ıș, iş
după radical terminat în consoană.
ـ(و)ش uş, üş

Exemple:

سويشمك sev-iş-mek - a se iubi reciproc (unul pe altul)

كورشمك gör-üş-mek - a se vedea unul pe altul, a avea întrevedere cu cineva

مكتوبلاشمق mektub-laş-mak (mektuplaşmak) - a-şi scrie reciproc, a coresponda

اوروشمق vur-üş-mak - a se lovi (unul pe altul), a se bate

سويلشمك söyle-ş-mek - a-şi spune unul altuia, a se întreţine

9. <u>Forma de promtitudine</u>:

radica + suf. يـ (y) ı,i,u,ü + ويرمك virmek (vermek) (a da). De ex.:

اليويرمك al-ı-vermek - a lua îndată
سويرمك sev-i-vermek - a iubi imediat
اوقويو ويرمك oku-yı-virmek (oku-yu-vermek) - a citi îndată etc.

lo. <u>Forma de continuitate (durativă)</u>:

radical + suf. يـ (y)i,i,u,ü + كلمك gelmek (a veni). Se
يه (y)a,e traduce prin "de obicei...".

De exemplu:

(ويريله كلمك) ويريلوكلمك viril-ü-gelmek (verilegelmek) - a se da de obicei
(آلينه كلمك) آلينوكلمك alın-u-gelmek (alın-a-gelmek) - a se lua de obicei

<u>Notă</u>:

Radicalul celor două verbe de mai sus este compus din radicalul originar și sufixul de pasiv. Intre cele două variante de pronunție, în cazul ambelor exemple, am dat-o întîi pe cea mai veche, care se întîlnește în documentele medievale. Reamintim că există indicii ferme în izvoare că în vechime otomanii preferau în pronunția:

u în loc de ı și

ü în loc de i.

<u>Reduplicarea sufixelor</u> poate duce la formarea unor lungi verbe turcești. De exemplu:

روماليلا شدريلا مامق Romalıla-ș-tır-ıl-à-ma-mak.

A nu putea fi romanizat.

VERBE AUXILIARE

Cele mai utilizate verbe auxiliare sînt:

ايتمك etmek (itmek) > a face < قيلمق kılmak
ايلمك eylemek بيورمق buyurmak
اولمق olmak - a fi(forma veche ايمك imek).

Mai rar se utilizează, de asemenea:

آلمق almak - a lua
بولمق bulmak - a găsi
چالمق çalmak - a fura, a cînta (la un instrument)
چكمك çekmek - a trage
گلمك gelmek - a veni
گوندرمك göndermek - a trimite
اورمق vurmak - a lovi.

CONJUGAREA

Conjugarea verbului turc cunoaşte, în afară de imperativ, 8 moduri de bază: prezentul actual, prezentul general (aoristul), trecutul categoric (determinat), trecutul narativ (nedeterminat), viitorul, necesitativul, optativul (subjonctivul), condiţionalul (supozitivul). In plus, există timpuri compuse, numeroase, de care va fi vorba mai departe.

1. Prezentul actual (زمان شمدكى şimdiki zaman)(حال)

Exprimă o acţiune care se petrece în acest moment, în clipa de faţă.

Forma afirmativă:

Radical + يور (ı)yor (iyor,uyor,üyor) + desinenţele verbale de categoria I.

Desinențele verbale de categoria I (valabile pentru mai multe timpuri):

Singular

Pers.I..............م ım,im,um,üm

" a II-a..(سن) سك sın,sin,sun,sün

" a III-a........... ________

Plural

Pers.I.............. ز ız,iz,uz,üz

" a II-a........ سكز sınız,siniz,sunuz,sünüz

" a III-a......... لر lar,ler

Exemple:

اوقومق okumak - a citi

اوقويورم okù-yor-um - eu citesc (în acest moment, în clipa de față)

اوقويورسك oku-yor-sun - tu citești

اوقويور oku-yor - el (ea) citește

اوقويورز oku-yor-uz - noi citim

اوقويورسكز oku-yor-sunuz - voi (dv.) citiți

اوقويورلر oku-yor-lar - ei (ele) citesc

سومك sevmek - a iubi

سويورم sev-iyor-um - eu iubesc (în momentul de față, acum)

(سويورسن) سويورسك sev-iyor-sun

سويور sev-iyor

سويورز sev-iyor-uz

سويورسكز sev-iyor-sunuz

سويورلر sev-iyor-lar

Forma negativă:

اوقومامق okùmamak - a nu citi

اوقومایورم okù-mı-yor-um (azi: okùmuyorum) - eu nu citesc (acum)
اوقومیورم
اوقومیورسڭ oku-mı-yor-sun
اوقومیور oku-mı-yor
اوقومیورز oku-mı-yor-uz
اوقومیورسکز oku-mı-yor-sunuz
اوقومیورلر oku-mı-yorlar

سومه مك sevmemek - a nu iubi

سومه یورم (سومیورم) sev-mi-yor-um - eu nu iubesc (acum)
سومیورسڭ sev-mi-yor-sun
سومیور sev-mi-yor
سومیورز sev-mi-yor-uz
سومیورسکز sev-mi-yor-sunuz
سومیورلر sev-mi-yor-lar

Forma interogativă:

اوقویور می یم (میيم) ؟ okù-yor mı (mu) yum? - citesc eu oare (acum)?
اوقویور میسڭ ؟ oku-yor musun?
اوقویور می ؟ oku-yor mu?
اوقویور میېز ؟ oku-yor mu-yuz?
اوقویور میسکز ؟ oku-yor musunuz?
اوقویورلر می ؟ oku-yorlèr mı?
سویور میيم ؟ sev-iyor muyum?
سویور میسڭ ؟ sev-iyor musun?
سویور می ؟ sev-iyor mu?
سویور میېز ؟ sev-iyor muyuz?
سویور میسکز ؟ sev-iyor musunuz?
سویورلر می ؟ sev-iyorlar mı?

Forma interogativ-negativă:

Se formează de la persoana a III-a singular a formei negative plus particula interogativă:

اوقوما يور مى يم ؟ (اوقومیور میيم) okù-mu-yor muyum? - nu citesc eu oare (acum)?
اوقومیور میسك ؟ okù-mu-yor musun?
اوقومیور مى ؟ oku-mu-yor mu?
اوقومیور میيز ؟ oku-mu-yor muyuz?
اوقومیور میسکز ؟ oku-mu-yor musunuz?
اوقومیور لر مى ؟ oku-mu-yor-lar mı?

2. Prezentul general (aoristul) (گنیش زمان مضارى Geniş zaman - "Timpul larg")

Spre deosebire de prezentul actual, acest timp indică o acţiune de durată, continuă, care are loc în general.

De exemplu:

Prezentul actual:

قوش اوچویور. Kuş uç-uyor. Pasărea zboară (în acest moment).

Aoristul:

قوش اوچار. Kuş uç-ar. Pasărea zboară (în general, de obicei).

Prezentul actual:

صو ایچیورم. Su iç-iyor-um. Beau (acum) apă.

Aoristul:

بن هر کون ایکی Ben her gün iki nargile iç-er-im.

Eu beau (fumez) în fiecare zi două narghilele.

Formarea aoristului:

a) radical monosilabic terminat în vocală + suf. ر r + desin.

cat.I

دیمك de-mek (di-mek) - a zice

دیرم de-r-im - eu zic (în general, mereu)

دیرسك de-r-sin

دیر de-r

دیرز de-r-iz

دیرسكز de-r-siniz

دیرلر de-r-ler - ei (ele) zic (în general)

Notă:

Această ultimă formă se folosește pentru forma impersonală: "se spune că", "spun oamenii că". In general, aoristul se folosește în proverbe, aforisme etc. care exprimă adevăruri generale, permanente. Astăzi, se recurge tot mai mult la acest timp, în locul prezentului actual, chiar cînd nu este cazul: "in-èr mi-siniz?" - "coborîți (la prima stație)?", "gider mi-siniz?" - "plecați?" etc. In acest caz, avem de-a face cu tendința firească ce se observă astăzi în majoritatea limbilor lumii, anume, aceea de a folosi cît mai multe abrevieri și forme simple, mai comode, mai directe.

b) radical plurisilabic terminat în vocală + r.+ desin.verb.

cat.I

اوقومق okumak - a citi

اوقورم okù-r-um - eu citesc (în general, de obicei)

اوقورسك oku-r-sun

اوقور oku-r

اوقورز oku-r-uz

اوقورسكز oku-r-sunuz

اوقورلر oku-r-lar

اویومق <u>uyu-mak - a dormi</u>

اویورم uyù-r-um - eu dorm (de obicei)
اویورسڭ uyu-r-sun
اویور uyu-r
اویورز uyu-r-uz
اویورسکز uyu-r-sunuz
اویورلر uyu-r-lar

c) radical monosilabic terminat în consoană + ار ar (ر, er)

یازمق <u>yazmak - a scrie</u>

یازارم yaz-àr-ım - eu scriu (în general, de obicei)
یازارسڭ yaz-ar-sın
یازار yaz-ar
یازارز yaz-ar-ız
یازارسکز yaz-ar-sınız
یازارلر yaz-ar-lar

سومك <u>sev-mek - a iubi</u>

سورم sev-èr-im - eu iubesc (în general)
سورسڭ sev-er-sin
سور sev-er
سورز sev-er-iz
سورسکز sev-er-siniz
سورلر sev-er-ler

d) radical plurisilabic terminat în consoană + یر ır, ir, ur, ür

قزانمق <u>kazanmak - a cîştiga</u>

قزانیرم kazan-ır-ım - eu cîştig (în general)
قزانیرسڭ kazan-ır-sın
قزانیر kazan-ır

قزانيرز kazan-ır-ız

قزانيرسكز kazan-ır-sınız

قزانيرلر kazan-ır-lar

Notă:

Un număr de 15 verbe cu radical monosilabic fac aoristul nu în ar, er, după regula c) de mai sus, ci potrivit regulii d), privind radicalele plurisilabice. Aceste verbe sînt:

	Infinitivul		Aoristul
اولمق	olmak - a fi	اولورم	ol-ür-um - eu sînt (de obicei)
اولمك	ölmek - a muri	اولورم	öl-ür-üm
وارمق	varmak - a ajunge	واريرم	var-ır-ım
آلمق	almak - a lua	آليرم (اليروم)	al-ır-ım
كورمك	görmek - a vedea	كورورم	gör-ür-üm
دينمك	denmek - a se zice	دينرم	den-ir-im
صانمق	sanmak - a crede, a socoti	صانيرم	san-ır-ım
ويرمك	virmek (vermek) - a da	ويررم (ويرروم)	ver-ir-im (vir-ür-üm)
كلمك	gelmek - a veni	كليرم (كليروم)	gel-ır-ım
قالمق	kalmak - a rămîne	قاليرم (قاليروم)	kal-ır-ım
طورمق	durmak - a sta	طوررم	dur-ur-um
ينمك	yenmek - a fi comestibil	ينرم	yen-ir-im
بولمق	bulmak - a găsi	بولرم	bul-ur-um
اورمق	vurmak - a lovi	اوررم	vur-ur-um
بيلمك	bilmek	بيليرم	bil-ir-im.

In ce priveşte pronunţia, pentru care avem unele indicii în textele vechi, se observă şi aici aceeaşi predilecţie a osmanilor de a pronunţa:

u pentru ı

ü pentru i.

In acest caz, pronunţia medievală va fi fost:

ویروروم	vir-ür-üm	آلوروم	al-ur-um
کلورم	gel-ür-üm	دیفروم	den-ür-üm
قالورم	kal-ur-um		
بیلروم	bil-ür-üm etc.		

Precizăm, de asemenea, că în grafie, diferită în bună măsură de la un izvor la altul, există regula de a nu se mai scrie vocalele acolo unde ele se subînţeleg, potrivit regulii armoniei vocalice. De exemplu:

کورم	görürüm	sau	کوروروم
طوررم	dur urum	sau	طوروروم
کچرم	geçerim	sau	کچرم etc.

Forma negativă a aoristului:

(سومزم) سومم sev-me-m (forma veche: سومزم sevmezim)

سومزسك sev-mez-sin

سومز sev-mez

سومیز sev-meyiz (sevmeziz سومزز)

سومزسکز sev-mez-siniz

سومزلر sev-mez-ler

(اولمازم) اولمام ol-mam (olmèz-ım) - nu sînt (în general)

اولمازسك ol-maz-sın

اولماز ol-maz - nu este, nu se poate, interzis (forma afirmativă: olür - se poate, e voie)

Notă:

De reţinut pentru forma imposibilităţii:

(سوه مزم) سوه مم sev-è-mem (sev-è-mez-im) - nu pot să iubesc (în general)

سوه مزسك sev-e-mez-sin

سوه مز sev-e-mez etc.

Din documentele medievale, rezultă că osmanlîii foloseau forma cu sufixul maz, la toate persoanele. De exemplu:

la 1662:

اولمازسز ol-maz-sız - nu sînteți voi (dv.)

آلتون ایستروز خرده آقچه آلمزوز. Altun isterüz, hurde akçe almazuz.

"Aur vrem, nu luăm aspri răi".

Forme interogativ-negativă:

سومم میيم ؟ sev-mem mi-yim?

سومز میيم ؟ sev-mez-mi-yim?

Notă:

In documentele medievale se întîlnește forma grafică اولمز olmaz pentru اولماز .

3. Trecutul determinat (categoric) (ماضی شهودی شهودی كچمش زمان Şuhûdî geçmiş zamân)

Exprimă o acțiune terminată, bine cunoscută, "categorisită" deja.

Formarea trecutului categoric:

radical دی dı,di,du,dü + desinențele verbale cat.I

اوقودم oku-du-m - eu am citit
اوقودك oku-du-n
اوقودی oku-du - el (ea) a citit
اوقودق oku-du-k
اوقودكز oku-du-nuz
اوقودیلر oku-du-lar

سودم sev-di-m
سودك sev-di-n

سودی sev-di

سودك sev-di-k

سودكز sev-di-niz

سودلر sev-di-ler

Desinențe verbale de categoria a II-a:

Singular

Pers.I.............. م m

" a II-a........... ك ñ

" a III-a.......... ى ı(i,ü, în pronunție)

Plural

Pers.I.............ك ق k

" a II-a.......... كز nız,niz,nuz,nüz

" a III-a......... لر lar,ler

Forma negativă:

اوقومامق okü-ma-mak - a nu citi

اوقومادم oku-ma-dı-m - eu n-am citit (categoric)

كورمه دم (كورمدم) gör-me-di-m - eu n-am văzut

كلمه دم (كلمدم) gel-me-di-m - n-am sosit (n-a venit) etc.

Notă:

Aşa cum s-a mai observat deseori mai sus, grafia este în textele turco-osmane frecvent oscilantă. De exemplu:

- pentru görmedim (eu n-am văzut)

كورمه دم
كورمدم
كورمادم

- pentru sormadım (eu n-am întrebat)

صورمادم

صورمه دم

صورمدم

Forma interogativă:

اوقودم مى ؟ oku-dû-m mu? - am citit eu oare?

اوقودك مى ؟ oku-du-ñ mu?

اوقودى مى ؟ oku-du mu?

اوقودق مى ؟ oku-duk mu?

اوقودكز مى ؟ oku-du-nuz mu?

اوقودلر مى ؟ oku-du-lar mı?

سودم مى ؟ sev-di-m mi? - am citit eu oare?

سودك مى ؟ sev-di-ñ mi?

سودى مى ؟ sev-di mi?

Forma interogativ-negativă:

اوقومادم مى ؟ oku-ma-dı-m mı? - n-am citit eu oare?

سومه دم مى ؟ sev-me-di-m mi? - n-am iubit eu oare?

4. Trecutul narativ (nedeterminat):

naklî geçmiş zaman sau نقلى كچمش زمان

mazi '-i naklî ماضىء نقلى.

Radical + مش mış, miş, muş, müş + desinențe pers.categ.I.

Acest timp indică o acțiune trecută, dar nesigură, neclară, în general, aflată din spusele altora. Astăzi se folosește îndeosebi în transmiterea știrilor externe, preluate de la agențiile internaționale de presă, la radio, TV, ziare, reviste.

Exemple:

اوقومشم oku-müş-um - eu am citit (citeam, citisem) pare-se

اوقومشسڭ oku-muş-sun - cică ai citit (se zice că ai citit)

اوقومش(در) oku-muş (dur)

اوقومشز oku-muş-uz

اوقومشسكز oku-muş-sunuz

اوقومشلر(در) oku-muş-lar (dır)

سومشم sev-miş-im - pare-se (zice-se, cică) am iubit

سومشسڭ sev-miş-sin

سومش(در) sev-miş (dir)

سومشز sev-miş-iz

سومشسكز sev-miş-siniz

سومشلر(در) sev-miş-ler (dir)

سومشلردر sev-miş-dirler

(سومشدرلر)

5. Viitorul categoric (simplu, intenţional)

مستقبل müstakbil زمان كله‌جك gelecek zaman

Radical + (يه‌جق) (y)acak + desinenţe pers.categ.I

(يه‌جك) (y)ecek

In cursul conjugării, la persoana I singular şi plural, kaf intervocalic trece în غ gayin.

اوقويه‌جغم oku-yacağ-ım - voi citi (în mod sigur).

اوقويه‌جقسڭ oku-yacak-sın

اوقويه‌جق(در) oku-yacak (dır)

اوقويه‌جغز oku-yacağ-ız

اوقويه‌جقلر(در) oku-yacak-lar (dır)

بولمق bulmak - a găsi

بوله‌جغم bul-acağ-ım - eu voi găsi

بوله‌جقسڭ bul-acak-sın

بوله‌جق bul-acak

بوله جغز bul-acağ-ız
بوله جقسکز bul-acak-sınız
بوله جقلر(در) bul-acak-lar(dır)

اوله جغم ol-acağ-ım - voi fi, voi deveni
اوله جق ol-acak - va fi, se va face

سوه جکم sev-eceğ-im
سوه جکسڭ sev-ecek-sin
سوه جك(در) sev-ecek(dir)
سوه جکز sev-eceğ-iz
سوه جکسکز sev-ecek-siniz
سوه جکلر(در) sev-ecek-ler(dir)

In cursul conjugării ت t intervocalic devine د d:

ایتمك <u>etmek (itmek) - a face</u> (verb auxiliar)
ایده جکم ed-eceğ-im (id-eceg-im)
ایده جکسڭ ed-ecek-sin
ایده جك(در) ed-ecek (dir)
ایده جکز ed-eceg-iz
ایده جکسکز ed-ecek-siniz
یده جکلر(در) ed-ecek-ler

کیتمك <u>gitmek - a merge, a pleca</u>

کیده جکم gid-eceğ-im
کیده جکسڭ gid-ecek-sin etc.

<u>Forma negativă:</u>

اوقومیه جغم okü-mı-yacağ-ım - nu voi citi
بولمیه جغم bul-mı-yacağ-ım - nu voi găsi
سومیه جکم sev-mi-yecağ-im - nu voi iubi
ایتمیه جکم èt-mi-yeceğ-im - nu voi face (auxiliar)

Forma interogativă:

Se formează, ca şi la celelalte timpuri, pornind de la persoana a III-a singular, plus particula interogativă şi desinenţele personale:

اوقويا جق مييم ؟ oku-yacàk mıyım? - voi citi oare?
(اوقويه جق مى يم)
سوه جك مييم ؟ sev-ecèk miyim? - voi iubi oare?

Forma interogativ-negativă:

اوقوميه جق مييم ؟ oku-mı-yacak mıyım? - nu voi citi?

سوميه جك مييم ؟ sev-mi-yecek miyim? - nu voi iubi?

بقميه جق مى يز ؟ bak-mı-yacak mıyız? - nu ne vom uita oare?

Notă:

Si aici grafia textelor istorice oferă destule surprize. De exemplu:

(1516) اولاجق ol-acak (va fi)
(1456) ايدجك id-acek (va face)
(1516) ايلميا جك eyle-mi-yacak (nu va face) pentru (tot auxiliare).

In textele vechi, desinenţa personală poate lipsi atunci cînd există pronumele personal, care indică acea persoană. De exemplu, în cronica lui Neşrî, Cihânnüma (sec.XV), Osman spune pe patul de moarte fiului său Orhan:

بن وفات ايديجك Ben vefât idicek (pentru: vefât edecegim).
Eu voi muri.

6. Necesitativul (وجوبی vücubî)

Radical + مالی (ملی) malı + desin.pers.categ.I
ملی meli

اوقومالی یم (اوقوملییم) oku-malı-yım - eu trebuie să citesc
اوقومالی سن (اوقوملیسڭ) oku-malı-sın
اوقومالی (در) (اوقوملی (در)) oku-malı-(dır)
اوقومالی یز (اوقوملییز) oku-malı-yız
اوقومالی سکز (اوقوملیسکز) oku-malı-sınız
اوقومالی لر (اوقوملیدرلر) oku-malı-lar (okumalıdırlar)

سوملی یم (سوملییم) sev-meli-yim - eu trebuie să iubesc
سوملی سڭ (سوملیسڭ) sev-meli-sin
سوملی (در) sev-meli-(dir)
سوملی یز (سوملییز) sev-meli-yiz
سوملی سکز (سوملیسکز) sev-meli-siniz
سوملی لر (سوملیدرلر) sev-meli-ler (sevmelidirler)

Necesitativul exprimă în general o obligaţie:

یارین کلملیسڭ . Yarın gelmelisin.
Mîine trebuie să vii.

هانکیسنی المالییم ؟ Hangisini almalıyım?
Pe care trebuie să-l iau?

Uneori însă, poate exprima şi o probabilitate:

خسته اولمالی Hasta olmalı (dır).
Trebuie să fie (o fi) bolnav(ă).

Forma negativă:

اوقومامق okü-ma-mak - a nu citi
اوقومامالییم (اوقومامليیم) okü-ma-malı-yım - nu trebuie să citesc
سومەمك sèv-me-mek - a nu iubi

سومه مليم sèv-me-meli-yim - nu trebuie să iubesc

Forma interogativă:

اوقومالی میيم ؟ oku-malı mıyım - trebuie să citesc?

اوقومالی يم مي ؟ oku-malı-yım mı?

سوملی میيم ؟ (سوملی می يم ؟) sev-meli miyim? - trebuie să iubesc?

سوملی يمی ؟ sev-meli-yim mi?

Forma interogativ-negativă:

اوقوماملی میيم ؟ oku-ma-malı mıyım? - nu trebuie să citesc oare?

سومه ملی میيم ؟ sev-me-meli miyim? - nu trebuie să iubesc oare?

7. Optativ-subjonctivul (التزامي iltizâmî)

Rad.+ (يه) (يا)(y)a + desin.pers.categ.I
(يه) (y)e

In textele medievale, desinenţa persoanei a II-a plural poate apărea sub formă comprimată: سز sız, în loc de سكز sınız. Si aici grafia este oscilantă: la persoana a II-a singular sin, poate fi redat: سك , سن şi سين , iar (y)a poate apărea (يه) şi (يا).

Optativ-subjonctivul este un timp foarte utilizat în osmană, în locul imperativului, cu care, de altfel, se completează.

Exemple:

اوقويايم (اوقويه يم) oku-yà-yım - ia (hai) să citesc eu!

اوقوياسك (اوقويه سن) oku-yà-sın

اوقويا (اوقويه) oku-yà

اوقويايز oku-yà-yız

اوقویاسکز (اوقویه سز) oku-yà-sınız (oku-ya-siz)
اوقویالر (اوقویه لر) oku-ya-làr
سوه یم sev-è-yim - ia (hai) să iubesc eu!
سوه سك sev-e-sin
سوه sev-e
سوه یز sev-e-yiz
سوه سکز (سوه سز) sev-è-siniz (sev-è-siz)
سوه لر sev-e-lèr

Forma negativă:

Se formează la fel ca şi la celelalte timpuri, adică plasînd sufixul negativ înaintea celui al timpului respectiv:

اوقومیایم oku-mı-ya-yım - să nu citesc!
اوقومیاسك (اوقومیه سن) oku-mı-ya-sın - să nu citeşti! etc.
سومیه یم (سومیه م) sev-mi-ye-yim - să nu iubesc!
سومیه سك (سومیه سن) sev-mi-ye-sin - să nu iubeşti! etc.

Forma interogativă:

اوقویایم می ؟ oku-ya-yım mı? - să citesc oare?
سوه یم می ؟ sev-e-yim mi? - să iubesc oare?

Forma interogativ-negativă:

اوقومیایم می ؟ oku-mı-ya-yım mı? - să nu citesc oare?
سومیه یم می ؟ sev-mi-ye-yim mi? - să nu iubesc oare?

Exemple de òptativ-subjonctiv (din izvoarele istorice):

شویله بله سز (بله سز) علامت شریفه اعتماد قیلاسز (قله سز).

Şöyle bilesiz, alâmet-i şerif'e itimâd kılâsız.

Aşa să ştiţi (şi) să arătaţi încredere ilustrului semn (tugralei).

شويله بله‌لر ... اعتماد قيلالر . Şöyle bileler... itimâd kılâlar. Aşa să se știe (și)... să se acorde încredere...

(1538) بلمش اولاسز Bilmiş olâsız. Să știți (să fiți în cunoștință de cauză)!

بنى بروسه‌ده شول كموشلى قبه‌نك آلتنه قوياسين .

Beni Bursa'da şol gümüşlü kubbenin altına koyàsın. (Neşrî)

Să mă pui (după moarte) sub acea cupolă argintată din Bursa.

حقندن كلنه Hakkından geline!

Să i se vină de hac!

بن سكا بر شى سويله‌يه‌يم مى ؟ Ben sana bir şey söyleyeyim mi?

Să-ți spun ceva?

پادشاهم چوق ياشه . Padișahım çok yaşà!

Să trăiești, Măria Ta!

("Să trăiască padișahul meu!")

Notă:

In turcă modernă, sufixele يز (y)ız, (y)iz, de la persoana I plural au căzut în desuetudine, fiind înlocuite cu يالم . يه‌لم yalım, yelim, de la imperativ:

اوقويالم (اوقويه‌لم) oku-yalım - (haidem) să citim!
سوه‌لم sev-elim! - să iubim!
كزه‌لم gez-elim! - să ne plimbăm! etc.

8. Condiționalul (شرط şart - "condiție")

Rad. + سه (سا) sa,se + desin.pers.categ.a II-a.

اوقوسه‌م okù-sa-m - dacă eu citesc
اوقوسه‌ك oku-sa-n
اوقوسه oku-sa
اوقوسه‌ق oku-sa-k
اوقوسه‌كز oku-sa-niz
اوقوسه‌لر (اوقولرسه) oku-sa-làr (okulàrsa)

سوسه م sev-se-m - dacă (eu) iubesc

سوسه ڭ sev-se-n

سوسه sev-se

سوسه ك sev-se-k

سوسه كز sev-se-niz

سوسه لر (سولرسه) sev-se-ler

Forma negativă:

اوقومه سه م okù-ma-sa-m - dacă (eu) nu citesc

سومه سه م sèv-me-se-m - dacă (eu) nu iubesc

Forma interogativă:

اوقوسه م مى ؟ oku-sa-m mı? - dacă citesc?

سوسه م مى ؟ sev-se-m mi? - dacă iubesc?

Forma interogativ-negativă:

اوقومه سه م مى ؟ okú-ma-sa-m mı? - dacă nu citesc eu?

سومه سه م مى ؟ sév-me-se-m mi? - dacă nu iubesc eu?

Prin excelenţă timpul condiţiei, condiţionalul poate exprima şi o dorinţă:

بر آتم اولسه ! Bir atım olsa! - (Ah), dacă aş avea eu un cal!

بونى السه ق ! Bunu alsak! - (Ah), dacă am lua (cumpăra) noi acesta!

Grafia sufixului de condiţional, după radical cu vocale dure, poate fi şi سا , alături de سه, ca într-un document din 1476:

اول طرفدن يوروسكز . Ol taraftan yürüsanız.

Dacă mărşăluiţi din acea parte.

9. Imperativul (امير emir - "ordin")

Singular

Pers.a II-a - radicalul

" a III-a - rad.+ سن، سون sın,sin,sun,sün

Plural

Pers.I - rad.+(یالم) (یه لم) (y)alım, (y)elim (vezi subjonctivul)

" a II-a - rad.+ یکز ınız,iniz,unuz,ünüz (după consoană)

yınız,yiniz,yunuz,yünüz (după vocală)

Sau forma abreviată, mai puţin elevată:

(یك) (y)ın, (y)in, (y)un, (y)ün

" a III-a - rad.+ سنلر sınlar,sinler

سونلر sunlar,sünler

Exemple:

اوقو okù - citeşte!	قال kal - rămîi!
اویو uyù - dormi!	یورو yürü - mărşăluieşte!
کیت git - pleacă!	سو sev - iubeşte!

Pers.a III-a sing.:

اوقوسون oku-sùn - să citească!

اویوسون uyu-sùn - să doarmă!

کیتسین (کیتسون) git-sin - să plece!

قالسن (قالسون) kal-sın (kal-sun) - să rămînă!

یوروسون yürü-sün - să mărşăluiască!

سوسن (سوسین) sev-sin (sev-sün) - să iubească!

اولسون olsùn! - (să) fie! (forma de exprimare a avizului favorabil al sultanului la telhis-urile/rapoartele marilor viziri)

Pers.I pl.:

اوقویالم (اوقویه لم) oku-yalım (oku-yalum) - să citim!

سولم (سولوم) sev-elim (sev-elüm) - să iubim!

Pers.a II-a pl.:

اوقویوکز (اوقویکز) okù-yunuz! - citiţi!

اوقویوك (اوقویك) okù-yun! - "

سویکز (سوکز) sèv-iniz - iubiţi!

سویك (سوك) sèv-in! - "

Pers.a III-a pl.:

اوقوسونلر oku-sunlàr - să citească!

سوسینلر sev-sinler - să iubească!

(سوسونلر (sev-sünler)

Notă:

Remarcăm aceeaşi predilecţie a vechilor osmani pentru u în loc de ı şi ü în loc de i:

ویرسون vir-sün - să dea!

کلسون gel-sün - să vină!

کیرسون gir-sün - să intre! etc.

Forma negativă:

اوقومه (اوقوما) okù-ma - nu citi!

سومه sèv-me - nu iubi!

اوقومه سن (اوقوماسن) okù-ma-sın - să nu citească (el,ea)!

(اوقومه سون oku-ma-sun)

سومه سن sèv-me-sin - să nu iubească (el,ea)

(سومه سون sev-me-sün)

انکرویی داخی سواس کبی آلماسون .

Engirüyi dahi Sivas gibi àlmasun. Să nu ia (Timur) şi Ankara (Angora), la fel ca Sivasul. (تواریخ آل عثمان Tevârih-i Âl-i Osmân, sec.XV).

آچدیرمه قوطویی سویلتمه کوتویی .

Açtırma kutuyu, söylètme kötüyü. Nu deschide cutia, nu face pe altul să spună (să dezvăluie) răul. (Proverb)

TIMPURILE (FORMELE) COMPUSE

Se formează de la persoana a III-a singular a celor 8 timpuri (forme) simple (fără imperativ) şi trei forme ale verbului defectiv اولمق olmak (ایمك imek - care, formal, nu are infinitiv) - "a fi", cu titlul de verb auxiliar. Aceste forme sînt următoarele:

I. Imperfectul:

ایدم i-di-m - eu eram
ایدك i-di-n
ایدی i-di
ایدك i-di-k
ایدکز i-di-niz
ایدلر i-di-ler.

Cu ajutorul imperfectului acestui verb defectiv se constituie forma compusă حکایه hikâye ("poveste", "povestire"), care exprimă o acţiune clară (cu nuanţă de trecut), cunoscută direct, fără intermediari.

II. Trecutul nedeterminat (narativ, dubitativ):

ایمشم i-miş-im - eu sînt (pare-se, zice-se, cică)
ایمشسك i-miş-sin
ایمش (در) i-miş (tir)
ایمشز i-miş-iz
ایمشسکز i-miş-siniz
ایمشلر i-miş-ler.

Cu ajutorul acestui timp se formează forma compusă روایت rivâyet ("tradiţie", "legendă", "naraţiune", "zvon") care exprimă o acţiune neclară, nesigură, cunoscută din spusele altora şi de aceea tradusă prin: "zice-se", "pare-se", "cică" etc.

III. Condiţionalul:

ایسه‌م i-se-m - dacă sînt
ایسه‌ڭ i-se-n
ایسه i-se
ایسه‌ك i-se-k
ایسه‌كز i-se-niz
ایسه‌لر i-se-ler.

Cu ajutorul condiţionalului lui imek se formează forma compusă شرطیه şartiyye ("condiţională"), avînd totdeauna nuanţa de condiţional ("dacă...").

I. Forma hikâye

1. Hikâye-ul prezentului (actual) - Imperfectul determinat (categoric) (Şimdiki zaman'ın hikâyesi) (حكایهٔ حال hikâye-i hâl)

Prezentul (actual) + ایدم idim etc. + desin.categ.a II-a pers.a III-a sing. (abrev. dı,di,du,dü)

اوقویور ایدم okuyor idim - eu citeam (în acel moment)
اوقویور ایدڭ okuyor idin
اوقویور ایدی okuyor idi
اوقویور ایدك okuyor idik
اوقویور ایدكز okuyor idiniz
اوقویور ایدیلر okuyor idiler

Forma abreviată, folosită mai mult în perioada modernă:

اوقویوردم okuyordum
اوقویوردڭ okuyordun - tu citeai (în acel moment)
اوقویوردی okuyordu
اوقویوردق okuyorduk

اوقويوردكز okuyordunuz

اوقويورلردى okuyorlardı

سويور ايدم seviyor idim - eu iubeam (în acel moment)

سويور ايدك seviyor idin

سويور ايدى seviyor idi

سويور ايدك seviyor idik

سويور ايدكز seviyor idiniz

سويور ايديلر seviyor idiler

Si, mai ales:

سويوردم seviyordum

سويوردك seviyordun

سويوردى seviyordu

سويوردق seviyorduk

سويوردكز seviyordunuz

سويورلردى seviyorlardı

Exemplu:

سن بنى كوريوردك نيچون چاغرمادك .

Tu mă vedeai în acel moment, de ce nu m-ai strigat (chemat).

Forma negativă:

Se formează tot de la persoana a III-a singular a timpului simplu:

اوقوميوردم (اوقومايوردم) okùmıyordum (okumuyordum) - eu nu citeam (în acel moment)

سوميوردم sèvmiyordum - eu nu iubeam (în acel moment)

2. Hikâye-ul aoristului - Imperfectul durativ

(Geniş zemanın hikâyesi; حكايهٔ مضارى hikâye-i muzâri)

Aoristul __ + ايدم idim etc. + desin.pers.categ.a II-a pers.a III-a sing. (> dı,di,du,dü)

اوقور ایدم okur idim - eu citeam (în general, de obicei)

اوقور ایدك okur idin

اوقور ایدی okur idi

اوقور ایدك okur idik

اوقور ایدکز okur idiniz

اوقور ایدلر okur idiler

Sau:

اوقوردم okurdum

اوقوردك okurdun

اوقوردی okurdu

اوقوردق okurduk

اوقوردکز okurdunuz

اوقوردلر okurdular (okurlardı)

سور ایدم sever idim - eu iubeam (în general, de obicei)

سور ایدك sever idin

سور ایدی sever idi

سور ایدك sever idik

سور ایدکز sever idiniz

سور ایدیلر sever idiler

Sau:

سوردم severdim

سوردك severdin

سوردی severdi

سوردك severdik

سوردکز severdiniz سورلر ایدی severler(i)di

Această formă exprimă o acţiune de durată, repetabilă, generală, petrecută în trecut. De exemplu:

قانونی سلطان سلیمانه قدر صدر اعظملره وزیر اول دنیردی .

Kanunî Sultan Süleymân zamanına kadar sadr (ı) azamlara vezir-i evvel denirdi. Pînă în vremea lui Kanunî Sultan Süleyman, marilor viziri li se spunea (de obicei, de regulă) vezir-i evvel.

Notă:

Intr-o frază cu două verbe aflate în acelaşi timp, persoană şi număr, sufixul auxiliar respectiv (în cazul de faţă di-m etc.) se omite în cazul primului verb, fiind prezent doar la cel de-al doilea, care ni-l indică însă astfel şi pe primul. De exemplu:

بن هر صباح ایرکن قالقار ، قلمه کیدردم .

Ben her sabah erken kalkar (pentru: kalkardım), kaleme giderdim.

Mă sculam în fiecare dimineaţă devreme şi mergeam la birou.

Forma negativă:

اوقوماز ایدم okumaz idim - eu nu citeam (de obicei)
(اوقومازدم okumazdım)
سومز ایدم sevmez idim - eu nu iubeam (în general)
(سومزدم sevmezdim)

3. Hikâye-ul trecutului determinat - Mai mult ca perfectul determinat (حکایهٔ ماضیٔ شهودی hikâye-i mâzi-i şühudî)

Trecutul determ. + ایدم idim etc. + desin.pers.categ.a II-a

Pers.a III-a sing. (> dı,di,du,dü)

اوقودی ایدم okudu idim - eu citisem (în mod sigur)
اوقودی ایدك okudu idin
اوقودی ایدی okudu idi
اوقودی ایدك okudu idik
اوقودی ایدکز okudu idiniz
اوقودی ایدیلر okudu idiler

Si forma mai nouă:

اوقوديدم okudùydum
اوقوديدك okuduydun
اوقوديدى okuduydu etc.

سودى ايدم sevdi idim - eu iubisem
سودى ايدك sevdi idin
سودى ايدى sevdi idi
سودى ايدك sevdi idik
سودى ايدكز sevdi idiniz
سودى ايديلر sevdi idiler

سوديدم sevdiydim
سوديدك sevdiydin
سوديدى sevdiydi
سوديدك sevdiydik
سوديدكز sevdiydiniz
سوديديلر sevdiydiler

<u>Notă</u>:

Cu aceeaşi accepţiune există şi forma:

(سودمدى) سودم ايدى sevdim idi (sevdimdi)
(سودكدى) سودك ايدى sevdin idi (sevdindi)
(سوديدى) سودى ايدى sevdi idi etc.

De exemplu:

بن كنديسنه سويلدمدى او ده اينانمادى.

Ben kendisine <u>söyledimdi</u>, o da inanmadı.
Eu îi spusesem, el (ea) însă n-a crezut.

Forma interogativ-negativă:

اوقومادیدم مى؟ okumadıydım mı? - nu citisem oare?
سومه ديدم مى؟ sevmediydim mi? - nu iubisem oare?

4. Hikâye-ul trecutului nedeterminat (narativ) - Mai mult ca perfectul nedeterminat (narativ) (حكايهٔ ماضئ نقلی hikâye-i mâzî-i naklî)

Treoutul nedet. + ایدم idim etc. + desin.pers.categ.a II-a pers.a III-a sing. (> dı,di,du,dü)

اوقومش ایدم	okumuş idim	- pare-se (zice-se, cică) citisem
اوقومش ایدڭ	okumuş idin	
اوقومش ایدی	okumuş idi	
اوقومش ایدك	okumuş idik	
اوقومش ایدڭز	okumuş idiniz	
اوقومش ایدیلر	okumuş idiler	

Si:

اوقومشدم	okumuşdum (azi: okumuştum)
اوقومشدڭ	okumuşdun
اوقومشدی	okumuşdu
اوقومشدق	okumuşduk
اوقومشدڭز	okumuşdunuz
اوقومشلردی	okumuşlardı

سومش ایدم	sevmiş idim	cică (se pare)
سومشدم	sevmişdim	iubisem
سومش ایدك	sevmiş idik	cică noi iubiserăm
سومشدك	sevmişdik (sevmiştik)	

5. Hikâye-ul viitorului - Imperfectul viitorului

(حكايهٔ مستقبل hikâye-i müstakbil)

Viitorul + ایدم idim etc. + desin.categ.a II-a pers.a III-a sing. (> dı,di,du,dü)

اوقويه جق ايدم okuyacak idim اوقويه جقدم okuyacakdım	}	trebuia (aveam de gînd, socoteam, era) să citesc
اوقويه جق ايدك okuyacak idin اوقويه جقدك okuyacakdın	}	trebuia (aveai de gînd, era) să citeşti
سوه جك ايدم sevecek idim سوه جكدم sevecekdim	}	trebuia (aveam de gînd, era) să iubesc
سوه جك ايديلر sevecek idiler سوه جكلر دى seveceklerdi	}	trebuiau (ei, ele) să iubească

Exemplu de <u>hikâye</u> al viitorului:

كويه كيده جكدك لكن يوللر ياغموردن بوزلدى.

(Biz) köye <u>gidecektik</u> lâkin yollar yağmurdan bozuldu.

Noi <u>trebuia (aveam de gînd, era) să mergem (aveam de mers)</u> la ţară, dar drumurile s-au deteriorat din cauza ploilor.

Forma negativă:

اوقومايا جق ايدم okumayacak idim — nu trebuia să citesc
اوقوميه جقدم okumıyacaktım — (n-aveam de citit)

Forma interogativă:

اوقويه جق مى ايدم ؟ okuyacak mıydım? - trebuia să citesc oare?
(اوقويه جق ميدم) (aveam de citit?)

Forma interogativ-negativă:

اوقومه يه جق مى ايدم؟ okumıyacak mıydım? - nu trebuia să citesc?
(اوقوميه جق ميدم) (n-aveam de citit?)

6. <u>Hikâye-ul necesitativului</u>

(حكايۀ وجوبى hikâye-i vücûbî)

Necesitativ + ايدم <u>idim</u> etc. + desin.pers.categ. a II-a pers.ş III-a sing. (> dı, di, du, dü)

Este un timp asemănător cu cel precedent, dar, pe cînd acolo era vorba de o <u>intenţie</u> (deci de o acţiune cu nuanţă de viitor), aici e vorba de o obligaţie:

اوقومالی/ ایدم okumalı idim trebuia să citesc
اوقومالیدم okumalıydım

سوملی ایدم sevmeli idim trebuia să iubesc
سوملیدم sevmeliydim

Exemplu:

تقریریمی دها دون بیترملی ایدم فقط وقت بوله مادم.

Takrîrimi daha dün <u>bitirmeli idim</u>, fakat vakit bulamadım.
<u>Trebuia să termin</u> încă (de) ieri raportul meu, dar n-am avut timp ("n-am găsit timp").

7. <u>Hikâye</u>-ul optativ-subjonctivului - <u>Imperfectul optativului</u>

(حکایۀ التزامی hikâye-i iltizâmî)

اوقویه ایدم okuya idim (ah), să fi citit! (subjonct.)
اوقویه‌یدم okuyaydım aş fi citit! (optativ)
(ah), dacă citeam! (condiţ.)

سوه ایدم seve idim să fi iubit!
سوه‌یدم seveydim aş fi iubit!

<u>Hikâye</u>-ul optativului exprimă, de regulă, dorinţe nerealizate şi regrete. De exemplu:

کاشکه دنیایه کلمیه‌دم.

Kâşki (keşke) dünnyaya gelmiyeydim!

(Ah), mai bine <u>să nu mă fi născut</u> ("să nu fi venit pe lume")!

8. <u>Hikâye-ul condiţionalului - Imperfectul condiţionalului</u>
(حكايهٔ شرط hikâye-i şart)

اوقوسه ايدم okusa idim dacă citeam, dacă aş fi citit
اوقوسه‌يدم okusaydım
سوسه ايدم sevse idim dacă iubeam, dacă aş fi iubit
سوسه‌يدم sevseydim

Este o formă care poate fi înlocuită prin cea precedentă (de nuanţă condiţională). De exemplu:

كيتسه‌يدى بن داخى كيدردم .
Gitseydi, ben dâha giderdim.
Dacă el(ea) pleca (ar fi plecat) şi eu plecam (aş fi plecat).

II. Formele <u>rivâyet</u>

1. <u>Rivâyet-ul prezentului (actual)</u>(روايت حال rivâyet-i hâl)
Prezentul actual ايمشم <u>imişim</u> etc. + desin.pers.categ.I
pers.a III-a sing.(مش miş,miş,muş,müş)

اوقويور ايمشم okuyor imişim - 1) pare-se (cică) citesc (în acest moment)
2) cică citeam
اوقويور ايمشسك okuyor imişsin
اوقويور ايمش okuyor imiş
اوقويور ايمشز okuyor imişiz
اوقويور ايمشسكز okuyor imişsiniz
اوقويور ايمشلر okuyor imişler

Şi forma mai nouă:

اوقويورمشم okuyormuşum
اوقويورمشسك okuyormuşsun
اوقويورمش okuyormuş
اوقويورمشز okuyormuşuz

او قویورمشسکز okuyormuşsunuz

اوقویورلر(ای)مش okuyorlar(i)mış

سویور ایمشم seviyor imişim - 1) cică iubesc

سویورمشم seviyormuşum 2) cică iubeam

سویورر ایمشسك seviyor imişsin

سویورمشسك seviyormuşsun etc

2. <u>Rivâyet-ul aoristului</u> (روایت مضارع, rivâyet-i muzârî)

Formele de <u>rivâyet</u> se vor forma cu timpul simplu, persoana III-a singular.

اوقور ایمشم okur imişim - 1) pare-se (cică) citesc (de obicei, în general); 2) pare-se (cică) citeam (în genere)

اوقور ایمشسك okur imişsin

اوقور ایمش okur imiş

اوقور ایمشز okur imişiz

اوقور ایمشسکز okur imişsiniz

اوقور ایمشلر okur imişler

, mai alec:

اوقورمشم okurmuşum

اوقورمشسك okurmuşsun

اوقورمش okurmuş

اوقورمشز okurmuşuz

اوقورمشسکز okurmuşsunuz

اوقورمشلر okurmuşlar

سور ایمشم sever imişim - 1) cică iubesc (de obicei)

سورمشم severmişim 2) cică iubeam (în general)

Este un timp care se folosește în bună măsură în cadrul proverbelor care exprimă adevăruri general-valabile, experiențe de veacuri. De exemplu în proverbul:

آحمق كلين ينكه هلايقى صانيرمش.

Ahmâk gelin yenge halâyıkı sanırmış.

Se zice că mireasa proastă (de obicei) o ia pe "doamna de onoare" (yenge) drept servitoare.

Forma negativă:

اوقوماز ايمشم	okumaz imişim	- pare-se (zice-se) nu citesc (în general)
اوقومازمشم	okumazmışım	
سومز ايمشم	sevmez imişim	- cică nu iubesc (de obicei)
سومزمشم	sevmezmişim	

3. Rivâyet-ul trecutului determinat

- Nu există (nu poate să existe) datorită incompatibilității rivâyet-ului ("zvonului") cu claritatea și certitudinea exprimate de acest timp - trecutul categoric, determinat.

4. Rivâyet-ul trecutului narativ

(روايت ماضى نقلى rivâyet-i mâzi-i naklî)

اوقومش ايمشم	okumuş imişim	- cică citeam, cică am citit, cică citisem
اوقومشم	okumuşum	
سومش ايمشم	sevmiş imişim	- cică iubeam, cică am iubit
سومش ايمشسك	sevmiş imişsin	.cică iubisem
سومش ايمش	sevmiş imiş	
سومش ايمشز	sevmiş imişiz	
سومش ايمشسكز	sevmiş imişsiniz	
سومش ايمشلر	sevmiş imişler	

Exemplu:

بن كنديسنه پاره آلمش ايمشم !

Ben kendisinden para almış imişim!

Cică (pretinde, zice el) am luat bani de la el (de la ea)!

5. Rivâyet-ul viitorului (intenționalului)

(روايت مستقبل rivâyet-i müstakbil)

اوقويه جق ايمشم okuyacak imişim - cică trebuia (aveam de gînd, era) să citesc

اوقويه جقمشم okuyacakmışım

سوه جك ايمشم sevecek imişim - cică trebuia (aveam de gînd, era) să iubesc

سوه جكمشم sevecekmişim

سوه جك ايمشسك sevecek imişsin

سوه جكمشسك sevecekmişsin

سوه جك ايمش sevecek imiş etc.

سوه جكمش sevecekmiş

Exemplu:

بنى اولدوره جك ايمشسك .

Beni öldürecek imişsin.

Cică (după cît se pare) mă vei omorî.

پاديشاه يارين سلاملغه كيتميه جكمش .

Padişah yarın selâmlığa gitmiyecekmiş.

Pare-se padișahul nu se va duce mîine (vineri) la (ceremonia militară de) Selâmlîk.

پاريسه كيده جكمش لكن باباسى براقمامش ايمش .

Parise gidecekmiş lâkin babası bırakmamış imiş.

El(ea) avea de gînd să meargă la Paris, dar tatăl său (după cît se spune) nu l-a lăsat.

6. Rivâyet-ul necesitativului (روايت وجوبى rivâyet-i vücûbî)

اوقومالى ايمشم	okumalı imişim	- 1) cică trebuie să citesc; 2) cică trebuia să citesc
اوقوماليمشم	okumalımışım	
سوملى يمشم	sevmeli imişim	- 1) cică trebuie să iubesc; 2) cică trebuia să iubesc
سوملیمشم	sevmelimişim	

7. Rivâyet-ul optativ-subjonctivului

(روايت · التزامى rivâyet-i iltizâmî)

اوقويه ايمشم	okuya imişim	- cică să citesc, cică să fi citit
(اوقويه يمشم	okuyamışım)	
سوه ايمشم	seve imişim	- cică să iubesc, cică să fi iubit
(سوه يمشم	seveymişim)	

8. Rivâyet-ul condiționalului (روايت شرط rivâyet-i şart)

اوقوسه ايمشم	okusa imişim	- 1) cică (pare-se) dacă citesc; 2) cică dacă citeam
(اوقوسه يمشم	okusaymışım)	
سوسه ايمشم	sevse imişim	- 1) cică (pare-se) dacă iubesc; 2) cică dacă iubeam
(سوسه يمشم	sevseymişim)	

III. Forme şartiye

1. Şartiye-ul prezentului (actual)

(شرطيهٔ حال şartiye-i hâl)

اوقويور ايسه‌م	okuyor isem	- dacă citesc (în acest moment)
اوقويور ايسه‌ك	okuyor isen	
اوقويور ايسه	okuyor ise	
اوقويور ايسه‌ك	okuyor isek	
اوقويور ايسه‌كز	okuyor iseniz	
اوقويور ايسه‌لر	okuyor iseler	

Sau:

اوقويورسه‌م okuyorsam - dacă citesc (acum)

اوقويورسه‌ڭ okuyorsan

اوقويورسه okuyorsa

اوقويورسه‌ق okuyorsak

اوقويورسه‌كز okuyorsanız

اوقويورسه‌لر okuyorsalar

سويور ايسه‌م seviyor isem - dacă eu iubesc (în acest moment)

سويورسه‌م seviyorsam

سويور ايسه‌ڭ seviyor isen

سويورسه‌ڭ seviyorsan

2. Şartiye-ul aoristului (شرطيهٔ مضارى şartiye-i muzârî)

اوقور ايسه‌م okur isem - dacă citesc (în general)

اوقور ايسه‌ڭ okur isen

اوقور ايسه okur ise

اوقور ايسه‌ك okur isek

اوقور ايسه‌كز okur iseniz

اوقور ايسه‌لر okur iseler

Sau:

اوقورسه‌م okursam

اوقورسه‌ڭ okursan

اوقورسه okursa

اوقورسه‌ق okursak

اوقورسه‌كز okursanız

اوقورسه‌لر okursalar

سور ايسه‌م sever isem - dacă iubesc (în general)

سورسه‌م seversem

سور ايسه‌ك sever isek - dacă iubim (în general)

سورسه‌ك seversek

Cu această formă se formează propoziţii condiţionale:

... ملتمزك ترقیسی ایستر ایسه ك

Milletimizin terakkisı ister isek...

Dacă (în general) dorim propăşirea naţiunii noastre...

Notă:

Astăzi această formă are şi nuanţa de viitor:

Ben yazarsam - Dacă voi scrie... بن يازارسه م

3. Şartiye-ul trecutului determinat

(شرطیهٔ ماضیٔ شهودی Şartiye-i mâzi-i şühûdî)

اوقودى ايسه م okudu isem - dacă am citit, dacă citeam

(اوقوديسه م okuduysam)

سودى ايسه م sevdi isem - dacă am iubit, dacă iubeam

(سوديسه م sevdiysem)

Cu aceeaşi accepţiune există şi forma:

سودم ایسه sevdim ise

سودك ایسه sevdin ise etc.

4. Şartiye-ul trecutului nedeterminat (narativ)

(شرطیهٔ ماضیٔ نقلی şartiye-i mâzi-i naklî)

اوقومش ايسه م okumuş isem - dacă eu citeam (se pare),

اوقومشسه م okumuşsam - dacă (pare-se) am citit

اوقومش ايسه ك okumuş isek - dacă noi citeam etc.

اوقومشسه ق okumuşsak

سومش ايسه م sevmiş isem - dacă (pare-se) iubeam, dacă

سومشسه م sevmişsem - dică am iubit etc.

De exemplu:

Ordumuz kazanmışsa, ne mutlu bize! اردومز قزانمشسه نه موتلی بزه

Dacă armata noastră a cîştigat (după cît se zice, după cît se pare), ce fericire pentru noi!

5. Şartiye-ul viitorului (شرطیهٔ مستقبل şartiye-i mustakbil)

اوقویه جق ایسه م	okuyacak isem	- dacă voi citi, dacă am a citi
اوقویه جقسه م	okuyacàksam	
اوقویه جق ایسه ك	okuyacak isek	- dacă vom citi etc.
اوقویه جقسه ق	okuyacaksak	
سوه جك ایسه م	sevecek isem	- dacă voi iubi, dacă am a iubi
سوه جكسه م	seveceksem	
سوه جك ایسه ك	sevecek isek	- dacă am de gînd să iubesc
سوه جكسه ك	seveceksek	- dacă vom iubi etc.

6. Şartiye-ul necesitativului (شرطیهٔ وجوبی şartiye-i vücûbî)

اوقومالی ایسه م	okumalı isem	- dacă trebuie (din obligaţie) să citesc
اوقومالیسه م	okumalıysam	
سوملی ایسه م	sevmeli isem	- dacă trebuie (obligatoriu) să iubesc
سوملیسه م	sevmeliysem	

7. Şartiye-ul optativ-subjonctivului

- Nu există.

8. Şartiye-ul condiţionalului

- Nu există.

Concluzii:

Teoretic, potrivit modelului unic, ar exista 32 de forme de conjugare a verbelor, adică: 8 forme (timpuri) simple şi 24 (8 x 3) timpuri compuse. In fapt, trei forme compuse (rivâyet-ul trecutului determinat, şartiye-ul optativului şi şartiye-ul condiţionalului) nu se utilizează. Rămîn în acest caz, 21 forme (timpuri) compuse, alături de cele 8 simple, adică un total de 21 forme afirmative; împreună cu alte 87 forme negative, interogative şi interogativ-negative (trei forme pentru fiecare afirmativă), ajungem la un total de 116 forme de conjugare. Dacă adăugăm şi imperativul (afirmativ şi negativ), obţinem un bilanţ de 118 forme sau timpuri verbale în limba turcă!

XIV. PARTICIPIUL

Formă adjectivală, participiul turco-osman este de mai multe feluri:

1. <u>Participiul prezent-trecut</u>

ایان (y)an
ین (y)en — adăugate la rădăcina verbală, formează acest participiu care exprimă o acţiune prezentă sau trecută, traducerea făcîndu-se în funcţie de context:

اوقویان oku-yan - (cel)care citeşte, (cel) care a citit

سون sev-en - (cel) care iubeşte, care a iubit

کچن geç-en - (cel) care trece, care a trecut

کچن سنه geçen sene - anul (care a) trecut

کلان آدم gelen adam - omul care vine, care a venit

یانان او yan-an ev -casa care arde

اوجوز آلان بهالی آلیر. Ucûz alan pahalı alir.

بنی بکلیان شو افندیمیدر؟

Beni <u>bekliyen</u> şu efendi midir? - Omul acesta e cel <u>care</u> mă <u>aşteaptă</u>?

او مکتوبی یازان بنم.

O mektubu <u>yazan</u> benim. Eu sînt cel <u>care a scris</u> scrisoarea aceea.

پاره‌یی ویران دکلسن.

Parayı <u>viren</u> sen değilsin. Nu tu eşti cel <u>care a dat</u> banii.

تعین اولنان خراج <u>tayîn olunan</u> harac - haraciul (<u>care este, care a fost) fixat</u>

اصلا قونشلمایان دیل aslâ <u>konuşulmayan</u> dil - limbă <u>care nu se vorbeşte</u> niciodată

بر شی بیلمه‌ین هیچ بر زمان شبهه‌یه دوشمز.

Bir şey bilmeyen hiç bir zaman şüpheye düşmez. Cel care nu ştie nimic, nu cade niciodată în îndoială (pradă îndoielii).

بر آغزدن چیقان بیك دیله یاییلیر.

Bir ağızdan çıkan bin dile yayılır. Ceea ce iese dintr-o singură gură, se răspîndeşte la o mie de limbi. (Proverb)

هر یورولان ایچون خان یاپلماز.

Her yorulan içün han yapılmaz. Nu se face han pentru fiecare care a obosit. (Proverb)

اولویی کورن خسته‌لغه راضی اولور.

Olüyü gören hastalıga razı olur. Cel care vede (care a văzut) un mort e de acord cu boala (că există boală). (Proverb)

Aceste participii pot primi sufixe de plural, cazuale sau posesive (de apartenenţă):

ارباب قلمدن تمیز ایدنلر خواجگانلغه ترقی ایدرلردی.

Erbâb-ı kalemden temeyyüz edenler hacegânlığa terakkı ederlerdi. Pe cei care se distingeau dintre oamenii condeiului îi avansau hacegân-i.

اللهدن قورقمایاندن قورق.

Allahdan korkmayandan kork. Teme-te de cei care nu se tem de Allaho. (Proverb)

بو سوزلر ایچنده طوغری اولانی ده اولمایانی ده واردر.

Bu sözler içinde doğru olanı da olmayanı de vardır. Intre aceste cuvinte sînt şi (unele) care sînt juste şi altele care nu sînt juste.

Expresia "cine are" ("care are") poate fi redată prin participiul prezent-trecut al verbului اولمق olmak - "a fi" şi cu substantiv cu sufix de apartenenţă, persoana a III-a:

بالی اولان بالی یمز می؟

Balı olan balı yemez mi? Cine are miere nu mănîncă miere? (Proverb)

باشی بیوك اولان بك، آیاغی بیوك اولان چوبان اولور.

Başı buyük olân beğ, ayağı büyük olan çoban olur.

Cel care are (cine are) capul mare devine bei, (iar) cel care are picioarele mari devine cioban. (Dicton)

Şi în acest caz, participiul poate să capete desinenţe casuale:

الی باغلی اولانی کیم اولسه دوکر.

Eli bağlı olani kim olsa döver. Il loveşte oricine pe cel care are mîinile legate (acuzativul). (Proverb)

Notă:

Cum s-a văzut şi din unele exemple de mai sus, nici aici grafia nu respectă totdeauna armonia vocalică. Iată alte exemple din secolul al XVI-lea:

ویریلوکلان virilugelân (virilügelen) peşkeş - peşcheşul care se dă de obicei

استیانلر istiyanlar (istiyenler) - cei care vor etc.

2. Participiul aorist

ر ır, er, ار ar, یر ır, ir, ur, ür , adăugate la rădăcina verbală, formează acest participiu. Altfel spus, participiul aorist coincide cu persoana a III-a singular a aoristului. Exemple:

اوقور یازار okur yazar adam - om care în general citeşte şi scrie

ر قز sever kız - fată care iubeşte de obicei

اوچار قوش uçar kuş - pasăre care în general zboară, pasăre zburătoare

ایچیلر صو içilir su - apă care în general se bea, apă de băut (potabilă)

آقار صو akar su - apă care în general curge, apă curgătoare

ینیلمز ات yenilmez et - care are în general nu se mănîncă (necomestibilă) etc.

De la acest participiu (deci formă verbală adjectivală) se formează, de asemenea, în turcă modernă mai multe substantive, inclusiv

nume proprii:

وطن سور vatansever - "cel care iubeşte în general patria", patriot

یانار طاغ yanar dağ - "muntele care arde", vulcan

یازار yazar - "cel care scrie în general", scriitor

کلمز gelmez - "cel care nu vine în general (de obicei)", Gelmez (nume propriu) etc.

3. <u>Participiul trecut</u>

مش mış, miş, muş, müş, adăugate la radicalul verbului, formează acest participiu, care, de altfel, <u>coincide cu persoana a III-a singular a trecutului nedeterminat (narativ)</u>. Poate fi tradus, uneori, şi prin participiul perfect românesc. Exemple:

اوقومش آدم <u>okumuş</u> adam - om care a citit, om citit (învăţat)

سومش قز <u>sevmiş</u> kız - fata care a iubit

یانمش او <u>yanmış</u> ev - casa care a ars

قالمش کونلر <u>kalmış</u> günler - zilele care au rămas, zilele rămase etc.

Există şi <u>un participiu trecut compus</u>, format de la participiul trecut simplu al unui verb şi cu participiul prezent al verbului اولمق olmak - "a fi":

کلمش اولان آدم <u>gelmiş olan</u> adam - omul care a venit

کلمه مش اولان قادین <u>gelmemiş olan</u> kadın - femeia care n-a venit

یازمش اولانلر <u>yazmış olanlar</u> - cei care au scris etc.

4. <u>Participiul viitor</u>

یاجق (y)acak, adăugate rădăcinii verbale, formează acest participiu, care, de altfel, <u>coincide cu persoana a III-a singular a viitorului</u> (fără <u>dır</u>).

یه جك (y)ecek

Exemple:

اوقویه جق طلبه <u>okuyacak</u> talebe - studentul (studenta) care va citi (are de gînd să citească)

سوه جك قز <u>sevecek</u> kız - fata care va iubi

یانا جق أو <u>yanacak</u> ev - casa care va arde

بنا اولناجق قلاع <u>bina olunacak</u> kilâ - cetăţile <u>ce se vor construi</u>

اکلا شیله میه جق اعباره <u>anlaşılamıyacak</u> ibare - expresie <u>ce nu se va putea înţelege</u> (neinteligibilă)

استانبوله کیده جك آدم İstanbula <u>gidecek</u> adam

Omul care va merge la Istanbul.

پاشا اوله جق حریف Paşa <u>olacak</u> herif.

Individul care va ajunge paşă.

Există şi <u>un participiu viitor compus</u>, format din participiul viitor simplu al unui verb şi participiul prezent al verbului olmak - "a fi":

استانبوله کیده جك اولان آدم İstanbula <u>gidecek</u> olan adam.

Omul care va merge la Istanbul.

پاره‌یی ویره جك اولان آدم Parayı <u>virecek (verecek) olan</u> adam.

Omul <u>care va da</u> (care are a da, are de gînd să dea) bani.

<u>Formele în</u> (دك) دق <u>dık</u> (<u>dik</u>) şi (یـ)جق ,(یـ)ـا جق <u>(y)acak</u>, (یـ)ـه جك (y)ecek

De la persoana I plural a trecutului categoric (determinat), se constituie, mai întîi, <u>o formă adjectivală în dik</u>, <u>invariabilă</u>:

چیقمادق جاندن امید کسلمز <u>Çıkmadık</u> candan ümid kesilmez.

"Nu se taie (nu se pierde) încă speranţa de la un suflet <u>care n-a ieşit</u> din corp" (Se mai poate încă salva un trup din care n-a ieşit încă sufletul). (Dioton)

مخلوق اولمادق بر شى Mahlûk olmadık bir şey.

Un lucru care n-a fost creat.

اولنمدك يكيدله ار كورمدك قز Evlemmedik yiğitle er görmedik kız.

Băiat neînsurat ("care nu s-a căsătorit") şi fată nemăritată ("care n-a văzut bărbat").

Pe lîngă această formă invariabilă, există o formă variabilă, substantivată, foarte utilizată în limba turcă şi care suplineşte propoziţii întregi. Această formă în dık şi acak primeşte sufixe posesive (de apartenenţă), suplinind propoziţii atributive:

اوقوديغم كتاب	oku-duğ-um kitâb	- cartea pe care am citit-o (pe care o citesc)
اوقوديغك كتاب	oku-duğ-un kitâb	- cartea pe care ai citit-o (pe care o citeşti) etc.
اوقوديغى كتاب	oku-duğ-u kitâb	
اوقوديغمز كتاب	oku-duğ-umuz kitâb	
اوقوديغكز كتاب	oku-duğ-unuz kitâb	
اوقودقلرى كتاب	oku-duk-ları kitâb	
سوديكم قز	sev-diğ-im kız	- fata pe care am iubit-o (pe care o iubesc)
سوديكك قز	sev-diğ-in kız	
سوديكى قز	sev-diğ-i kız	
سوديكمز قز	sev-diğ-imiz	
سوديككز قز	sev-diğ-iniz kız	
سوديكلرى قز	sev-dik-leri kız	
اوقويه جغم كتاب	oku-yacağ-ım kitâb	- cartea pe care o voi citi
اوقويه جغك كتاب	oku-yacağ-ın kitâb	
اوقويه جغى كتاب	oku-yacağ-ı kitâb	
اوقويه جغمز كتاب	oku-yacağ-ımız kitâb	
اوقويه جغكز كتاب	oku-yacağ-ınız kitâb	
اوقويه جقلرى كتاب	oku-yacak-ları kitâb	

سوه‌جکم قز sev-eceğ-im kız - fata pe care o voi iubi
سوه‌جکك قز sev-eceğ-in kız
سوه‌جکی قز sev-eceğ-i kız
سوه‌جکمز قز sev-eceğ-imiz kız
سوه‌جککز قز sev-eceğ-iniz kız
سوه‌جکلری قز sev-ecek-leri kız

Subiectul propoziţiilor suplinite poate să coincidă sau nu cu cel din principală. Exemple:

رویاده کوردکلرم بتون (شی) چیقیور .

Rüyada <u>gördüklerim</u> bütün (şey) çıkıyor. Imi ies (mi se împlinesc) toate (lucrurile) <u>pe care le-am văzut</u> în vis.

یازدیغنی بیلیرم . Yazdığını bilirim. Stiu <u>ce-a scris el (ea)</u>. (Ştiu că el/ea a scris).

حکومت بر پاره تضمینات ویره‌میه‌جکنی دولتلره بیلدردی .

Hükûmet bir para tazminât <u>veremiyeceğini</u> devletlere bildirdi. Guvernul a comunicat statelor (interesate) <u>că nu le va putea plăti</u> nici o para (drept) compensaţii.

مسافر اومدیغنی یمز بولدیغنی یر .

Misafir <u>umduğunu</u> yemez, <u>bulduğunu</u> yer. Musafirul nu mănîncă <u>ceea ce-a sperat</u>, ci mănîncă <u>ceea ce-a găsit</u> (ceea ce găseşte).

کیده‌جکلرنی بیلدردلر . <u>Gideceklerini</u> bildirdiler. Ei (ele) au comunicat că vor pleca.

بلندیکی کبی . <u>Bilindiği gibi</u>. După cum se ştie.

سودیکم حالده <u>Sevdiğim halde</u>. In timp ce eu iubesc.

سودیکمدن (طولایی) <u>Sevdiğimden</u> (dolayı). Din cauză că iubesc.

پادشاهك کلمش اولدیغنی بیلمدم . Padişah (ın) <u>gelmiş olduğunu</u> bilmedim. N-am ştiut c-a sosit padişahul.

افندینك کیتمدیکی سببدن بن ده کیتمدم Efendinin <u>gitmediği sebebden</u> ben de gitmedim. Pentru că domnul n-a plecat, nici eu n-am plecat.

دیدیکك کبی کوزل <u>Dediğin</u> gibi güzel. E frumos cum ai spus.

XV. GERUNZIUL

Formă adverbială, invariabilă a verbului, gerunziul exprimă acţiuni secundare, circumstanţiale (de timp, de cauză, de mod etc.) faţă de acţiunea principală.

Există peste 15 feluri de gerunziu turcesc:

1. Gerunziul de coordonare (de legătură) cu sufixul (adăugat la radical)

ب (y)ıb, (y)ib, (y)ub, (y)üb.
يوب وب

Circumstanţa este vagă şi greu de sesizat în acest caz; în fapt, acest gerunziu serveşte la legarea formelor verbale. Era cel mai utilizat gerunziu în osmană, întrucît lungile fraze din documentele de stat sau literar-ştiinţifice deveneau inteligibile prin aceste gerunzii, care punctează şi separă acţiunile făcînd mai uşoară pentru noi traducerea.

Exprimă o acţiune prealabilă şi coordonată cu aceasta:

پاره آلوب كيتدى .

Para alub gitdi. Pentru: Luînd banii, a plecat. (Para aldı ve gitdi. A luat banii şi apoi a plecat).

2. Gerunziul de continuitate, cu sufixul:

(يه)رق (y)arak (يه)رق
(يه)رك (y)erek

Exprimă o acţiune secundară celei principală (fapt uşor sesizabil) şi concomitentă cu aceasta:

بكا باقه‌رق كولويوردى .

Bana bakarak gülüyordu. Rîdea uitîndu-se la mine (rîdea în timp ce se uita la mine).

آغلايه‌رق كلدى .

Ağlayarak geldi. A venit plîngînd.

استه‌ميه‌رك كيتدم .

İstemiyerek gitdim. Am plecat fără să vreau ("nedorind").

جوجه آدم قلعه قپیسندن اکیله‌رك کچر.

Cüce adam kale kapısından eğilerek geçer. Omul mic (neînsemnat, umil) trece (chiar şi) pe poarta cetăţii îndoindu-se. (Proverb)

3. Gerunziul de concordanţă (de concomitenţă) sau de redublare. Cu suf.:

(یـ)ه (y)a, (y)e — Este asemănător cu cel precedent, dar, faţă de acesta, are o mai pronunţată nuanţă de concordanţă (simultaneitate). Se foloseşte cu dublură:

قوشه قوشه کلدی.

Koşa koşa geldi.

A venit fugind ("tot o fugă").

صوره صوره بولنور کعبه.

Sora sora bulunur Kaaba.

Tot întrebînd se găseşte Kaaba (templul sfînt de la Mecca).

کوله کوله بایلدی.

Güle güle bayıldı.

A leşinat de rîs ("tot rîzînd", "de-atîta rîs").

بر اختیار قادین دوشه قالقه یورویوردی.

Bir ihtiyar kadın düşe kalka yürüyordu.

O bătrînică mergea tot căzînd şi ridicîndu-se.

4. Gerunziul de început (iniţial) cu suf.

(یـ)ه لی (y)alı, (y)eli. — Indică punctul de plecare al acţiunii principale. Se traduce prin "de cînd ...", "din momentul în care...":

بابام وفات ایده‌لی اون سنه اولیور.

Babam vefat edeli on sene oluyor.

De cînd a murit tata (tatăl meu) se împlinesc 10 ani.

دوستکز کیده‌لی اوچ آی کچدی

Dostunuz gideli üç ay geçdi (geçti).

De cînd a plecat prietenul vostru (al dv.) au trecut trei luni.

بن بیله‌لی — Ben bileli. De cînd ştiu eu.

او سوه‌لی — O seveli. De cînd el(ea) iubeşte.

سن اوقویه‌لی — Sen okuyalı. De cînd citeşti.

Se poate utiliza şi forma:

سوه‌لیدن برو — seveliden berü - de cînd eu (tu) etc. iubesc

كله ليدن برو Geleliden berü - De cînd eu (tu etc.) am venit

5. Gerunziul (timpului) relativ. Cu suf.:

ينجه (y)ınca, (y)ince. Exprimă o condiţionare a acţiunii principale de îndeplinirea celei secundare (relativitatea primei acţiuni din cauza celei de-a doua, secundare).

Se traduce prin: "de îndată ce..." (forma negativă: "pînă ce nu..."), "cîtă vreme.. .." (negativa: "cîtă vreme nu...").

Exemple:

پاره آلينجه كيتدى . Para alınca gitdi.
De îndată ce-a luat banii, a plecat.

پاره آلمينجه كيتمدى . Para almayınca gitmedi.
Pînă ce n-a luat banii, n-a plecat.

سن يازمينجه بن ده يازمام . Sen yazmayınca ben de yazmam.
Cîtă vreme nu scrii tu, nu(-ţi) scriu nici eu.

باش باشه ويرمينجه طاش يرندن قالقماز .

Baş başa vermeyince taş yerinden kalkmaz. Pînă cînd nu-şi dau mîna ("cap la cap"), piatra nu se urneşte din loc. (Proverb)(Rom.: "unde-i unul nu-i putere").

بابام كلميلجه كيتمه Babam gelmeyince gitme.
Pînă nu vine tatăl meu, nu pleca.

Notă:

Gerunziul كلنجه gelince (de la gelmek - "a sosi", "a veni" poate avea şi sensul: "referitor la...", "cît priveşte" şi cere cazul dativ:

بكا كلنجه Bana gelince - ın ce mă priveşte

ايشمزه كلنجه işimize gelince - cît priveşte munca noastră etc.

6. Gerunziul limitativ

Cu: (y)ıncaya kadar (dek, değin) (ينجه يه قدر (دك , دكن)
(y)inceye kadar (dek, değin). Exprimă limita acțiunii principale:

بن سنى اولنجه يه قدر سوه جكم . Ben seni ölünceye kadar seveceğim. Te voi iubi pînă la moarte (pînă voi muri).

اون آلتى ياشنه وارينجه يه دكن جبلولرى مقبول اوله

On altı yaşına varıncaya değin cebelüleri makbul ola.

Să se accepte gebelii (oșteni echipați) pînă la împlinirea vîrstei de 16 ani (pînă cînd fiul de sipahi va ajunge la 16 ani). (1536)

7. Gerunziul de frecvență:

Cu: دقجه dıkça - "de fiecare dată cînd...", "pe măsură ce...",
دكجه dikçe - "cîtă vreme...", "atît timp cît...".

Exemple:

بولوت آغلامدقجه چاير آرتار . Bulut ağlamadıkça çayir gülmez.
Cîtă vreme nu plînge norul (de fiecare dată cînd nu plînge norul), nu rîde (nici) cîmpul (pajiștea). (Proverb)

آدم اوكرندكجه معلوماتى آرتار . Adam öğrendikçe mâlumatı artar.
Pe măsură ce omul învață, îi cresc și cunoștințele.

بونى خاطرلادقجه اوزولويور. Bunu hatırladıkça üzülüyor.
De fiecare dată cînd își amintește acesta, se întristează.

Notă:

Gerunziul اولدقجه (اولهجق) oldukça (de la olmak - a fi) se utilizează cu sensul: "destul de", "suficient de", iar
كيتدكجه gitdikçe (gittikçe) (de la gitmek - a merge, a pleca) cu sensul de "progresiv", "treptat". De ex.:

اولدقجه پاره سى وار . Oldukça parasi var.
Are destul bani.

هوا كيتدكجه صوغويور Hava gitdikçe soğuyor.
Clima se răcește treptat.

8. <u>Gerunziul de anteriorităte</u>:

Cu suf.: مدن اوّل madan (meden) evvel - "înainte de a (nu)"

(neg.: مزدن اوّل mazdan/mezden evvel)

اوقومدن اوّل okumadan evvel - înainte de a citi

سومزدن اوّل sevmezden evvel - înainte de a nu iubi

Propoziţia <u>evvel</u> este facultativă:

کیمسه یه خبر ویرمدن کیتدی . Kimseye <u>haber virmeden</u> gitdi.
A plecat <u>fără să dea</u> nimănui de veste ("înainte de a da de veste cuiva").

آیی اورولمزدن دریسی صاتلماز . Ayı <u>vurulmazdan</u> derisi satilmaz.
Nu poţi vinde pielea ursului (din pădure) <u>înainte de a-l ucide</u>. (Proverb)

9. <u>Gerunziul durativ</u>:

Cu suf.: ایکن iken ("în timp ce...", "deşi...", "cu toate că...") şi cu aoristul, trecutul categoric sau cu viitorul (intenţionalul):

بن کزر ایکن (کزرکن) سن کیتدك .

Ben <u>gezer iken (gezerken)</u> sen gitdin. <u>In timp ce eu mă plimbam</u>, tu ai plecat.

بن دوستمه یازه جق ایکن کندی قپودن کلدی .

Ben dostuma <u>yazacak iken</u> kendi kapudan içerü geldi. <u>In timp ce eu urma să scriu</u> prietenului meu, (acesta) a intrat el însuşi pe uşă.

سکا سویلمشلر ایکن نیچون یاپمدك . Sana söylemişler iken, niçün yapmadın. <u>Deşi ţi-au spus</u>, de ce n-ai făcut (aşa).

10. <u>Gerunziul momentan</u>:

Cu suf.: دقده dıkda (dıkta) - "cînd..."
دکده dikde (dikte)

اوقودقده oku dukda - cînd am citit (cînd ai citit etc.)

سودكده sevdikde - cînd am iubit (cînd ai iubit etc.)

وصول بولدقده vûsûl buldukda - cînd va sosi (acest firman)

دوندكده döndükde - la întoarcere

11. **Gerunziul de posterioritate:**

Cu suf.: دقدن صكره dıkdan sonra - "după ce..."

دكدن صكره dikden sonra

كتابى اوقودقدن صكره كيتدى . După ce-a citit cartea, a plecat.

12. **Gerunziul de promptitudine:**

Cu suf.: ر (ور، ير) ır (ur). ماز maz- "abia...", "de îndată ce..."

ir (ür) مز mez

كورور كورمز Görür görmez - Abia (de îndată ce) văd (am văzut, voi vedea); tu vezi (ai văzut, vei vedea) etc.

كلير كلمز كيتدى Gelir gelmez gitdi. Abia sosit, a și plecat.

13. **Gerunziul modal:**

Cu suf. (اوزره) ايچون مق - mak içün (mak üzere) - "pentru ca",

(اوزره) ايچون مك - mek içün (mek üzere) - "pentru", "ca să"

داخل اولمق اوزره dâhil olmak üzere - inclusiv (y compris)

بورجمى اودهمك اوزو كلدم . Borcumu ödemek üzere (için) geldim. Am venit (ca) să-mi plătesc datoria.

14. **Gerunziul cu**

مق ايله (مقله) برابر - mak ile (makla) beraber

مك ايله (مكله) برابر - mek ile (mekle) beraber - "deși", "cu toate că...", "pe lîngă faptul că...", "nu numai că...".

چوق اوقومقله برابر ممنون دكل. Çok okumakla (çalışmakla) beraber memnun degil.

Deşi citeşte (munceşte) mult, (totuşi) nu e mulţumit.

15. Gerunziul de carenţă:

Cu suf. مقسزين - maksızın - "fără să..."

مكسزين - meksizin

بونى اولمقسزين ايو بيلميه جكسكز.

Bunu okumaksızın iyi (eyü) bilmiyeceksizin.
Fără să citiţi aceasta, nu veţi şti bine.

16. Gerunziul de preferinţă:

Cu suf. مقدن ايسه - maktan ise - "decît să..." ("mai bine...")

مكدن ايسه (مكدنسه) - mekten ise

Başkalarına nasihat vermekten (vermektense) kendi marifetini göstermeliydi.
Decît să fi dat sfaturi altora, ar fi trebuit să-ţi arăţi (mai bine) propria ştiinţă.

17. Gerunziul în

مغين mağın - "deoarece..."

مكين meğim

دوستم خسته اولمغين Dostum hasta olmağın.
Deoarece prietenul meu e bolnav.

فرمان اولنمغين Ferman olunmağın - deoarece s-a poruncit

سن سومكين Sen sevmeğin - pentru că iubeşti etc.

افلاق بكندن كلن مكتوب صورتيدر

آستانهٔ سعادته عرض حال اولان اولدر كه بوندن
اول ميهنه اوغلى ميرچه اتاسندن قالدوغى ملك ايله
اونكوسندن بچه لوند جمع ايدوب اوزريمزه كلمكه
قصد ايدوب بز دخى انوكله مقابله اولماسنه عسكر ايله
بلغان جانبنه روانه اولدوغمزى عتبهٔ عليايه عرض
ايتمشدم ايدوم حاليا مذكور ميرچه كلوب غفلته
بزى صيوب بز دخى انوكله مقابله اولوب پادشاه عالم پناه
اوغورنه كركى كبى محاربه و مجادله ايدوب آخر بعنايت الله
تعالى و بوجه پادشاهك و پاشايان عظامك عالى
همتيله مذكور ميرچه مبارك خاطر شريفلرينك خلافنه
ايتدوكى كبى صيوب مقهور ايدوب فى نوجهلها ولدوقلرين
بوجه پادشاهك و عالى جنابلرك ان شاء الله تعالى نظر شريف
منظورن، ولا حاليا بو خبرت اعلام ايچون مصطفى
قولكز و ادميمز زيبن بوجه درگاهه دوفه بندكيه ايله
روانه قلندى الحكم فرمان درگاه معلانكدر

Planşa 3. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TKSMA), Istanbul, nr.5299; Arh.Stat.Bucureşti, col.Microfilme Turcia, r.4, c.313: copia scrisorii sosite de la vv.Ţării Româneşti (Vlad cel Tînăr/Vlăduţ, 1509-1511) privind lupta sa cu Mihneoğlu Mirçe ("Mircea, fiul lui Mihnea").

XVI. POSTPOZITII TURCESTI SI PREPOZITII ARABO-PERSANE

Propriu-zis nu există prepoziţii turceşti. Prepoziţiile, care există în limba turcă, sînt, toate, arabo-persane. Ca element turcesc, există postpoziţii, dar şi aici au pătruns unele elemente arabo-persane.

I. Postpoziţii

1. ايله **ile** - "cu" (cere genitivul în cazul pronumelor)

آرقداشم ايله arkadaşım ile - (împreună) cu tovarăşul

سزك ايله sizin ile - cu voi (cu dv.)

دفعاتله def'atle - adesea

پاره ايله para ile - cu bani

رضاسيله rızasıyla - cu asentimentul său

قولايلقله kolaylıkla - cu uşurinţă

بر طاش ايله ايكى قوش اورولماز.

Bir taş ile iki kuş vurulmaz. Cu o piatră nu se doboară două păsări (rom.: cine fuge după doi iepuri, nu prinde nici unul).(Proverb)

Notă:

Plasată între două cuvinte de acelaşi fel (două substantive etc.), ile echivalează cu conjuncţia "şi":

آدمله حوا Ademle Havva - Adam şi Eva

آت ايله عورته اينان اولماز. At ile avrete inan olmaz.
Să nu te încrezi nici în cal, nici în femeie. (Dicton)

2. Postpoziţia سز sız,siz (سوز, سُز suz,süz) - "fără"

سنسز یاشایه مليورم Sensiz yaşayamayorum (yaşayamıyorum).
Nu pot trăi fără tine.

بونی جوابسز براقمه . Bunu cevabsız bırakma.
Nu lăsa asta fără răspuns.

Notă:

In secolele XV-XVI, cuvintele cu această postpoziţie primi[illegible] uneori un n pronominal. De exemplu:

یاردمنسز (یاردیمنسوز) yardımınsız (yardımınsuz) - fără ajutorul său (al lui, al ei)

3. Postpoz. ایچون içün (ایچین için) - "pentru" (cu genitivul pentru pronume)

آق آقچه قره کون ایچون Ak akçe kara gün içün. Bani albi pentru zile negre.

اونك ایچون onun içün - pentru el (pentru ea), de aceea (pentru aceea)

بونك ایچون bunun içün - pentru aceasta

نیچون niçün (ne + içün) - pentru ce (de ce?)?

4. Postpoz.comparative کبی gibi ("ca şi", "ca") şi قدر kadar ("atît cît", "cît şi").

Se utilizează şi la gradele de comparaţie ale adjectivelor (vezi ADJECTIVUL). Exemplu:

ملك کبی بر آدم Melek gibi bir adam - Un om ca un înger.

پدری قدر Pederi kadar. Atît cît şi tatăl său.

اوتهکی قدر ایی دکل Öteki kadar iyi değil. Nu e la fel (tot aşa) de bun ca (cît şi) celălalt.

سنك قدر Senin kadar. Cît (şi) tine.

Uneori kadar are sensul de: "pînă la", "aproximativ":

یوز ورقه قدر بر رساله Yüz varaka kadar bir risâle.
Un tratat de pînă la (cca) loo de file.

قاچ یاشنده قدر وار؟ Kaç yaşında kadar var?
Cam cîţi ani are?

5. Pospoz. اوزره üzere - "pe", "potrivit cu", "în" etc.

بر آیاق اوزره طورمق Bir ayak üzere durmak.
A sta pe un (într-un) picior.

امر سابق اوزره emr-i sabık üzere - potrivit cu vechiul ordin

اکثریت اوزره ekseriyet üzere - în majoritate.

Utilizată cu infinitivul, această pospoziţie echivalează cu içün:

ارسال اولنمق اوزره irsâl olunmak üzere - spre a fi expediat

کیتمك اوزره در gitmek üzeredir - Este pe punctul de a pleca.

6. Pospoziţii cu dativul:

قدر kadar
دك dek (< دکین dekin) "pînă", "pînă la"
جك cek

یارینه قدر yarına kadar - pînă mîine
بورایه قدر buraya kadar - pînă aici
صباحه دك (دکین) sabaha dek (degin) - pînă dimineaţa
صباحه قدر sabaha kadar - " "

طوغری doğru ("drept") - "către", "spre"

شرقه طوغری Şarka dogru - către (spre) Orient
صباحه طوغری sabaha dogru - spre (către) dimineaţă

(قارشو) قارشی karşı (karşu) - "în faţa...", "vis-à-vis de", "contra", "împotriva", "către"

جامعه قارشی اوتورورز. Cami'ye karşı otururuz. Locuim în faţa geamiei (vis-à-vis de moscheie).

یوزه قارشی yüze karşı - drept în faţă (deschis)

دوسمنه قارشی düşmana karşı - contra duşmanului

آقشامه قارشی (قارشو) akşama karşı (karşu) - către seară

(آقشامه طوغری akşama doğru)

کوره göre - "potrivit cu", "conform cu", "după"

اکا کوره ana göre - potrivit lui (firmanului)

بسزه کوره size göre - după (potrivit) dv.

آحواله کوره ahvale göre - după împrejurări

7. Postpoziţii cu ablativul:

اول evvel - "înainte de", "înaintea"

بوندن اول bundan evvel - înainte de aceasta

هر شیدن اول her şeyden evvel - înainte de orice

Este sinonimă cu:

آقدم akdem (ambele arabe):

بوندن آقدم bundan akdem - înainte de aceasta (dar cu o mai mare nuanţă de vechime: "mai înainte de aceasta")

اوکچه önce - "înainte":

Her şeyden önce - Inainte de toate

صکره (صوکره) sonra - "după" :

سزدن صکره Sizden sonra - după dv. (formulă de politeţe)

بولدن صکره bundan sonra - după aceasta, de-acum înainte

شمدن صکره şim(di)den sonra - de-acum înainte

طيشاری **dışarı** - "afară din", "din"

اوطه سندن طيشاری چيقدی Odasından dışarı çıkdı (çıktı).
A ieşit afară din camera sa.

(برو) بری **beri** (**berü**) - "de" (indicînd punctul de plecare);

ایکی عصردن بری iki asırdan beri - de două secole

(برو) اوته دن بری öteden beri - de multă vreme

طولای **dolayı** - "din cauza"

اوتری **ötürü** - " "

بوندن طولای bundan dolayı - din cauza aceasta

بر كلمه دن طولای bir kelimeden dolayı - din cauza unei (singure) vorbe

يلدرم بر سهليجه سوچدن اوتری نيچه كشيلری هلاك ايدردی.

Yıldırım bir sihlice suçdan ötürü niçe kişileri helâk ederdi.
Yıldırım (Bayezid) făcea să moară multă lume din cauza unor vini ușoare.

(بشقه) باشقه **başka**
ماعدا **mâ'dâ**
غيری **gayri**
فضله **fazla**
- "în afară de" (postpoziţii ale excepţiei)

بوندن باشقه bundan başka (mâ'dâ, gayri, fazla)
în afară de aceasta

8. **Locuţiuni postpoziţionale:**

اوستنده üstünde - pe, deasupra
آلتنده altında - sub
اوكنده önünde - înaintea
آرقه سنده arkasında - în spatele
آردنده ardında - " "
ایچنده içinde - înăuntrul (în interiorul)
داخلنده dahilinde - "

درونندە derunundа - înăuntrul

طيشاريندە dışarında - în afara

خارجندە haricinde - " "

بيرونندە birûnunda - " "

آراسندە arasında - între

بيننده beyninde - "

اورتەسندە ortasında - în mijlocul

يانندە yanında - alături de, lîngă

طرافندە tarafından - din partea, de către

جانبندن canibinden - " " " "

قارشيسندە karşısında - împotriva

عكسندە aksinde - "

خلافندە hilâfında - "

عليهندە aleyhinde - "

لهندە lehinde - pentru, în favoarea

يوزندن yüzünden - din cauza

سببيله sebebiyle - " "

جهتيله cihetiyle - " "

Notă:

Cele mai multe dintre aceste locuţiuni pospoziţionale mai au încă două forme, constituite cu sufixe de dativ (după verbe indicînd mişcarea şi direcţia) şi de ablativ (după verbe indicînd originea şi cauza). De exemplu:

آلتندە altında - sub (unde?)

آلتندن altından - de sub (de unde?)

آلتنه altına - sub (încotro?)

آرقەسندە arkasında - în spatele (unde?)

آرقەسندن arkasından - din spatele (de unde?)

آرقەسنه arkasına - în spatele (încotro?)

اوكوزك آلتنده بوزاغى آرايور.

Öküzün <u>altında</u> bozağı arayor (arıyor).
Caută vițelul <u>sub</u> bou (unde?) (Dicton)

كيشى هر بيلمديكنى آياغنك آلتنه آلسه باشى كوكه ايرير.

Kişi her bilmediğini ayagının <u>altına</u> alsa başı göke erir.
Dacă omul ar lua (ar pune) <u>sub</u> piciorul său tot ceea ce nu știe, ar ajunge cu capul pînă la cer ("capul i-ar ajunge în cer"). (Dicton)

هانكى طاشى قالديرسه‌لر آلتندن چيقار.

Hangi taşı kaldırsalar altından çikar.
Orice piatră s-ar ridica, el (descurcărețul) iese <u>de sub</u> ea (rom.: "Hopa-Mitică: cum îl pui, în picioare se ridică"). (Dicton)

<u>Notă</u>:
Vezi și <u>LOCUȚIUNI ADVERBIALE</u>.

II. <u>Prepoziții arabo-persane</u>

Acestea nu afectează desinențele casuale turcești. In multe cazuri, substantivele cu aceste prepoziții au devenit adverbe (vezi și ADVERBUL).

1. <u>Prepoziții arabe</u>

بـ bi - "cu", "împreună cu", "în"

بالجمله bi-l cümle - în totul

بسم الله bi-smi-llâh - în numele lui Allah

بعون الله تعالى bi-avni-l-lâhi te'âlâ - cu ajutorul lui Allah cel preaînalt

بالذات biz-zat - în persoană, personal

(بيلا) بلا bilâ - "fără"

بلا بدل bilâ bedel - fără schimb (fără echivalent)

لا lâ - "fără" (cu sens negativ)

لا آخلاقى lâ-ahlâkî - amoral

لا كسور lâ-kesûr - fără (să fie) ciuntite (despre monede)

لِ li - "pentru", "din cauza"

لكل li-küllî - pentru toţi

لمصلحةٍ li-maslahatin - pentru treabă (afacere)

لهذا li-hâsâ - pentru aceasta

للّه li'llâhî - pentru Allah

مِن min - "din", "de", "prin", "sub", "între", "printre"

من بعد min ba'd - după aceasta, de-acum înainte

من اوله الى آخره min evvelihi ilâ âhirihi - de la început pînă la sfîrşit

من كل الوجوه min külli'l-vücûh - din toate părţile, sub toate raporturile

من طرف الله min tarafi'l-lâh - din partea lui Allah

خوفاً من الله havfen min - Allah temîndu-se de Allah

الى ilâ - "la", "spre", "către", "în direcţia", "pînă la" (opusă prepoz. من min):

الى الابد ile'l-ebed - pînă în eternitate (fără sfîrşit)

الى الآن ile'l-ân - pînă în acest moment, pînă acum

الى يوم القيامه ilâ yevmi'l-kıyame - pînă în ziua Judecăţii de apoi

عن an - "din", "de la"

عن جهلٍ an cehlin - din ignoranţă, fără să ştie

عن استانبول الى بروسه An İstanbul ilâ Brusa (Bursa) - De la Istanbul pînă la Bursa .

عن يد an yed - din mîna (lui...)

عن تحويل an tahvil - din tahvil-ul (din obligaţia lui...)

عن جزيه an cizye - din cizye-ul (lui...)

على 'alâ - "asupra", "pe", "peste", "în", "după", "contra", "cu"

على العاده 'ale'l-âde - după obicei

على الخصوص 'ale'l-husûs - în special

على العموم 'ale'l-umûm - în general

على الصباح 'ale'l-sabah - dis-de-dimineaţă

فى fî - "în"

فى الحقيقه fî'l-hakîka - în adevăr

فى الجمله fî'l-cümle - în totul, în sfîrşit

فى الحال fî'l-hâl - îndată, imediat

فى الواقى fî'l-vakî - în adevăr

فى ٧ شوّال ٩٨٦ fî 7 Şevvâl 986 - în 7 Şevval 986

مع ma'a - "cu", "împreună cu"

مع الاسف ma'a'l-esef - cu regret, din păcate

مع خرج نولون ma'a harc-ı navlân - împreună cu cheltuielile de navlu

2. Prepoziţii persane

به (بـ) be - "în", "la", "spre"

بنام be-nâm - în numele

بمقام قسطنطنيه be-makam-ı Kostantiniyye - în localitatea Constantinopol (Istanbul)

جدّ بجدّ cedd be-cedd - din moşi-strămoşi (get beget)

به هر حال be-her-hâl - în orice caz

سال بسال sâl-be-sâl - an de an ("an spre an")

با bâ - "cu", "prin"

با خط همایون bâ hatt-ı hümâyûn - cu (prin) hatt-ı humâyûn

با امر عالی bâ emr-i 'âli - prin înalt ordin

با سند bâ sened - cu sened

بی bî - "fără"

بیقصور bî-kusûr - fără cusur (fără lipsă)

بی بهانه bî-bahâne - fără pretext, fără pricină

بیچاره bî-çâre - "fără soluţie", om nenorocit

بیدین bî-dîn - fără credinţă, ateu

بی وقت bî-vakit - "fără vreme", neîncetat

بر ber - "pe", "spre", "după", "conform cu"

بر موجب قرار ber mucib-i karar - potrivit deciziei

بر طراف ber-taraf - aparte

بر طراف ایتمك ber-taraf etmek - a înlătura)

از ez - "din", "de", "prin"

از صباح تا شب ez-sabâh tâ şeb - de dimineaţa pînă seara

از هر جهت ez her cihet - din toate părţile

از سر نو ez ser-i nev - din nou

از دیل و جان ez dil ü cân - din inimă şi suflet

از آن جمله ez ân cumle - între altele

پیش از این pîş ez-în - înainte de aceasta

بعد از این bad ez-în - după aceasta

در der - "în"

در استانبول der İstanbul - la (în) Istanbul

لیوای... در حبش liva-yi... der Habeş - livaua... în Etiopia

در کسه der kese - în pungă

(در کسه ایتمك) der kese etmek - a pune în pungi)

در انبار der anbar - în hambar

(در انبار ایتمك) der anbar etmek - a înmagazina, a depozita)

در دست der dest - în mînă

(در دست ایتمك) der dest etmek - a aresta)

تا tâ - "pînă la"

تا بغداده قدر tâ Bağdada kadar - (tocmai) pînă la Bagdad

تا قیامته قدر tâ kıyamete kadar - pînă la Judecata de apoi

تواریخ آل عثمان تا یلدرم خانه کلنجه

"Tevârih-i Âl-i Osmân tâ Yıldırım Hana gelince".

"Analele Casei otomane pînă la Yildirim (Bayezid) Han"

XVII. CONJUNCȚIA

Vechii turci foloseau puține conjuncții, cuvintele fiind legate adesea prin simplă juxtapunere, ca de pildă:

آنا بابا ânâ bâbâ - mama (și) tata
قارى قوجه kârı Koca - soț (și) soție
دورت بش dört beș - 4 (sau) 5

Majoritatea conjuncțiilor din turco-osmană sînt de proveniență arabo-persană, în cadrul profundei influențe lingvistice arabo-persane exercitate asupra turcilor, după trecerea lor la Islam. E interesant de observat că, în turcă unele conjuncții (de, amma, ki), de care va fi vorba mai departe, sînt considerate de către gramaticienii turci ca făcînd parte din propoziția principală și nu din cea secundară, în care sînt, de fapt, încorporate, după sistemul european. Conjuncțiile osmane mai importante sînt următoarele:

و ve - "și" Provine din arabă. Sub influență persană (după J.Deny, e vorba chiar de o nouă conjuncție, persană), se utilizează forma u,ü după consoane și vu,vü după vocale, plasîndu-se între două cuvinte persane sau arabe, sinonime sau antonime, (adevărate dublete), care se pot traduce (în cazul sinonimelor) printr-un singur cuvînt. Exemple de sinonime:

امر و فرمان emr ü fermân - ordin (și poruncă)
آبا و اجداد âbâ vu ecdâd - strămoși (și strămoși) (rom.: moși-strămoși)
ضبط و ربط zapt u rapt - administrație ("conducere și coordonare")

Cuvinte diferite sau antonime:

دين و دولت din ü devlet - religie şi stat

ليل و نهار leyl ü nehâr - zi şi noapte (textual: "noapte şi zi", căci arabii măsoară timpul după numărul nopţilor, nu al zilelor).

دە da, de - "şi", "şi încă" (formă abrev. a adv. dahi - încă)

آلدى دە كيتدى Aldı da gitdi. A luat şi a plecat.

بر ايكى سطر يازەيم دە Bir iki satır yazayım da.

Să mai scriu încă un rînd-două.

هم ... هم hem...hem - "şi...şi"

هم كل هم فودول Hem kel, hem fodûl. Si chel şi fudul.

هم زيارت هم تجارت Hem ziyaret, hem ticâret. Si vizită şi cîştig.

نە ... نە ne...ne - "nici...nici"

نە بوكون نە يارين Ne bugün ne yarın. Nici azi, nici mîine.

نە سلام عليكم نە عليكم سلام Ne selâm aleyküm ne aleyküm selâm. "Nici salut dat, nici salut primit" (nici una, nici alta). (Dicton)

يا ya - ياخود (و) (ve) yahud - sau

پك صوسادم براز صو يا (ياخود) شرب كتير. Pek susadım biraz su ya (yahud) şerbet getir.

Mi s-a făcut tare sete, adu-mi puţină apă sau şerbet.

يا...يا ya...ya - "ori...ori" ("sau...sau")

يا آلديغنى ويرملى يا آلمامالى Ya aldığını vermeli ya almamalı.

(Din două una: ori să dea (înapoi) ce-a luat, ori să nu mai ia (de-acum înainte).

كرك.... كرك gerek...gerek - "fie...fie"

كرك سن كرك بن Gerek sen gerek ben - fie tu, fie eu

كرك نقود آقچه كرك سائر طريق ايله

Gerek nukud akçe gerek sayır tarik ile.

Fie (cu) bani-gheaţă, fie altfel.

اما am(m)a (emma) (ar.) - "dar", "însă"

بو صباح صوغوق ، اما اوكله دن صكره صيجاق اوله جق .

Bu sabah soğuk (tur), amma öğleden sonra sıcak olacak.

In această dimineaţă e rece, dar după-amiază va fi cald.

Notă:

Uneori, la început de propoziţie, amma poate avea sens conclusiv, în special cînd e vorba de propoziţii exclamative:

اما ياپدڭ ها ! Amma yaptın ha! - Ei, dar ai făcut-o!

لكن lâkin - "dar", "însă", "totuşi"

فقط fakat (fekat) - "dar", "însă"

كه ki (variantă arhaică: كيم kim) - "că"

ديدى كه كله جك Dedi ki gelecek. A spus că va veni.

عثمان غازى اوغلى اورخانه وصيت ايتدى كيم ....

Osman Gâzî, oğlu Orhâna vasiyet etdi kim...

Osman Gâzî a lăsat cu limbă de moarte fiului său Orhan că...

چونكه çünkü (çünki) = زيرا zirâ - "pentru că", "deoarece"

تا كه tâ-ki (tâ-kim تا كم) - "cu scopul ca", "pentru ca"

كيجه كوندوز ديميوب چاليش تا كه آدم اوله سڭ .

Gece gündüz demeyüb çalış tâ-ki adam olâsın.

Să munceşti zi şi noapte ("fără să spui de-i zi ori noapte"), ca să ajungi om.

ناصل كه nâsıl ki - نته كم nitekim - "aşa cum", "de asemenea", "de altfel", "dealtminteri"

ناصل (نصل) كه سزه اوّلجه سويلەمش ايدم .

Nâsıl ki size evvelce söylemiş idim.

Aşa cum vă spusesem dinainte.

نته كم باب آتيده تفصيل اولنه جقدر.

Nitekim bâb-ı âtide tafsil olunacaktır.

Aşa cum se va explica în capitolul următor.

مادامكه madamki (mademki) - "cîtă vreme", "din moment ce"

مادامكه بورجكدر تأديه ايتملى

Mademki borcundur te'diye etmeli.

De vreme ce e datoria ta, trebuie s-o plăteşti.

اكر eğer - "dacă" (negativa: مكر meğer - "dacă nu")

اكر بك اوغلنه كچه جك ايسه كز بكا ده معلومات ويركز .

Eğer Beyoğluna geçecek iseniz bana da ma'lumât veriniz.

Dacă treceţi pe la Beyoğlu (Pera), daţi-mi şi mie de veste.

يارين مطلقه كيدرم مكر كه خسته اوله يم .

Yarın mutlaka giderim meğer ki hasta olayım.

Mîine plec neapărat, dacă nu sînt bolnav (numai să nu fiu bolnav).

اكرچه eğerçi (كرچه gerçi) - "chiar dacă"

اكرچه طوپك ايجادى ٧٨٠ سنه سنه طوغرى ايسه ده ٧٨٠ تاريخنه قدر طوپلر يالكز محاصره لره قوللانيلوب عادتا جنكلره دخى استعمال اولنمغه باشلادى .

Egerçi topun icâdi 78o senesine dogru ise de 78o târihine kadar toplar yalnız muhasaralarda kullanılub sonraları âdetâ cenklerde dahî istimâl olunmaga başlâdı.

Chiar dacă inventarea tunului este (se plasează) către anul (Hegirei) 78o (1378-1379 e.n.), (totuşi) pînă la 78o tunurile se foloseau numai la asedii, (şi numai după aceea) au început a fi utilizate şi în războaie, în general.

ولو velev - "chiar dacă", "deşi"

ولو سوسين. Velev sevsin. Chiar dacă (îl,o) iubeşte.

قاچان kâçân (هاچان hâçân) - "cînd" (mai nou: وقتى كه vakti ki)

Verbul se află la prezent, aorist, gerunziu cu (y)ecek, condiţional sau supozitiv:

قچان كم كيرو دونر Kaçan kim girü döner...

Cînd se va întoarce...

قچان يلدرم خان تيمور ورطه سنه اوغرايجاق

Kaçan Yıldırım Han Timur vartasına ugrayacak...

Cînd Yıldırım (Bayezid) Han căzu în "prăpastia lui Timur" (războiul catastrofal cu Timur Lenk)...

XVIII. INTERJECŢIA

آ â - a! ah! vai! ei! e! oh!

آ كوزمك بيكى Â gözümün bebeği!

Ah, lumina ochilor mei! (tandreţe)

آ حريف! نه در سنك ايتديككى Â herif! Nedir senin etdiğin!

Ah, nenorocitule, ce-ai făcut! (indignare)

آ بو نه كوزل آت Â bu ne güzel at! Ah, (o) ce cal frumos! (admiraţie)

Interjecţia â se poate plasa după verb şi atunci se pronunţă potrivit armoniei vocalice: a după vocale postpalatale (dure) şi e după vocale prepalatale (moi):

باقسه ك آ baksan a (baksana)! - ei, fii atent! ("ei, dacă te uiţi")

كلسه ك ه gelsen e (gelsene) - ei, vino!

La persoana a III-a se utilizează يا ya:

اوقوسه يا okusa ya! - să scrie (el,ea)

اوقوسه لر يه okusalar ya! - să scrie (ei,ele)!

(آخ) آه ah! - ah! oh! (exprimă durere fizică sau morală, regret, compătimire):

آه باشم Ah başım! - Ah (oh), capul meu (cum mă doare)!

(اى) اى sau (ه) e ei, hei!

ه كيم كلمش ؟ E kim gelmiş?

Ei, cine-a venit?

ه بر شى آكلادكمى ؟ E bir şey anladın mı?

Ei, ai înţeles ceva?

ه ضرر يوق E zarar yok.

Ei, nu face nimic.

ها hâ! - a, iată! ei! a, da! ah!

ها سزك آرادیغكز آدم Hâ sizin aradığınız adam.

A, iată omul pe care-l căutaţi.

ها خاطرمه كلدی Ha hatırıma geldi.

A, iată, mi-am adus aminte!

اما یاپدك ها Amma yaptın hâ!

Ei, dar ai făcut-o!

كلدی ها؟ Geldi hâ?

Ei, a venit?

Notă:

ها.... ها hâ...hâ indică identitatea:

ها بن ها سن hâ ben hâ sen - ori eu, ori tu (indiferent, n-are a face)

ها خواجه علی، ها علی خواجه Hâ Hoca Ali, hâ Ali Hoca - Ce mi-e baba Rada, ce mi-e Rada baba ("fie Hoca Ali, fie Ali Hoca")

هه he - da

هه اوت He evet - Da

هه ایشته اودر He işte o'dur. Da, iată, el(ea) e.

ای ey - ei! hei! o!

ای دوستم Ey dostum! Hei, prietene!

ای كیمدر؟ Ey! Kimdir o? Hei, cine-i acolo?

های hây - hei! stai! ah!

چاغردی های نه كیشی سن؟ Çağırdı: hay, ne kişi sen?

El(ea) a strigat: "Stai, cine eşti?

های آزغین كوپك Hay azgın köpek! - Ah, porc de cîine! ("cîine turbat")

های شیطان قز Hay şeytan kız! - Ah, drăcoaico (diavoliţo)!

های زوزك های Hay zevzek hay! - Ei, ei, zevzecule! (farsorule, uşuratecule!)

Notă:

های های **hay hay** semnifică acordul, consimţit prompt şi politicos:

پنجره‌یی آچه‌بیلیرمی‌یم ؟ - های های افندم !

Penceresyi açabilir miyim? - Hay hay efendim!

Pot să deschid fereastra? - O, desigur, domnule!

هی hey - hei! ei! ehei! ah!

هی اوراده نه ایشڭ وار چیق بوستاندن

Hey, orada ne işin var, çık bostandan!

Hei, ce faci acolo ("ce treabă ai acolo"), ieşi afară din grădină!

هی گنچلك گونلری Hey gençlik günleri!

Ehei, zilele (trecute ale) tinereţii!

هایدی haydi (hadi sau هایده - hayde) - de la hay + di(de) sau, poate, de la verbul haydamak - "a mîna", "a îmboldi" - 1) hai, haide!; 2) fie!

هایدی اورادن زوزك Haydi oradan zevzek!

Hai, (pleacă) de-acolo zevzecule!

هایدی قوش چابوق Haydi koş çabuk! - Hai, fugi repede!

Haydi gidelim! - Hai să mergem!

هایدی سزڭ دیدككز اولسون Haydi sizin dediğiniz olsun!

(Bine), fie cum ziceţi dv.!

یا ya - da, desigur, şi

ویردم یا Verdim ya! - Am dat, desigur!

یا یاغمور یاغارسه ؟ Ya yağmur yağarsa? - Şi dacă plouă?

بره bre (variante: به be, آبه âbe, وره vre, موره more موری mori, ultimele două însemnînd în greacă, de unde provine interjecţia, "nătărău", "prost") - hei! mă! bre!

طور بره فرمان Dur bre ferman! - Stai, bre, (avem) firman!

بكا باق به (بره) طایی Bana bak be (bre) dayı! - Fii atent, bătrîne ("uită-te la mine, moşule!" - Dayı însemnînd unchi după mamă) - formula de adresare a ienicerilor între ei.

کوپك برە Bre köpek! - Mă, câine!

ایشته

işte - iată

ایشته باشم ایشته قیلیجم İşte başım işte kılıcım!
Iată-mi capul,(şi) iată-mi sabia (faceţi ce vreţi cu mine)!

نا nă - iată! ia! poftim! na (vulg.)! (în loc de işte). Este folosită şi în rusă, polonă, bulgară, română, greacă modernă.

نا بر غروش دها Nă bir guruş daha!

Poftim, încă un piastru!

ایمدی imdi - deci, aşadar

کل ایمدی Gel imdi! Vino, deci!

Notă:

La origine adverb, însemna "şi de-acum (înainte)":

ایمدی سز نه یاپه جقسکز؟ İmdi siz ne yapacaksınız?

Si de-acum ce veţi face?

آمان amân (de la ar. آمان amân - milă, graţie, iertare) - iertare! te (vă) rog! Doamne! Vai! Aoleu!

آمان بر دها یاپمام Amân bir daha yapmam!-Iertare, nu mai fac!

آمان آمان Amân! Amân! - Vă rog!

آمان چوجوغه باق Amân çocuğa bak!

Te rog, ai grijă de copil!

آمان لوقوم نه اعلی شی ایمش Amân lokum ne a'la şey imiş.

Doamne, ce delicios e lokum-ul (sort de rahat)!

صاقین sâkın - păzea! feriţi!

صاقین کیفسز اولمیه سز Sâkın keyfsiz olmıyasız!

Feriţi-vă, să nu vă îmbolnăviţi!

وای vay - vai! (exprimă durere, surpriză - ca şi آی ay -, regret etc.):

وای حالمه Vay halime!

Vai, mie ("de starea mea")!

وای سز میسکز؟ Vay siz misiniz? - Ah, dv. sînteţi?

وای بو نه در؟ Vay bu nedir? - Vai, (Doamne, Dumnezeule) ce e asta?

یازیق yazık - "păcat" - sinonim cu واه واه vâh! vâh!

یازیق شو بیچاره یه Yazık şu biçareye!

Vai, voi, bietul de el!

او o - o! oh!

او او نه یاپیورسك O! O! Ne yapıyorsun? - O! o! Ce faci?

اوف of - of!

اوف نه كوج حال ایمش Of! Ne güç hâl imiş!

Of, ce situaţie grea a fost!

آفرین àferin (vulg. àferim) - bravo!

انشاءالله İnşaallah - să dea Dumnezeu! De-a Domnul! Doamne-ajută!

ماشاءالله Maşallah - (ar.: "cum a vrut Dumnezeu") - Ce minunat!

الحمد الله Elhamdüllilah! - Slavă Domnului!

XIX. ELEMENTE DE SINTAXA TURCO-OSMANA

Cu excepţia gramaticii monumentale a lui Jean Deny (1921), gramaticile turco-osmane şi turceşti moderne nu consacră o parte specială sintaxei, inclusă şi subînţeleasă în cadrul capitolelor despre formele verbale, inclusiv despre participiu şi gerunziu. Chiar şi Jean Deny, care se ocupă în detaliu de propoziţiile principale, nu face o prezentare sistematică şi completă a propoziţiilor secundare, în speţă, a circumstanţialelor. De aceea, în cele ce urmează, vom încerca a face o schiţă sumară a problemelor sintaxei otomane, care, din raţiuni didactice, va urma metodologia gramaticilor europene. Precizăm însă că, potrivit specificului limbii turce, în cazul multor propoziţii secundare, subordonate, nu avem de-a face cu propoziţii propriu-zise, ci cu "quasi-propoziţii" şi "complemente circumstanţiale complexe", exprimate prin forme verbale compuse, forma în <u>dık</u> şi <u>acak</u>, participii şi gerunzii, care se traduc în limbi europene, inclusiv în limba română, prin propoziţii întregi, dar care, în turcă, se exprimă printr-un singur cuvînt, cu diverse sufixe (un specific comun limbilor aglutinante). In consecinţă, pentru a stăpîni şi traduce în mod corect sintaxa otomană, cu toate nuanţele - lucru de cea mai mare importanţă pentru istoric -, este nevoie, înainte de toate, de o cunoaştere profundă şi precisă a verbului.

1. <u>Propoziţia simplă</u>

Este alcătuită doar din subiect şi predicat. Exceptînd limbajul poetic, expresiv, în toate celelalte cazuri, subiectul stă pe primul loc, iar predicatul pe al doilea loc (în propoziţiile desvoltate la sfîrşitul propoziţiei, ceea ce - potrivit specificului limbii turce -

rezultă din calitatea de element esenţial al propoziţiei, pe care o are predicatul).

Exemple de propoziţii simple:

او یاندی Ev yandı. Casa a ars.
سلطان اولدی Sultan öldü.
محمد گیتدی Mehmed gitdi (gitti). Mehmed a plecat.
احمد ینیچریدر Ahmed yeniçeridir. Ahmed este ienicer.
الله کریمدر Allah kerimdir. Allah este generos.
طلبه اورادەدر Talebe oradadır. Studentul e acolo.

Cînd predicatul este nominal, deci compus dintr-un nume, mai ales adjectiv, dar şi pronume, numeral sau chiar adverb şi verbul-copulă, ca în ultimele trei exemple de mai sus, propoziţia se numeşte nominală, iar cînd predicatul este exprimat printr-un verb, la o formă personală, ca în primele trei exemple de mai sus, propoziţia se numeşte verbală. (Această împărţire a propoziţiilor este valabilă şi pentru propoziţiile dezvoltate).

In turcă nu se face totdeauna acordul dintre subiect şi predicat. Chiar dacă subiectul presupune, în mod logic, un predicat la plural, totuşi, acesta poate să se afle la singular. De exemplu:

تیمارلری آلندی Timarları alındı. Timarele lor au fost luate (confiscate).

شهریمزه بش طابور گلدی Şehrimize beş tabur geldi. In oraşul nostru au venit 5 batalioane.

Propoziţiile nominale - simple sau dezvoltate - se pot forma cu predicatul în وار var - "este", "există" şi یوق yok - "nu este", "nu există" şi, după caz, cu sufixe de apartenenţă. De exemplu:

پارەکز وار می؟ Paranız var mı? - Aveţi bani? ("Banii dv. există?")

کتابلرم وار Kitablarım var.- Am cărţi. ("Cărţile mele există").

کیمسه یوق Kimse yok. - Nu e nimeni.

شبهه یوق Şüphe yok. - Nu e (nici o) îndoială.

De asemenea, unele propoziţii nominale se pot forma cu verbul دیمك demek - "a zice", care, ca predicat, se traduce prin: "vrea să zică", "înseamnă". De exemplu:

بو نه دیمك ؟ Bu ne demek? - Ce înseamnă aceasta?
(Ce vrea să zică aceasta?)

(فارسیده) اسب آت دیمك (Farside) esb at demek.
(In persoană) esb înseamnă cal.

حریت مسئولیت دیمكدر Hürriyet mes'uliyet demektir.
Libertate înseamnă responsabilitate.

Notă:

Expresia دیمك اولیور كه demek oluyorki se traduce prin "înseamnă că" şi e urmată de o completivă directă. De exemplu:

دیمك اولیور كه كیده جكسكز Demek oluyor ki gideceksiniz.
Inseamnă că veţi pleca.

2. Propoziţia dezvoltată

Alcătuită în plus, faţă de propoziţia simplă, şi din atribut şi complement (sau numai unul din aceste elemente), propoziţia dezvoltată cunoaşte următoarea ordine a părţilor sintactice componente: subiect-complement-predicat, iar atributul stă totdeauna înaintea cuvîntului pe care-l determină (în cazul izafetului persan, însă, ordinea va fi inversă între determinant şi cuvîntul determinat). Exemplu:

سپاهیلر بعید سفرلره كیدرلردی .

Subiect Atribut Complement Predicat
Sipahiler ba'id seferlere giderlerdi. Sipahiii plecau (mergeau) în campanii îndepărtate.

In cazul în care există mai multe complemente, cele mai importante sînt mai aproape de predicat, după următoarea schemă:

subiect + complement circumstanţial + complement indirect + complement direct + predicat

De exemplu:

بن یارین سزه بونی کوندره جکم

Ben yarın size bunu göndereceğim.
Eu vă voi trimite mîine aceasta.

Această ordine este, însă, teoretică; practic, se plasează înaintea predicatului orice cuvînt asupra căruia autorul (sau interlocutorul) vrea să atragă atenţia în mod deosebit:

یارین بن سزه بونی کوندره جکم

Yarın ben size bunu göndereceğim.
Mîine aceasta (şi nu altceva) vă voi trimite.

بن بونی سزه یارین کوندره جکم

Ben bunu size yarın göndereceğim.
Vă voi trimite mîine (şi nu altădată) aceasta.

بن بونی سزه کوندره جکم.

Ben bunu size göndereceğim.
Voi trimite dv. (şi nu altcuiva) aceasta.

3. Propoziţii secundare (subordonate)

Propoziţiile atributive sînt cele care determină un cuvînt (substantiv, pronume, numeral) dintr-o propoziţie principală sau secundară. Poate fi alcătuită dintr-un participiu sau dintr-o formă în dık şi acak ("aşa-zisele propoziţii"). De exemplu:

یانان او یقلدی.

Yanan (yanmış) ev yıkıldı.
Casa care a ars a fost demolată (distrusă).

آحمدك یاپدیغی او یقلدی.

Ahmedin yaptığı ev yıkıldı.
Casa pe care a făcut-o Ahmed a fost demolată.

کیده جککز شهر اوزاق (در).

Gideceğiniz şehir uzak(tır).
Oraşul unde veţi merge (care oraş?) e departe.

Propoziţii completive

a) directe:

1) cu conjuncţia كه ki (كيم kim) - "că":

دیدی كه كيده جكسكز .

Dedi ki gideceksiniz.

A spus că veţi pleca.

چوبان بيلير كه او ياندى .

Çoban bilir ki ev yandı.

Ciobanul ştie că (i-)a ars casa.

2) cu dık şi acak:

چوبان اوك ياندیغنى بيلير .

Çoban evin yandığını bilir.

Ciobanul ştie că a ars casa.

كيده جككزى بيليرم .

Gideceğinizi bilirim.

Ştiu că veţi pleca.

b) indirecte:

توركچه آكلامايانه بو انكليزجه كتابنى ويردم .

Türkçe anlamayana bu ingilizce kitabını verdim.

I-am dat această carte în engleză (cui?) celui care nu înţelege turceşte.

Propoziţii circumstanţiale ("complemente circumstanţiale complexe")

Se formează, de regulă, cu formele în dık şi acak, cu gerunzii, însoţite sau nu de postpoziţii cu forme verbale compuse. Exemple:

a) de timp

Se constituie din formele dık şi acak fără postpoziţie sau cu substantivul زمان zamân sau وقت vakit - "vreme", "timp":

كلديكيمده بكلنمه دك شيلر كوردم .

Geldiğimde beklenmedik şeyler gördüm.

Cînd am sosit, am văzut lucruri neaşteptate.

کیده جککز زمان (وقت) بن ده کیده جکم .

Gideceğiniz zaman (vakit) ben de gideçegim.

Cînd veţi pleca dv., voi pleca şi eu.

De asemenea, circumstanţialele de timp se pot forma cu numeroase forme de gerunziu, de exemplu: în دقدن صکره dıktan sonra (dikten sonra), cu sensul de: "după ce...":

سز کیتدکدن صکره بن ده کیده جکم

Siz gittikten sonra, ben de gideceğim.

După ce veţi pleca dv., şi eu voi pleca.

- în دقده (دکده) dıkta (dikte) - "cînd":

بابام کلدکده بن ده کیده جکم .

Babam geldikte ben de gideçegim.

Cînd va sosi tatăl meu (la sosirea tatălui meu), voi pleca şi eu.

- în مدن اوّل (اوکجه) madan (meden) evvel (önce) - "înainte de..." (forma negativă: مزدن اوّل mezdan/mezden evvel/önce - "înainte de a nu")

بابام کلمزدن اوّل (اوکجه) کیتمیه جکم .

Babam gelmezden evvel (önce) gitmiyecegim.

Inainte de a veni tatăl meu, nu voi pleca (pînă nu vine tatăl meu, nu voi pleca).

- în ایکن iken ("în timp ce"):

کیدر ایکن (کیدرکن) دوشدی

Gider iken (giderken) düştü.

In timp ce mergea, a căzut.

- în علی alı,eli şi علیدن برو alıdan (eliden) berü ("de cînd"), نجه ınca,ince ("deîndată ce") şi نجه یه دك ıncaya dek (degin,kadar)("pînă cînd"), دقجه dıkça, دکچه dikçe ("cîtă vreme") (vezi GERUNZIUL).

b) de cauză

Se formează cu forma în dık și acak cu desinențe, eventual și locuțiuni pespoziționale de ablativ, sau cu conjuncțiile چونکه çünkü și زیرا zirâ ("pentru că", "deoarece"), gerunziul în (مکین) مغین mağın, meğin:

کلدیکمدن (کله‌جکمدن) چوق سوندی.

Geldiğimden (geleceğimden) çok sevindi.

S-a bucurat foarte mult (pentru) că am venit (că voi veni).

کیتمیه‌جککزدن طولایی (سببدن) بن ده کیتمیه‌جکم.

Gitmiyeceğinizden dolayı (sebebten), ben de gitmiyeceğim.

Deoarece dv. nu veți pleca, nici eu nu voi merge.

کیتمیه‌جککز ایچون بن ده کیتمیه‌جکم.

Gitmiyeceğiniz içün ben de gitmiyeceğim.

Pentru că dv. nu veți merge, nici eu nu voi merge.

پاره‌م اولمامغین کیده‌میه‌جکم.

Param olmamağın gidemiyeceğim.

Deoarece nu am bani, nu voi putea merge.

c) de scop

Se constituie, de regulă, cu gerunziul مق (مك) ایچون (اوزره) mak/mek içün/üzere ("ca să", "cu scopul de a"):

ترکچه اوکرنمك ایچون (اوزره، مقصدیله) استانبوله کیتدم.

Türkçe öğrenmek içün (üzere)(maksadıyla) Istanbula gitdim.

Am plecat la Istanbul ca să învăț turcește.

d) concesive

Se formează, de obicei, cu gerunziul în مقله برابر makla/ مکله برابر mekle beraber ("deși...") sau cu forma în dık și acak și locuțiunea postpozițională حالده hâlde:

چوق چالیشمقله برابر ممنون دکلم .

Çok çalışmakla beraber memnun değilim.

Deşi muncesc foarte mult, nu sînt mulţumit.

چوق چالیشدیغم حالده ممنون دکلم .

Çok çalıştığım halde memnun değilim.

(Aceeaşi traducere).

e) condiţionale :

Exprimînd o condiţionare a acţiunii principale, se constituie, de regulă, din propoziţii introduse cu conjuncţia اکر eğer ("dacă"), cu forma negativă مکر meğer ("dacă nu") sau cu ajutorul formei şartiye:

اکر کیده جکسه کز بن ده کیده جکم .

Eğer gidecekseniz ben de gideceğim.

Dacă veţi pleca dv., voi merge şi eu.

اوقور ایسه ك (اوقورسه ك) بیلیرسك .

Okur isen (okursan) bilirsin.

Dacă citeşti, ştii.

f) modale ("complemente circumstanţiale de mod complexe")

Se formează cu gerunziul în ەرق arak, ەرك erek, cu gerunziul în مقسزین maksızın, مکسزین meksizin, precum şi cu gerunziul de redublare (ە ...... ە a...a, e...e):

بکا باقەرق کولویوردی .

Bana bakarak gülüyordu. Rîdea uitîndu-se la mine.

قوشه قوشه کلدی .

Koşa koşa geldi. A venit tot fugind.

بونی اوقومقسزین ایی بیلمیه جکسکز .

Bunu okumaksızın iyi bilmeyeceksiniz.

Fără să citiţi aceasta nu veţi şti bine.

g) de loc

نره ده حرکت اوره ده برکت

Nerede hareket, orada hereket.

Unde este mişcare, acolo este (şi) belşug.

A N E X E

XX. PROVERBE TURCESTI (ضروب امثال <u>Durûb-u emsâl</u>)

باد هوا سرکه بالدن طاتلیدر.

Bed(h)ava sirke baldan tatlıdır.
Oțetul gratuit e mai dulce ca mierea.

قورقاق بازرگان نه کار نه ضرر.

Korkak bazergân ne kâr ne zarar.
Negustorul fricos n-are nici cîștig, nici pagubă.
(Qui risque gagne).

حضوری کندی ایچمزده بوله مازسه‌ق بشقه یرده آرامق بوشدر.

Huzuru kendi içimizde bulamazsak başka yerde aramak boştur.

Dacă nu sîntem în stare să găsim fericirea în noi înșine, e-n zadar s-o căutăm în altă parte.

صبر امید ایتمك صنعتیدر.

Sabır, ümid etmek sanatıdır.
Răbdarea este arta de a spera.

هیچ بر شی سنه‌لرمز قدر چابوق کچمز.

Hiç bir șey senelerimiz kadar çabuk geçmez.
Nimic nu trece mai repede ca anii noștri.

آرایان بولور.

Arâyân bulur. Cine caută găsește.

طاتلی دیل ییلانی بیله دلیکندن چیقاریر.

Tatlı dil yılanı bile deliğinden çıkarir.
Limba dulce scoate pînă și șarpele din gaură.
("Limba dulce mult aduce").

چوق بیلان چوق یاگیلیر.

Çok bilen çok yanılır.
Cine știe mult, greșește mult.

طاغ نه قدر يوجه اولسه بر كچيدى بولنور.

Dağ ne kadar yüce olsa, bir geçidi bulunur.

Oricît ar fi muntele de înalt, tot i se găseşte o trecătoare.

عجله (أجله) ايشه شيطان قاريشير.

Acele işe şeytan karışır. (Graba strică treaba).

In treaba făcută în grabă îşi viră dracul coada.

ئولمدن بشقه هر شيئه دوا واردر.

Ölümden ba..ka her şeye deva vardır.

In afară de moarte, pentru orice lucru există un remediu.

صورته باقمه سيرته باق.

Surete bakma sirete bak.

Nu te uita la faţa (cuiva), uită-te la caracterul (său).

ايى دوست قره كونده بللى اولور.

İyi dost kara günde belli olur.

Prietenul bun la nevoie se cunoaşte.

هركس كندى طالعنك معماريدر.

Herkes kendi tali'nin mimarıdır.

Fiecare e arhitectul propriei fericiri.

آغلاما اولو ايچون آغلا دلى ايچون.

Ağlama ölü içün, ağla deli içün.

Nu-l plînge pe cel mort, ci pe cel nebun.

اسكى دوست دشمن اولماز.

Eski dost düşman olmaz.

Un vechi prieten nu devine duşman.

آته آرپه يكيده پلاو

Ata arpa yiğide pilâv.

Calului orz, iar călăreţului pilaf. (Dă-i fiecăruia ce i se cuvine).

أودەكى حساب چارشويه اويماز.

Evdeki hesab çarşuya uymaz.

Socoteala de-acasă nu se potriveşte cu cea din tîrg.

صاقلا صمانى كلير زمانى.

Sakla samanı gelir zamanı.

Ascunde (păstrează) paiele, va veni şi vremea lor.

بيك ايشيت بر سويله .

Biñ işit bir söyle.

Ascultă o mie (de vorbe), spune doar una.

قاوق بيوك آما آلتنده افندى يوق .

Kavuk büyük amma altında efendi yok.

Turbanul e mare, dar sub el nu e nici un efendi.
(Mare şi prost).

لاقردى ايله پلاو پيشيرمز .

Lâkırdı ile pilâv pişmez.

Cu vorbe nu se face pilaful.

سن دده بن دده بو آتى كيم تيمار ايده ؟

Sen dede, ben dede, bu atı kim timar ede.

(Dacă) tu eşti derviş, eu sînt derviş, atunci cine va ţesăla calul acesta?

طوتلميان اوغرى بكدن طوغرى .

Tutulmıyan oğru beğden doğru.

Un hoţ neprins (asupra faptului) e mai drept decît un bei.

آغلاميان چوجوغه ممه ويرمزلر .

Ağlamıyan çocuğa meme vermezler.

Copilului care nu plînge nu i se dă ţîţă.

قلج قيننى كسمز :

Kılıc kınını kesmez.

Sabia nu-şi taie teaca. (Corb la corb nu-şi scoate ochii).

دنيا ياغلو قويروقدر ييه بيلانه عشق اولسون

Dünya yağlu kuyrukdur yeyebilene aşkolsun!

Lumea-i o coadă grasă. Bravo celui ce ştie s-o mănînce!

مسافر مسافرى سومز او صاحبى ايكيسنى ده .

Misafir misafiri sevmez ev sahibi ikisini de.

Oaspetele nu iubeşte pe oaspete, iar gazda pe nici unul.

كيشى مركب يالامغله عالم اولماز .

Kişi mürekkeb yalamağla âlim olmaz.

Cineva nu devine învăţat numai lingînd călimara.

گمی یه (گمیه) بینمینجه ناولون ویرلمز.

Gemiye binmeyince navlun verilmez.

Nu se plăteşte navlu, pînă nu se urcă pe corabie.

سود ایچرکن آغزی یاندی، یوغوردی اوفله یور.

Süt içerken ağzı yandı, yoğurdu üflüyor.

Cine şi-a fript gura bînd lapte, suflă şi-n iaurt.

امام بیله اوقورکن یاگیلیر.

İmam bile okurken yanılır.

Pînă şi imamul greşeşte cînd citeşte.

سن آغا بن آغا بو اینکی کیم صاغه؟

Sen ağa ben ağa bu ineği kim sağa!

(Dacă) eu sînt agă, tu eşti agă, (atunci) cine va mulge vaca.

بر کیمسه هرکسی کندی اولچوسنه گوره اولچمه ملی.

Bir kimse herkesi kendi ölçüsüne göre ölçümemeli.

Nu trebuie să-i măsori pe toţi după măsura ta.

انسانك سویله مزیندن صویك شارلامازندن قورق

İnsanın söylemezinden suyun şarlamazından (kork).

Teme-te de oamenii care nu vorbesc şi de apele care nu fac zgomot.

کیشی یه بیلمه مك عیب دکل صورمامق عیبدر.

Kişiye bilmemek ayib değil sormamak ayıbdir.

Nu e ruşine să nu ştii, e ruşine să nu întrebi.

اور دیدیلرسه اولدر دیمه دیلر.

"Vur" dedilerse, "öldür" demediler â!

Ţi-au spus: "loveşte", dar nu ţi-au spus: "ucide!".

XXI. TOPONIME, HIDRONIME SI ETNONIME OTOMANE
(în ordinea alfabetului turcesc modern)

A

آدا (آطه) Ada - "insula" (آطه قلعه Ada Kale - "insula - cetate" - آطهء كبير Ada-i Kebir - "Marea insulă")

أدنه (آطنه) Adana

آجو Acu - Odesa

عجم Acem - persan, iranian

آقچه حصار Akçahisar - Kruja (Kroia)

آقكرمان Akkermân - Cetatea Albă

آقصو Aksû - "Apa Albă", Bug

آقشهر Akşehir - "Orașul Alb", or.anatolian

آلاجه حصار Alacahisar - Krușevaț

آلامان Alaman (آلمان Almân) - Neamțul, Imperiul romano-german (Nemçe)

آلاشهر Alaşehir - biz.Philadelphia

آلانيه Alanya - biz.Kalonoros

آماسيه Amasya

آميد Amid = ديار بكر Diyarbekir

آنابولى Anabolu - biz. Navplion

آناطولى Anadolu - biz. Anatolikon - Anatolia

آينوروز Aynoroz - gr.Aghion Oros - Sf.Munte (Athos)

آنقره (انكره) Ankara (arh. انكرو Engirü) - biz. Ancyra

آنطاليه Antalya - biz. Attalia

آنطاكيه Antakya - biz. Antiochia

آرنود Arnavud - albanez, Albania (Arnavutluk)

آتنه (آتينه) Atina - Atena

آت ميدانى Atmeydanı - Hipodromul

عربستان Arabistan - Arabistan

آزاق Azak - Azov

آولونيه Avlonya - alb. Vlorë, ital. Valona

آيدين Aydın - biz. Tralles

آحيولى Ahyolu - biz. Anchialos

آيدوس Aydos

B

باباطاغ (باباطاغى) Babadağ (Babadağı) - "Muntelui lui Sarı Saltuk Baba"

بحر سياه Bahr-ı siyah - Marea Neagră (قره دكز Kara deniz, بحر شيمال Bahr-ı şimâl - "Marea din nord")

باب عالى Bāb-ı Ali - Inalta Poartă (دركاه سعادت Dergâh-i Sa'âdet - Pragul Fericirii, دركاه عالى Dergâh-i 'Âli - Inaltul Prag, دركاه معلا Dergâh-i Mu'allâ - Inaltul Prag, آستانه سعادت Asitâne-i Sa'âdet - Pragul, poarta fericirii, قپو Kapu - Poarta etc.).

بالچق Balçık (Balcık)

بغداد Bağdad

باليه بدره Balyabadra - gr. Patras

بصره Basra

بحرين Bahreyîn

بانقاليه Bankalya - pentru مانقليه Mankalya (Mangalia)

بچ Beç - magh. Bécs - germ. Wien - Viena (Viyana)

بلغراد Belgrad - Beograd (Iugosl.) - "Orașul alb" (slav.) استونى بلغراد İstoni Belgrad - magh. Székesfehérvár, germ. Stuhlweissenburg - Alba Regală; اردل بلغرادى Erdel Belgradı ("Belgradul ardelean") - Alba Iulia (Bălgrad)

بندر Bender (pers., "port", "chei") - Tighina

براشو Bırașov (پراشو Pırașov) - Brașov

برغمه Bergama - gr. Pergamon

بلجك Bilecik - bis. Belakoma

بغدان Boğdan - Bogdan; Moldova (Kara Bogdan

بغدانلو Boğdanlu - Moldoveanul

بوغاز Boğaz ("gît", "gîtlej") - strîmtoare

بوغاز ایچی Boğaziçi - Bosforul

بوغاز كسن Boğazkesen - cetatea construită de Mehmed II pe Bosfor, în fața cetății ridicate pe malul asiatic de Bayezid I; trad.: "care taie Strîmtoarea"; - یکی حصار Yeni hisar (Cetatea Nouă) - روملی حصاری Rumelihisarı (Cetatea Rumeliei)

بولایر Bolayır (în Tracia) - bis. Plaghiari

بوسنه Bosna - Bosnia

بودین Budin (Budun بودون) - Buda

بلغار Bulgar - bulgar, bulgăresc

بلغارستان Bulgaristan - Bulgaria

بروسه Bursa - bis. Brusa, Prusion - Brusa

بكرش Bükreș - București

C

جانكرمان Cankermân (اوزی Özü) - Oceakov

جزایر Cezâyir (pl.de la جزیره cezire - insulă) - Alger; Algeria

جزایر بحر سفید Cezâyir-i Bahr-ı sefid - "Insulele Mării Mediterane (Albe)" - Insulele Arhipelagului egean; جزایر سبعه Cezâyir-i seb'a - "cele 7 insule" - Insulele ioniene

جنویز Ceneviz - genovez

Ç

چالدیران Çaldıran (lîngă Lacul Van) - locul victoriei lui Selim I asupra oastei iraniene (1514)

چتالجه Çatalca - gr. Pharsala

چناق قلعه Çanakkale ("Cetatea - strachină") - Bogazı - Strîmtoarea Dardanele

چبین Çibin (Sibin,Zibin) - Sibiu

چیمپه Çimpe (Çemen,Çimni,Çemelnik) - bis. Tzympe

چیرمن Çirmen (pe r.Mariţa) - gr. Kermianon - bulg. Crnomel

چین Çin - China (vulg. ماچین Maçin)

چناد Çenâd - Cenad

چورلی Çorlu - gr.Tzurulon

چوچوره Çuçora - Ţuţora

D

طاریجه Darıca (lîngă Maltepe, Istanbul) - gr.Pelekanon

دکزلی Denizli - bis.Laodiceea

دلی اورمان Deli Orman - "Pădurea Nebună" (Codrul des, Codrul Mare) - în Bulg. şi Rom.(Teleorman)

دمور قپو Demir (Demür) Kapu - Poarta (Porţile) de Fier (la Dunăre şi în Caucaz)

دشت قپچاق Deşt-i Kıpçak - "Stepa cumană" (în nordul M.Negre)

دبره چین Debreçin - Debreczen - Debreţin

دیمتوقه Dimetoka - gr.Didymotichon

دولت علیه Devlet-i 'Aliye - Inaltul Stat (Imperiul Otoman) - ممالك محروسه Memâlik-i Mahruse

دمشق Dimaşk - Damasc (شام Şam)

دیلاغوش Dilâgoş (Vilagoş) - Şiria

دوبریجه Dobrice (Dobriçe,Dobruca) - Dobrogea

دیاربکر Diyarbekir (v.Amid,Kara Amid) - "Ţara cuprului" (Diyâr-ı bakır)

دوبرونیك Dubrovnik - Dubrovnik, Raguza

دراچ Draç - ital.Durazzo - alb.Durrës

E

ادرنه Edirne (Edrene) - biz.Adrianopolis, bulg.Odrin, rom.Adrianopole, Odriu (Odrii), Udrii

ادرنه قپوسی Edirne Kapusu - Poarta Adrianopolului, la Istanbul

افلاق Eflâk - vlah, român; Ţara Românească

افلاقان Eflâkân - vlahii (balcanici)

افلاق كبير Eflâk-ı Kebir - Valahia Mare, Muntenia

افلاق جديد Eflâk-ı Cedid - Valahia Nouă - Oltenia (V.Neagră: قره افلاق Kara Eflâk, Küçük Eflâk كچوك افلاق - Valahia Mică)

اگری Eğri - lat. Agria - germ. Erlau - magh. Eger

اردل Erdel - Transilvania

اردل بلغرادی Erdel Belgradı - Alba Iulia (v.Belgrad)

اردبیل Erdebil   ارکلی Ereğli - gr.Herakleа

ارمنيستان Ermenistan - Armenia (Ermeni - armean)

ارزنجان Ersincan

ارضروم Erzurum

انكرو (انكوری) Engüri (v.Ankara)

انكروس Engürüs - Ungürüs - "Ungurul", Ungaria (v.Macaristan)

اسكيشهر Eskişehir ("Oraşul Vechi")

F

فاس (فاص) Fas - Maroc, Fas (Fez) فس

فتح الاسلام Feth-Ül-Islâm ("Ocucerirea Islamului") - Cladova

فلبه Filibe - Philippopolis - Plovdiv

فنكه Finike (în princip.Menteşe) - biz.Phokea

فرات Fırat - Eufrat

فرنكستان F(i)rengistan - Europa (fireng - frînc,european)

فرانچه Françe (Françe) - Franţa (azi: Fransa)

G

غلطه Galata (cartier al Istanbulului, alături de: بك اوغلى Beyoğlu - Pera, قاضى كوى Kadıköy, اسكدار Üsküdar - Scutari, ايوب Eyub ş.a.)

كليبولى Gelibolu - biz.Gallipoli

كنجه Gence

كمولجنه Gümülcüne - gr.Komotini (azi)

كورجستان Gürcistan - Gruzia

كوكرجينلك Güvercinlik ("porumbar", "fortăreaţă în formă de turn") - sîrb. Golubač

كرميان Germiyan

كيرد Girit (Girid) - Creta

H

حاج اوه Haçova ("Cîmpia Crucii") - magh. Mezőkeresztes- rom. Cîrsteşti

حاجى اوغلى بازارى Hacıoglu Bazarı - Bazarcik (azi: Tolbuhin)

خليج Haliç - Cornul de Aur

حرمين Haremeyîn - "cele două (cetăţi) sfinte", Mecca şi Medina

حبش Habeş (Habeşistan) - Etiopia

خيره بولى Hayrebolu - biz.Chariupolis

حلب Haleb - Alep

خضر الياس بوغازى Hızr-ı Elyas Boğazı - Braţul Sf.Gheorghe (al Dunării)

حميد Hamid

حجاز Hecaz - Hidjaz

هرسك Hersek - Herţegovina

هزارغراد Hezargrad - Razgrad

هندستان Hindistan - India

خوتين Hotin هلونيك Hlonik - Turnu (v.Kule)

خراسان Horasan

I

عراق Irak - Irak

عراق عجم Irak-i acem - I.persan

عراق عرب Irak-i arab - I.arab

عراقين Irakeyn - cele două Irakuri

İ

ابرايل İbrail (برايل Berail) - Brăila

اينه بختى İnebahtı - gr.Naupaktos - Lepanto

انكليز İngiliz - englez (< انكلتره)

اسمعيل İsmail

اسفنديار İsfendiyar

اسكندريه İskenderiyye

اسپانيه İspanya

اشقدره İşkodra - Shkodra (alb. Shkkedër) - Scutari

اساقچى (صاقچى) İsakçı (Sakçı) - Isaccea

ايپسله İpsala - biz.Kypsela

استانبول İstanbul - اسلامبول İslâmbol ("orașul plin de Islam") - دار السلطنت dar-üs-saltanat ("Casa sultanatului") - قسطنطنيه Kostantiniyye - Constantinopole (îndeosebi pe monede)

ازمير İzmir - biz.Smirna

ازنيق (ازنيك) İznik - biz.Niceea

ازنيكميد İznikmid (ازميد İzmid) - gr.Nicomedia

ازلادى İzlâdi - Zlatița

K

قمانيچه (قامانيچه) Kamaniçe - Camenița

قره بغدان Kara Boğdan - Bogdania Neagră - Moldova (v. Bogdan)

قره افلاق Kara Eflâk - Oltenia (v.Eflâk)

قره خرمان Kara Harman - Vadu (azi), jud.Constanţa

قلاس Kalas (غلاج Galac - la Evliya Çelebi) - Galaţi

قرمان Karaman - Karamania - gr.Larenda

قره صو Karasu-1) rîu în Balcani - gr.Strymon; 2) vechea denumire a Medgidiei de pe valea Karasu ("rîul negru (nerdic?)" numit şi Tekfur suyu - "apa împăratului")

قاضی کوی Kadıkey - v.Istanbul - gr.Chalkedon

قارین اواسی Karınovası (Karinabad) - bulg.Karnobat

قاهره Kahire - Cairo

قارلوفچه Karlofça (Karloviçe) - Karlowitz - Karlovać

قواله Kavala

قسطمونی Kastamonu

کشان Keşan - biz. Rhusion

کفه Kefe - Cafa

قریم Kırım - Crimeea

قبرس (قبروس) Kıbrıs (Kibrus) - Cipru (Cezire-i Kibris)

کلی Kili - Chilia

قزل باش Kızıl Baş (Kizilbaş) - "Cap Roşu" - Iranul (safavid)

قزل قله Kızıl Kule - Turnu Roşu

قله Kule - Turnu (Măgurele), Nicopoia Mică (v.Hlonik)

قرطال Kartal ("Vulturul")

قیصری Kayseri - biz.Caesarea

قونیه Konya - kr.Ikonium

کوستنجه Köstence - Constanţa

کوستندیل Köstendil - Velbujd

قسطنطنیه Kostantiniyye - v.Istanbul

کدوس (قدس) Kudüs - Ierusalim (قدس شریف)

کوتاهیه Kütahya - biz.Cotyaeum

کردستان Kurdistan

L

له Leh - Leahul, Polonia (له ولایتی Leh vilâyeti)

لهستان Lehistan - Polonia

لمنى Limni - gr.Lemnos

لپوه Lipove - Lipova

لاز Laz - laz

لازستان Lazıstan - ţara lazilor (pe coastele sud-răsăritene ale M.Negre, în Asia Mică)

M

مجارستان Macaristan - Ungaria (v.Engürüs,Ungürüs)

ماچين Maçin - Măcin

ملازكرد Malazgirt - Mantzikert

مناستر Manastır - Monastîr, Mănăstirea (lîngă Dunăre)

ملقره Malkara - biz. Mighali Kara

مرعش Mar'aş - Maraş   ملاطيه Malatya - Melitene

مرمره Marmara   ماردين Mardin

مغرب Mağreb - "Occidentul (arab)", Magreb

مدينه Medine - Medina (مدينهٔ منوره Medine-i Münevvere - Medina cea luminată)

مكّه Mekke - Mecca (مكّهٔ مكرّمه Mekke-i mükerreme - Mecca cea venerată)

ممالك محروسه Memâlik-i Mahruse - Imp.otoman ("ţările bine-păzite" de Allah şi sultan)

ممالك چركس Memâlik-i Çerkes - Tinuturile Cerchezilor (Cercasia)

ممالك فرنكستان Memâlik-i Firengistan - Europa

ممالك روس Memâlik-i Rus (Urus) - Rusia (Rusya,Moskof)

مندرس Menderes (fluviu) - biz.Meandros

مملكتين Memleketeyîn - "Cele două ţări" - Moldova şi Ţara Românească

مريچ Meriç - Mariţa

مدللو Midillü - gr. Mitilene

مصر Mısır - Egipt

مغولستان Moğolistan - Mongolia   موصل Mosul

مودانيه Mudanya - biz.Myrlea şi Apamea

مورش Mureş

N

نابلوس Nablûs (în Cisiordania)

نخچوان Nahiçevan (în Caucaz)

نوغراد Nevgrad (Neograd) - Bălgrad (v.Belgrad) - Alba Iulia

نمچه Nemçe - "Neamţul" (v.Alman) - Austria (Avusturya)

نیکبولی Niğbolu - gr.Nikopolis - bulg.Nikopol

نیل Nil نیش Niş

O

اولتنیچه Olteniçe (Oltenice) - Olteniţa

اوخری Ohri - Ohrid(a)

اورته Orta Macar - Ungaria centrală, de mijloc

Ö

اوزی Özu - v.Cankerman - Oceakov; rîu - Nipru (confundat uneori cu Bugul - Aksû)

اوزبك Özbek - uzbec

اوزبکستان Özbekistan - Uzbekistan

P

پچ Peç (Peçuy) - magh. Pécs - germ. Fünfkirchen - lat. Quinque ecclesiae

پوژوروفچه Pojorofça - Passarowitz- Pojarevać

پورتقال Portakal - Portugalia

پورتکیز Portekiz - portughez

پراودی Pravadi - bulg. Provadia

بورلاط Purlat (nehr-i Purlat/Burlat) - r.Bîrlad

پروت Purut (nehr-i Purut) - Prutul (نهر پروت)

R

را هوا	Rahova
روان	Revan-Erevan (arm.Erivan)
رومه (روما)	Roma - 1.Roma; 2.Imperiul romano-german
رومانيه	Romanya - România
رودوس (ردوس)	Rodos
روم	Rum - grec
روم ايلى	Rum ili (Rum eli) - "ţara grecilor", Rumelia (partea europeană a Imperiului otoman), Graecia în doc.medievale de limbă latină
روسچق	Rusçuk - (Uruscuk) - Ruse (v.Yerkökü)
روس (اوروس)	Rus - rus (Urus) روسيه Rusya - Rusia (v. Memâlikrus, Moskof/lu
ساقز	Sakız - Chios
ساقمار (صاتمار)	Sakmar (Satmar) - Satu Mare
صامسون	Samsun - Amisus
سراى بوسنه	Saray-i Bosna - Sarajevo
سرز (سروز)	Serez (Sirōz) - Serres
سمنديره	Semendire - Semendria - slv. Smederevo - magh. Szendrő
سمندرك	Semendirek (ins.în M.Egee) - gr.Samothrace.
سلانك	Selânik - gr. Thessaloniki - Salonic
سرت (نهر سرت)	Seret (nehr-i Seret) - Siretul
سلستره	Silistre (Silistire) - Dîrstor (Durostorum) - Silistra
سليورى	Silivri - gr.Selymbria
سزه بولى	Sizebolu (la E. de Edirne) - gr.Sozopolis
سيسام	Sisam - gr.Samos
سيبين	Sibin - Sibiu (v.Çibin)
سواس	Sivas - gr.Sebastea
صوفيه	Sofya - Sofia (sub stăpînire otomană, reşedinţa beilor - beiului de Rumelia)

سکود Söğüt (Söğüd) ("Salcie") - biz. Thebasion - ar. tc. Safsat

سوچاو Suçav - Suceava

سدّهٔ سعادت Südde-i Sa'âdet - Pragul Fericirii (v.Bab-ı Âli)

Ş

شرق Şark - Orient

شام Şam - Damasc (v. Dimaşk)

شبش (سبش) Şebeş (Sebeş) - Caransebeş

شهرزول Şehrizol

شیراز Şiraz

شیروان Şirvan

شومنی Şumnu - Şumla

T

طمشوار Tameşvar (Tamışkar) - Timişoara

تاتار بازارجغی Tatar Pazarcığı - Bazargik (Tolbuhin) - v. Hacıoglu Bazarı

تاتار Tatar - tătar

تکفور صویی Tekfursuyu - v.Karasu

تکرطاغی Tekirdağ(ı) - biz.Rodosto

تفلیس Tiflis - Tbilissi

تیسه Tise (Tisa) - Tisa

طرنوی Tırnovî - Tîrnove

ترحاله Tırhala - gr.Trikkala

توقات Tokat

Tomarova - Reni

طرابزون Trabzon - Trapezunt

طرابلوس غرب Trablusgarb - Tripoli "de vest" (în Libia)

طرابلوس شام Trabslusşam - Tripoli "de Damasc" (în Liban)

طونه (تونه) Tuna - Dunărea

طولچی (تولچه) Tulçı (Tulçe) - Tulcea

طونوس Tunus - Tunis, Tunisia

تورله Turla - Nistru

طوزله Tuzla

U

استورغون Usturgon - magh. Esztergom - germ. Gran - Strigoniu

ازون على چايرى Uzun Ali Çayiri (Valea lui Ali cel Lung) - azi Remus Opreanu (lîngă Medgidia)

اويوار Uyvar - magh. Ujvár - germ. Neuhäsel - slovac. Nove Zanký

Ü

اسكدار Üskudar - gr.Scutarion - Scutari (v.Işkodra/ Iskenderiye şi Istanbul)

اسكوب Üsküb - Skopje (Skoplje)

انكروس Üngürüs - "Ungurul", Ungaria (v.Engürüs, Macaristan)

V

واراد Varad - Oradea

وارنه Varna

واردار Vardar

وان Van

ودين Vidin

ويزه Vize - gr.Bizya

ونديك Venedik - Veneţia

Y

يانينه Yanina - Ianina

يانوه Yanova - Ineu

يانق قلعه Yanıkkale ("Cetatea Arsă") - magh. Guyör - germ. Raab - ital.Giavarino-illir - lat. Javarinum

يانبولى Yanbolu - Iambol

ياش Yaş - Iaşi

يونانستان Yunanistan - Grecia

يدى قله Yedi kule ("Cele 7 turnuri") - gr.Heptapyrgion

يكى شهر Yenişehir (în Anatolia) - gr.Neapolis; (în Grecia) - gr.Larissa

يكى ساله Yeni Sale (Yenisala) - Enisala ("Satul Nou" - turc.Yeni - "nou" + slav. Sele - "sat")

يركوكى Yerkökü ("rădăcină, buricul pămîntului") - 1. Berü yaka Yerkökü - برو يقا يركوكى - "Yerkökü de astă-parte" - Ruse (v. Rusçuk); 2. Öte yaka Yerkökü اوته يقه يركوكى - "Yerkökü de cealaltă parte" - Giurgiu. In perioada modernă Yerkökü a rămas ca denumire numai pentru Giurgiu (Rusçuk pentru Ruse). (يقا înseamnă textual "mal")

يشل كوى Yeşilköy ("Satul verde") - fost Ayastefanos - San Steno (azi la Yeşilköy se află aeroportul internaţional Istanbul).

Z

زغره Zağra-Zagora (bulg. "dincolo de munţi"): Eski Zagra - اسكى زغره -bulg. Stara Zagora (Z.Veche)

ذوالقدريه Zulkadriye (vilaiet în Anatolia)

XXII. ANTROPONIME TURCO-OTOMANE

(în ordinea alfabetului turc modern)

A

عباس Abbâs - "leul"

عبدى Abdî (de la ar. عبد abd - "rob") - "cel robit" (lui Allah)

عبد الله Abdullah - "robul lui Allah" (nume purtat, de obicei, de neii convertiţi la Islam)

عبد الرحمان Abdurrahman - "robul Celui Islam) milostiv" (unul din cele 7 atribute ale lui Allah, pe lîngă alte "loel de alte numiri", după expresia lui Cantemir)

عبد العزيز Abdülâziz - "robul Celui drag"

عبد الطيف Abdüllâtif - "robul Celui plăcut"

عبد الحميد Abdülhamid - "robul Celui slăvit (lăudat)"

عبد الكريم Abdülkerim - "robul Celui generos"

عبد القادر Abdülkâdir - "robul Celui atotputernic"

عبد النبى Abdünnebî - robul Profetului (Nebî)

عابده Âbide - "adoratoarea"(lui Allah)

آحد Ahad (آحاد) - "cel unic, cel dintîi"

آخى Âhî (pentru membrii comunit.de dervişi) - "fratele meu" (din pers.), cel afiliat la confreria âhi-ilor

آحمد Ahmed (Ahmet) - "cel demn (cel mai demn) de laude (de elogii)" (anhamid - demn de elogii)

آق قوجه Akkoca - "bătrînul cel alb" (cu părul alb)

علا الدين Alâeddin - "cel mare (f.mare) al credinţei"

عالى Âlî - elevat, ilustru

عاليه Âlîye - elevată, ilustră

عليجان Âlicân - "cel cu suflet mare" (v.și Velîcan)

على قوچ Ali Koç - Ali Viteazul (koç - berbec, viteaz, războinic)

على شاه 'Âlișah - Ali (cel măreț) ca un șah

عرفه Arefe - cea născută într-o zi de sărbătoare

عارف Ârif - cel învățat

آرمغان Armağân - darul (lui Allah)

آرسلان Arslan - leul (v.Abbas)

آسیه Âsiya (Âsiye) - nume femin. (după numele unei soții de faraon, care ar fi salvat din Nil și ar fi crescut pe Moise)

آیاز Âyaz (Ayas) - cel rece (dur) (de la ayaz - noapte friguroasă cu lună)

آیدین Aydın - cel luminat

عزیز 'Aziz - cel drag; glorios, venerat, pios

عزیزه 'Azize - cea dragă, pioasă

B

بابا Baba - "tată", "părinte" (nume dat celor bătrîni și altora care, prin merite religioase sau conduita lor morală, s-au bucurat de o considerație aparte)

بهادر Bahadır (Behadır) - viteaz, curajos (cf.slav. bogatyr')

بهار Bahar - "primăvara" (nume femin.)

بخشی Bahșî - cel darnic

بختیار Bahtîyar - cel fericit

باقی Bâkî - cel care rămîne, etern

بالی Bâlî (Bali) - bătrîn

برّاق Barrak (berrak) - clar, limpede

بایزید Bayezid (de la ar. Abû Yazid - "tatăl lui Yazid")

بایرام Bayram - "sărbătoarea" (cel născut în zi de sărbătoare)

بدری Bedrî (variantă: Bedir) - de aur; victorios

بدر الدين Bedreddin - "Victoria credinţei" (de la Bedir - locul unei victorii a lui Muhammad cu "necredincioşii")

بهرام Behrâm (pers.) - 1. numele planetei Marte (Merih); 2. numele unui erou şi împărat iranian

بكاری Bekârî - holteiul (bekâr - holtei, neînsurat)

بكر Bekir - v. Bekârî

بشير Beşir - cel care aduce o veste bună; zîmbitor

بلال Bilâl - ud leoarcă

بداق Budak (budag) - creangă

بولوت (بولوط) Bulut - nor

C

جعفر Cafer - rîul

جان Cân - sufletul

جانپولاد Canpolad (Canpolat) - "suflet de oţel" (can - suflet, polad - oţel)

جلاد Cellâd (cellât) - călăul, gealatul

جلال Celâl - (cel cu) glorie, gloriosul

جمال Cemâl - (cel cu) faţă frumoasă

جم Cem - suveran, şah, epitet al lui Alexandru cel Mare

جميل Cemîl - cel frumos

جميله Cemile - frumoasa

جهانگير Cihangir (de la cihan - lume) - stăpînitorul, cuceritorul lumii

جهانشاه Cihanşah - şahul lumii

جنكيز Cengiz - luptător (cenk - luptă)

جوان Civan - tînăr, adolescent, drag

Ç

چاقر Çakır - cenuşiu, gris, brăzdat de albastru, ceakîr

چقمق Çakmak - scăpărătoare (azi: brichetă)

چركس Çerkes - cerchezul, circasianul

چلبى Çelebî - domn, nobil, fin; instruit şi bine crescut; amabil etc. (nume pentru poeţi, savanţi, dar şi unii principi: Mehmet Çelebî, Musa Çelebî ş.a.)

جواد Cevad - cel generos

چيچك Çiçek - floarea (rom. Floarea)

چراق Çırak - client, protejat; ucenic, novice în meserie

چركين Çirkin - urîtul, respingătorul

چوبان Çoban - rom.Ciobanu

D

داود Dâvûd - David

دده (دده) Dede - unchi, bunic, strămoş; nume dat şi dervişilor

درويش Derviş - călugăr musulman (fig.sărman)

دلى Deli, Delü - nebunul (rom.diliu)

دمير Demir (Demür دمور, Timur تيمور) - (cel de) fier

طوغان Doğan - şoimul

طوغانجى Doğancı - şoimar

دورغود (طورغود) Durgud (Turgut) - cel de departe? (دور dur - îndepărtat)

دوزمه Düzme - falsul

دولبندى Dülbendî - cel cu turban (dülbend, tülbent)

طوطى Dudu (tûtî) - papagal (nume femin.) (de aici rom. duducă, după L.Şăineanu)

طوراق Durak - loc de oprire (azi: staţie)(طورمق durmak - a sta; de aici rom.: "dur, dur,dur" - Stai, stai,stai! - după L.Şăineanu)

طوران Durân - cel (cea) care stă, care se opreşte

طورمش Durmuş - "s-a oprit" (se pare)

طوردى Durdu - "s-a oprit (sigur)"

طورسون Dursun (Tursun) - "să stea"

E

ابو بكر Ebubekir (ebu - tată + bekr - cămilă) - Abu Bakr, socrul şi succesorul lui Muhammad, primul calif

ابو الفتح Ebû-l-feth - "tatăl cuceritorilor" (tc. fatihler babası), supranumele lui Mehmed II (Fâtih - Cuceritorul)

ادهم Edhem (Ethem) - cel brunet

اليف Elif (اليفه Elife) - "dreaptă ca un elif" (prima literă, constînd într-o linie dreaptă, verticală, a alfabetului arab.

امين Emin - intendent, inspector ("om sigur, de încredere, fidel")

أمينه Emine - credincioasă, fidelă

امير Emir - prinţul, emirul

امرالله Emrullah - porunca lui Allah

انور Enver - foarte frumos, strălucitor

ارطغرل Ertoğrul - oşteanul (bărbatul) cel drept

اسعد Es'ad - mai fericit, cel mai fericit

اولياء Evliya (de la ولى veli) - (între) cei înţelepţi; venerabil, generos

F

فخرى Fahrî - onorific, de onoare

فخريه Fahriye - nume femin. (v. Fahrî)

فخرالدين Fahreddîn - onoarea credinţei

فطمه Fatma - "femeie care-şi înţarcă copilul"; fiica profetului Muhammad, soţia califului Ali

فاضل Fâzıl - binefăcător; învăţat, bine educat

فضلى Fazlî - idem

فضل الله Fazlullah - binefăcătorul lui Allah

فايق Fâyik - care excelează, superior

فرهاد Ferhad - nume de origine pers.: Farhad - numele unui comandant în armata lui Kawwus; iubitul lui Şirîn

فريد Ferid - cel unic, fără pereche

فريده Feride - cea unică, fără pereche

فريدون Feridun - nume de origine persană, şah persan

فرخ Ferruh - cel fericit, norocos

فيض الله Feyzullah - graţia lui Allah

فيروز Firûz (pers.*pîruz*) - cel fericit

G

غضنفر Gazanfer - leul (v.*Abbas*,*Arslan*,*Hamza*)

كنج Genç - cel tînăr

كوهر Gevher - almaz (nume femin.)

كوزل Güzel - frumoasa

كوللى Güllî - (fata cu) trandafir

كلبهار Gülbahar - trandafir de primăvară (nume femin.)

كوندك Güvendik - "ne-am încrezut (în ea)", de încredere

H

حبيب Habîb - cel iubit; prieten

حاجى Hacı - pelerin, hagiu (cel care a făcut pelerinajul la Mecca)

حافظ Hâfız - hafîz (cel care ştie pe de rost Coranul)

خليل Halil - prieten sincer

خلوق Halûk - omenos, bine intenţionat

حميد Hamid - cel demn de laudă

حمزه Hamza - leul (pers.*Hamzat*); unchiul lui Muhammad (v.*Abbas*,*Arslan*,*Gazanfer*)

خديجه Hadice (Hatice) - "fetiţă născută prematur"; prima soţie a lui Muhammad

خطيب Hâtîb - hatib (cel ce rosteşte predica de vineri - *hutbe* - în moschele, în numele suveranului)

حيدر Haydar - leul (v.*Abbas*,*Arslan*,*Gazanfer*,*Hamza*)

خير الدين Hayreddin - binele credinţei

خير الله Hayrullah - binele lui Allah

خضر Hızır (Hızr) - profetul Hızr (Ilie, Sf.Gheorghe) (v.Elyas,Ilyas)

خواجه Hoca - dascăl, profesor, domn

خرّم Hurrem - cea plăcută, agreabilă

حسام Hüsâm - sabie tăioasă

حسين Hüseyin (diminutiv de la Hasan) - "Hasănuţ", "Hasănel"; cel frumos; fiul martirizat al califului Ali

خسرو Hüsrev - nume de orig.pers., mare rege

I

ابراهيم İbrahim - Abraham

الياس İlyas (Elyas) - Ilie; de fapt Sf.Gheorghe (Hızr Iliyas- Hıdrellez - 23 april./5 mai)

اينال İnâl - demn de încredere (?)

اسحق İshak - Isaac

اسكندر İskender - Alexandru

اسمعيل İsma'il - Ismael

K

قادر Kâdir - cel puternic, atotputernic

قلندر Kalender - fakir vagabond, detaşat de problemele vieţii, boem

قانصو Kânsû (قان kân - sînge + سو sû - apă) - sînge de de apă (cf.Kandemir - sînge de fier)

قپلان Kaplan - tigrul

قره جه (قرابا Karaca - ţapul

قره خان Karahân - hanul cel negru

قره كوز Karagöz - "ochi negri"; numele teatrului de umbre (> rom.caraghios)

قره مان Karaman - cel foarte negru (augmentativ de la kara -negru); foarte nordic etc. (există, se pare, şi alte accepţiuni ale adj. kara)

قاسم Kâsım - cel care împarte, împărţitorul; ziua de Sf.Dumitru (26 oct./8 nov.)

قيه Kaya - stîncă (nume bărb. şi femin.)

كاتب Kâtib - scriitorul; scrib, secretar, disc

كمال Kemâl - cel perfect

كريم Kerîm - cel generos (v.Abdülkerim)

قليچ Kılıç - sabie

قوجه Koca - cel mare, cel bătrîn

قوچ Koç - "berbecul"; cel viteaz, războinic

كوپريلى Köprülü - cel din Köprü; podean, podar. (Köprü - pod)

كور Kör - orb, miop

كوسه Köse - spînul

قول اوغلى Kuloğlu - fiu de rob

قورد Kurd (kurt) - lupul

كچوك Küçük - cel mic

L

لالا Lâlâ - preceptorul, dascălul unui şehzade (prinţ imperial)

لطفى Lütfî - cel plăcut, cel drăguţ

لطف الله Lütfüllah - cel plăcut lui Allah; favoritul lui Allah

M

محمود Mahmud - cel lăudat, glorificat

مالقوچ Malkoç - "soldat din călărimea neregulată" (akîngiu); nume (pe care l-au purtat comandanţii acestui corp de oaste) de origine discutată: de la gr.Markos, de la sîrb.Marković sau de la turc. Koç - războinic, curajos, eroic

محمد Mehmed - cel foarte lăudat

محمد ابو الفتح Mehmed ebu-l-feth - Mehmed tatăl (părintele) cuceritorilor (v.Ebū-l feth), supranumele lui Mehmed II

ملك Melek - îngerul

مزيد Mezid - creştere, crescut

محمّد **Muhammad** - cel foarte slăvit şi lăudat; profetul Muhammad (corespondentul turcesc: Mehmed)

محرّم **Muharrem** - sfînt, interzis; (cel născut în) luna Muharrem (prima lună din calendarul musulman)

محي الدين **Muhiddin (Muhyddin)** - "reanimatorul credinţei"

مراد **Murad (Murat)** - cel dorit, voit; voinţă, dorinţă

مرتضى **Murtaza** - agreabil, plăcut

موسى **Musa** - Moise

مصلح الدين **Musliheddin (Müsliheddin)** - "rectificatorul religiei"

مسلمه **Müslime** - musulmancă

مصطفى **Mustafa** - cel ales (nume dat în special lui Muhammad)

مظفر **Muzaffer** - cel victorios

N

نصيب **Nasib (Nesip)** - parte, noroc, şansă

نصوح **Nasûh** - ferm, hotărît

نصر الدين **Nasreddin (Nasrüddin)** - sprijinul credinţei, ajutorul credinţei

ناظم **Nâzım** - organizator

ناظمه **Nâzıma** - organizatoare

نبى **Nebi** - profetul

نديم **Nedîm** - cel care povesteşte frumos; cel care înveseleşte pe cei mari cu anecdote şi poveşti

نفس **Nefis (Nefes)** - foarte plăcut, foarte frumos; delicios

نفسه **Nefise** - foarte plăcută, foarte frumoasă (nume femin.)

نيلوفر **Nilufer** - (floare de) nufăr

نعمت **Ni'met** - favoarea

نعمت الله **Nimetullah** - favoarea lui Allah (nume bărb. şi fem.)

نظام الدين **Nizâmeddin (Nizamettin)** - ordinea credinţei

نظامى **Nizâmî** - regulamentar

نوح **Nûh** - Noe; al treilea (în ordine cronologică) din cei 25 de prooroci

نعمان Nu'mân - sînge

نورالدين Nureddin - lumina (strălucirea) credinţei

نوری Nurî - cel luminos

O

اوغوز Oğuz - oguzul (uzul)

اورخان Orhan - originea necunoscută, fie persană, fie central-asiatică (de la hân)

اوروج (اورج) Oruc - postul religios; cel născut în post

عثمان Osmân (ar.pers.) - "şarpe"; dragon; ginerele lui Muhammad şi cel de-al treilea calif; numele întemeietorului Casei otomane (آل عثمان Âl-i Osman)

Ö

اوکوز Öküz - bou

عمر Ömer (de orig.ar.-pers.) - al doilea calif ('Omar ibn-el - Hattâb)

P

پاپاز Papaz - Popa (پاپاس -papas - preot, popă)

پاپاز اوغلی Papazoğlu - "fiu de popă", "fiul preotului"

پارمقسز اوغلی Parmaksız - (cel) fără deget

پاشا Paşa - paşă (de la: باش baş + آغا ağa)

پهلوان Pehlivan (pers.pehlevan) - luptător, atlet

پرتو Pertev - lumină, splendoare, rază

پروانه Pervâne - fluture (care se învîrte noaptea în jurul unui obiect luminos)

پرویز Perviz - cel victorios (cf.Victor)(v.Muzaffer)

پیشرو Peşrev - înainte-mergător, ghid

پیاله Piyale - cupă, pahar

پیر Pîr - bătrîn, în vîrstă

پیری Pirî - bătrîneţe; înţelepciune

پولاط Polât (polâd) - oţel (v.Canpolat,Canbulat,Kanpolat)

پويراز Poyraz (gr.) - boare, vînt de nord-est

R

رابعه Râbi'a - a patra (cea de-a patra născută); fem. de la râbi' - al patrulea

راحت Râhat - linişte, seninătatea sufletească; comoditate

راغب Râcib - doritor, avid, curios

رحمان Rahmân - cel atotmilostiv

رمضان Ramazân - luna a noua din calendarul musulman cînd se posteşte (nu se mănîncă de la răsăritul la apusul soarelui); cel născut în această lună

رؤوف Raûf - atotmilostiv

راضى Râzı - cel care e de acord, acceptă, se supune

راضيه Râzıye - cea care e de acord, se supune

رجب Receb - luna a şaptea a anului Hegirei; cel născut în această lună.

رفيق Refîk - tovarăş, soţ, însoţitor

رفيقه Refîka - tovarăşă (de viaţă), soţie

رسول Resûl - trimis, profet

رشاد Reşâd - găsirea căii drepte şi urmărirea acesteia

رشيده Reşide - cea (cel) care ţine calea cea bună

ريحان Reyhân - busuioc (nume femin.)

رفعت Rif'at - înălţime, grad foarte mare

رضوان Rıdvân - satisfacţie, mulţumire (cf.Rizâ)

رضاء Rizâ - satisfacţie, mulţumire (cf.Rıdvân); consimţămînt; resemnare

رقيه Rukiye (Rukye) - farmec, vrajă (nume femin.)

رستم Rüstem - nume de origine persană (Rustam - erou celebru)

S

سعد الدين Sa'adeddin (Sa'adü-ddin, Sa'adettin) - fericirea, norocul credinței

سادق Sâdık - cel fidel, credincios

صفاء Safa - puritate, curățenie sufletească

صفى Safiyy - cel curat, cel pur

صفى الدين Safiyyüddin - cel mai curat al creștinității

صفيه Safiye - cea curată, cea cu sufletul pur

صفر Safer (sefer) - luna a doua a calendarului musulman; cel (cea) născut(ă) în această lună

صفوت Safvet - curățenie, puritate

ساعد Sâ'id - cel care se înalță, se ridică

سعيد Sâ'id - înalt, august, fericit

صاحبه Sâhibe - stăpîna

ساكنه Sâkine - cea care stă, cea stabilită într-un loc

صالح Sâlih - capabil, drept; integru, pur

صالحه Sâlihâ - capabilă, dreaptă, pură

صالتق Saltuk (Saltık) - cel care aruncă

سامى Sâmî - înalt, elevat, sublim

ساميه Sami'ye - înaltă, elevată, sublimă

سراج Sarâc (Sarâç) - șelarul

صارى Sârı - galben, blond, palid

صاريجه Sârıca - gălbui, galben

صاتلمش Satılmış - cel vîndut

سفر Sefer - "campanie"

صلاح الدين Salâheddîn (= Saladin) - "devotamentul credinței"

سليم Selîm - cel perfect, fără defecte

سوندك Sevindik - "ne-am bucurat" (la nașterea sa)

سيد Seyyîd - cel care are legătură cu un descendent al lui Muhammad; nepotul lui Muhammad

سيدى Seyyidî - idem

سيف الدين Seyf-üd-dîn -(Seyfeddîn) - "sabia credinței"

سيف الله Seyf-ullah - "sabia lui Allah"

سيفى Seyfî - războinic, oştean ("cel care are sabie")

سنان Sinân - suliţă

سياوش Siyâvûş - nume de origine persană (numele tatălui lui Kai Kusraw/Cyrus)

سليمان Süleymân - Solomon

Ş

شعبان Şa'bân - a opta lună din anul Hegirei; cel născut în această lună

شاه Şâh - şah, împărat

شاه قولى Şahkulu - "robul şahului"

شاهين Şahîn - şoimul

شامى Şâmî - damaschin (<u>Şâm</u> - Damasc)

شاه سوار Şahsuvâr - călăreţ de elită ("cel care călăreşte împărăteşte")
شهسوار Şehsüvâr

شاكر Şâkir - cel recunoscător

شاكره Şâkire - cea recunoscătoare

شهاب الدين Şehâb-ed-din (Şehâbettin) - luceafărul credinţei

شهرى Şehrî - orăşean; "civilizat"

شمس الدين Şemseddîn - "soarele credinţei"

شرف الدين Şeref-üd-dîn (Şerafettîn) - "onoarea credinţei"

شيطانى Şeytânî - diavolul, satana

شيرين Şîrîn - dulce, simpatic, amabil

شكران Şükrân - gratitudine, recunoştinţă

شكرالله Şükrüllah - recunoştinţă lui (către) Allah

T

تاج الدين Tâceddin - coroana credinţei

طاهر Tâhir - cel curat

تكرى ويردى Tanrıverdi - "Domnul a dat"

تاتار Tatar - tătarul

طاتقز Tatkız - "cea dulce" (+)

طيب Tayyîb - bun, frumos, plăcut

طيبه Tayyîbe - cea bună, frumoasă, plăcută

تمام Temâm - cea perfectă (nume femin.)

تيمور Timûr - (cel de) fier (cf. Demir, Demûr)

طورلاق Torlâk - novice, fără experiență; numele unei secte de călugări musulmani

ترياكى Tiriyâkî - opioman

U

اوزونلو Uzunlu - cel înalt, cel lung (Lunganul)

اوغرلى Uğurlu - cel norocos

Ü

اميد Ümid - speranță

امّت Ümmet - comunitatea (musulmană)

امّى Ümmî - analfabet

اويس Üveys - lup (v. Kurd-kurt)

V

وفا Vefâ - ținerea cuvîntului, îndeplinirea promisiunii

ولى Velî - stăpîn (unul din zecile de nume ale lui Allah); sfînt

Y

يحيى Yahya - Ioan (în special Sf. Ioan Botezătorul)

يخشى Yahşî - bun, frumos

يعقوب Ya'kûb - Iacob

ياسمين Yasemîn - iasomie (nume femin.)

يازيجى Yâzıcı - scriitor, scrib, copiat, secretar (v. kâtib)

ياوز Yâvûz - dur, crud, groaznic (supranumele lui Selim I)

يلدرم Yıldırım - Fulgerul (supranumele lui Bâyezid I)

يونس Yûnûs - prorocul Ionas

يوسف Yûsuf - Iosif

Z

زاهد Zâhid - fanatic, prea-credincios

زاهده Zâhide - prea-credincioasă

زهرا Zehrâ - (cea) cu fața albă și strălucitoare; supranumele Fatmei, fiica lui Muhammad

زليخا Zelihâ - soția lui Iosif

زين العابدين Zeyn-ül-abidîn (Zeynelâbidîn) - podoaba adoratorilor (lui Allah)

ذولفقار Zülfikar - sabia cu două vîrfuri (celebră!), dăruită de Muhammad ginerelui său Ali

XXIII. NUME DE DOMNI ROMANI IN GRAFIE OSMANA

Alexandru-	الکسندره	Aleksandire
Bogdan-	بغدان	Boğdan
Cantemir (Dimitrie)	قانتمیر اوغلی	Kantemiroğlu ("fiul lui Cantemir"; Kandemir/Kantemir - "sînge de fier")
Caragea	قره جه (قرایه)	Karaca (căprior, țap)
Constantin	قسطنطین	Kostantin (قوستندین Kostandin)
Dan	دان	Dan
Iancu	یانقو (ینقو، یانقول)	Yanku
	یانقو بن مادیا	Yanku bin Madiya (Iancu, fiul lui Mathia)
Ieremia	یرمیه	Yeremiye
Ilie	الیاس	İlyas
Ioan	یوان	Yuyan
Lupu	لپول	Lupul
Matei	ماتی	Mati
Mihai	میخال	Mihâl
	میخال بدحال	Mihâl-i bedhâl - "Mihai cel nenorocit"
	میخال بدفعال	Mihâl-i bedf; 'al - "Mihai cel răufăcător"
Mihail	میخاییل	Mihayil
Mircea	میرچه	Mirçe (میرچو Mirçü)
Nicolae (Mavrocordat)	اسکرلت اوغلی نیقولا	(İskerletoğlu) Nikola (N., fiul lui Scarlat)
Petre (Petru)	پتره	Petre
Radu	رادول	Radul
Scarlat	اسکرلت	İskerlet

Ştefan	استفان İstefan (1581: قوجه استفان Koca İstefan - Ştefan cel Bătrîn/Mare	
Vlad	ولاد Vlad (Tepeş: قازيقلى Kazıklı, Kazuklu)	
Ţepeluş	چپلوش Çepeluş	

XXIV. BIBLIOGRAFIE SELECTIVA

I. INTRODUCERE

(limbi şi dialecte türcice, istoricul limbii turce, raporturi cu alte limbi, studiul limbii turce în Europa şi în Turcia)

-AJDAROV, Gubajdulla, Jazyk orhonskih pamjatnikov drevnetjurskoj pismennosti VIII veka, Alma-Ata, 1971

-BASKAKOV, N.A., Tjurkskie jazyki, Moskva, 1961

-BURI-GUTERMAN, Johanna, Der Satzbau in der Sprache der osmanischen Urkunden aus der Zeit von Mehmed Fatih bis Süleyman-i Qanuni, Wien, 1972

-DRIMBA, Vladimir, Syntaxe comane, Bucureşti-Leiden, 1973

-HAZAI, Gy., Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert. Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jákab Nagy de Harsány, Budapest, 1973

-INAN, Abdülkadir, Türkoloji Ders Hülasaları, Istanbul, 1936

-KAHANE, H.- R., TIETZE, A., The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin, Urbana, 1958

-KAKUK, Suzanne, Recherches sur l'histoire de la langue Osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les elements Osmanlis de la Langue hongroise, Budapest-Haga, 1973

-KARAMANLIOĞLU, Ali, Türk Dili Nereden Geliyor, Nereye Gidiyor, Istanbul, 1972

-GUBOGLU, Mihail, Orientalistica română, în "Studii şi articole de istorie", Bucureşti, 1956

-KORKMAZ, Zeynep, Türk Dilinin tarihî akışı içinde Atatürk ve Dil Devrimi, Ankara, 1963

-LOBEL, Theofil D., Elemente turceşti, arăbeşti şi persane în limba română, Constantinopol-Lipsca, 1894

-MATEI, Ion, Mots d'origine roumaine en turc, în "RÉSEE", IV, 1-2/1969, p. 223-233

-MALOV, S.E., Pamiatniki drevnetjurkskoj pis'mennosti, Moskva-Leningrad, 1951

-ERGIN, Muharrem, Orhun Abideleri, Istanbul, 197o

-NEMETH, J., *Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert*, Budapest-Amsterdam, 197o

-RADLOFF, W., *Versuch eines Wörterbuches der türk. Dialekte*, I-IV, St. Petersburg, 1881-1911

-SEVORTJAN, E.V., *Etimologhiceskij slovar' tjurkskih jazykov*, Moskva, 1974

-SAINEANU, Lazăr, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, vol. I-II, 1-2, București, 19oo

-TIMURTAŞ, Faruk, *Eski Türkiye Turkçesi. XV yüzyıl*, Gramer-Metin-Sözlük, Istanbul, 1977

-THOMSEN, V., *Inscriptions de l'Orkhon*, Helsingfors, 1896

-WENDT, H.F., *Die türkische Elemente im Rumänischen*, Berlin, 196o

II. GRAMATICI SI MANUALE DE TURCA (VECHE, OSMANA, MODERNA)

-ALEXANDRIDES, Demetrius, *Grammatike graikiko-tourkike*, Viena, 1812

-AILEAROV, Ş.S., *Učebnik turetzkogo jazyka*, Moskva, 1954

-BAJRAKTAREVIC, Fehim, *Osnove turske grammatike*, Beograd, 1962

-BAUBEC, Agiemin, *Limba turcă*, București, 1972

-BONELLI, L., IASIGIAN, S., *Il turco parlato*, Milano, 191o

-BONELLI, L., *Elementi di grammatica turca osmanli*, Milano, 19o9

-COTULA, V. Adam, *Gramatica limbii otomane*, Istanbul, 19o5

-DENY, Jean, *Grammaire de la langue turque. Dialecte osmanli*, Paris, 1921

-Idem, *Principes de Grammaire Turque*, Paris, 1955

-DMITRIEV, N.K., *Turetzkij jazyk*, Moskva, 196o

-ERGIN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Istanbul, 1972

-GABAIN, Annemarie von, *Alttürkische Grammatik*, Leipzig, 195o

-GĂLĂBOV, Gălăb, *Turska Grammatika*, Sofia, 1949

-GENCAN, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, 2 Baskı, Istanbul, 1971

-GORDLEVSKI, V.A., *Grammatika turetzkogo jazyka*, Moskva, 1928

-GUZEV, V.G., *Staroosmanskij jazyk*, Moskva, 1979

-HOLDERMANN, J.B., *Grammaire turque*, Constantinopole, 173o (trad. rusești St. Petersburg, 1776; Moscova, 1777)

-HAZAI, Gy., *Kurze Einführung in das Studium der türkischen Sprache*, Budapest, 1978

-JEHLITSCHKA,P.(magh.Jedlicska Pál),Türkische Konsversations Grammatik, Heidelberg,1895 (Trad.rusă: Moscova,1916)

-KAZEMBEK,Obščaja grammatika turetzko-tatarskogo jazyka,Kazan,1839 (ed.a II-a: 1846; variantă germană: Leipzig,1848)

-KISSLING,H.J.,Osmanisch-Türkische Grammatik, Wiesbaden,1960

-KONONOV,A.N.,Grammatika sovremennogo turetzkogo literaturnogo jazyka, Moskva-Leningrad,1956

-LEWIS,G.L.,Turkish Grammar,Oxford,1967

-MAIZEL',S.S., Arabskie i persidskie elementy v turetzkom jazyke, Moskva,1945

-Idem,Izafet v turetzkom jazyke,Moskva-Leningrad,1957

-MENINSKI,Fr.,Institutiones linguae turcicae...seu Grammatica Turcica, Viena,1680 (ed.a II-a: 1756)

-MORER,Alfred,Grammaire de la langue turque.Théorique et pratique, Istanbul,1961

-NEMETH,Julius,Türkische Grammatik,Berlin und Leipzig,1917 (ed.engl. 1962)

-SAMOILOVICI,A.N.,Kratkaja učebnaja grammatika sovremennogo osmansko turetzkogo jazyka,Leningrad,1925

-SARAFOV,P.,Osmanska gramatika,Sofia,1906

-ŞAMILOVA,N.I., Staryj turetzkij (arabskij)alfavit, Leningrad,1960

-SEVORTJAN,E.V.,Fonetika turetzkogo literaturnogo jazyka,Moskva,

-TİMURTAŞ,Faruk,Osmanlıca Grameri,ed.I,Istanbul,1962; a II-a,Istanbul, 1964 etc.

-THOMAS,V.Lewis,ELEMENTARY Turkish.Revised and edited by Norman Itzkovitz,Cambridge,Massachussets,1967

-WEIL,Gothold,Grammatik der Osmanish-türkischen Sprachen,Berlin,1917

Notă:

Pentru elementele arabo-persane pătrunse în turcă şi, în general, pentru aprofundarea noţiunilor de gramatică arabă şi persană, recomandăm studenţilor turcologi şi aceste manuale (cursuri editate de Universitatea din Bucureşti):

-BAGBACU,Viorel,Limba persană,Bucureşti,1978

-GOLDENBERG,Yves,Manual de limba arabă,Bucureşti,1973

-DOBRIŞAN,Nicolae,Curs de fonetica şi morfologia limbii arabe contemporane,Bucureşti,1975

III. DICTIONARE

-AKSOY, Ömer Asım, Türkçe Sözlük, Ankara, 1966

-BAUBEC, A., GRECU, M., Dicţionar turc-român, Bucureşti, 1979

-BIANCHI, T.X., KIEFFER, J.D., Dictionnaire turc-français, Istanbul, 185o, 2 vol.

-BARBIER DE MEYNARD, A.C., Dictionnaire turc-français, I-II, Paris, 1881-1886

-BUDAGOV, L., Sravnitel'nyj slovar' turetzko-tatarskih narecij, I-II, Sanktpeterburg, 1869-1871 (ed.nouă prin fotocopiere, Moscova, 196o)

-DANIŞMEND, I.H., Türkçe - Osmanlıca-Fransızca Sözlük. Dictionnaire turc-ottoman-français, Istanbul, 1935

-DEVELLIOGLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügati, Istanbul, 1962 (ed.a II-a 1964 etc.)

-DOERFER, G., Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, Bd. I-IV, Wiesbaden, 1963-1975

-GRECU, M. BAUBEC, A., MAMBET, Z., Dicţionar român-turc, Bucureşti, 1977

- (Hayat) Büyük Türk Sözlüğü, Istanbul (ed.Hayat), 1971

-KÉLÉKIAN, Diran, Dictionnaire turc-français, Istanbul, 1911

-KOCABAY, Yalçın, Türkçe-Fransızca Büyük Sözlük, Ankara, 1968

-MAGAZANIK, D.A., Turetzko-russkij slovar', Moskva, 1945

-MENINSKI, Fr., Lexicon turcico-arabico-persicum, Viena, 178o, 4 vol. (ed.I, 168o)

- Osmanlıca-Türkçe Sözlük, Ankara (edit.Bilgi - pentru licee şi univ.), 1977

-ÖZÖN, Mustafa Nihat, Osmanlıca-Türkçe Sözlük, Istanbul, 1965

-PAKALIN, M.Z., Osmanlı tarih deyimleri de terimleri sözlüğü, I-III, Istanbul, 1946-1954

-PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, Çağdaş Türkçe Sözlük, Maya Matbaası, 198o

-REDHOUSE, James, W., Turkish and English Lexicon. New Impression, Constantinopole, 1921

-SAMY BEY, Ş.F., Kamus-u türkî, Istanbul, 1317 H.(1899-19oo)

-Idem, Dictionnaire turc-français, Constantinople, 1885 (13o3 H.)

- Tursko-Bălgarski recnik, Sofia, 1967

-VEFİK, Ahmed, Osmanlı lehçesi, Istanbul, 13o3 H.(1885)

Tarama Sözlüğü (-XIII. Yüzyılından Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü), I,II 1-2,III,IV,Istanbul-Ankara,1943-1957

-ZENKER,J.Th.,Dictionnaire turc-arabo-persan, I-II,Leipzig,1866-1876

IV. PALEOGRAFIE SI DIPLOMATICA TURCO-OSMANA. CRESTOMATII,CULEGERI DE TEXTE

-BEKEN,Süheyl, Osmanlı Paleografyası,I-II,Ankara,1964-1969

-ELKER,Selâhaddin,Divan Rakamları,Ankara,1953

-FEKETE,L.,Einführung in die Osmanisch-türkische Diplomatik,Budapest, 1926

-Idem,Die Siyaqat-Schrift in der türkische Finanzverwaltung,Budapest, 1955

-Idem,Einführung in die Persische Paläographie, Budapest,1977

-GĂLĂBOV,G.D.,Osmansko-turski tekstove,Sofia,1965

-GÖKBİLGIN,Tayyib,Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi,Istanbul,1979

-GUBOGLU,Mihail,Paleografia şi diplomatica turco-osmană.Studiu şi album, Bucureşti,1958

Idem,Crestomaţie turcă.Izvoare narative...Bucureşti, 1978

-GÜNDAY,Dündar,Arşiv belgelerinde siyakat yazısı...,Ankara,1974

-HORNIKER,A.L., Turkish diplomatics. A guide to literature, în "Balkan Studies", 7/1966

-IZ,Fahir,Eski Türk Edebiyatinda nesir.XIV.yuzyıldan XIX yüzyil ortasına kadar yazmalardan seçilmiş metinler,Istanbul,1964

-KRAELITZ,Fr.,Osmanische Urkunden in türkische Sprache,Wien,1922

-KREUTEL,R.,Osmanisch-Türkische Chrestomatie,Wiesbaden,1965

-MAXIM,Mihai, Culegere de texte otomane,Bucureşti,1974

-NEDKOV,Boris,Osmansko-turska diplomatika i paleografija, I-II,Sofia, 1966-1972

-ÖNERTOY,Olçay,PARLATIR, İsmail,Tanzimat sonrası osmanlıca metinler, Ankara,1977

-REYCHMAN,J.,ZAJACZKOWSKI,A.,Handbook of Ottoman Turkish Diplomatics, La Haye-Paris (Mouton),1968

-SIRUNI,H.Dj.,Culegere de facsimile pentru Scoala de Arhivistică.Seria turcă, Fasc.I,Bucureşti,1943

-SMIRNOV,V.D.,Obraztzy osmanskej literatury,St.Peterburg,19o3

-TENDAR,N.,KARAORMAN,N.,Osmanlıca Okuma Anahtarı,Istanbul,197o

-TİMURTAŞ,Faruk, Tarihî Türkiye Türkçesi Araştırmaları,I.Yeni Osmanlıca Metinleri,Istanbul,1972

-ZAJACZKOESKI,A.,REYCHMAN,J.,Zarys dyplomatiki Osmansko-tureckiej, Warszawa,1955 (originalul ediţiei Reychman-Zajaczkowski,Handbook...)

-YAZIR,Mahmud,Eski yazıları okuma anahtarı,Istanbul,1942

-Idem, Siyaqat yazısı,Istanbul,1941

V.CRONOLOGIE MUSULMANA.TRANSFORMAREA DATELOR HEGIREI IN DATELE EREI NOASTRE

-GUBOGLU,Mihail,Tabele sincronice.Datele Hegirei şi datele erei noastre. Cu o introducere în cronologia musulmană,Bucureşti, 1955 (Bibliografie: p.313-322)

-KARADJA,I.Const.,Calcularea datelor Hegirei,în "Revista Istorică", 4-6/1931, p.144-147

-KEMAL, Tahvil Takvim cetvelleri, Istanbul,1928

-MAHLER,Ed.,Wüstenfeld-Mahlerische Vergleichungs-Tabellen der mohammedanischen und christlichen Zeitrechnung,Zweite Auflage,Leipzig,1926

-ORBELI,I.,Sinhronisticeskih tablitzy dlja perevoda istoriceskih dat po Hedjre na Evropejskoe Letisocislenje,Leningrad, 194o

-SAHİLLİOĞLU,Halil,Années sıvıs et crises monétaires dans l'Empire ottoman, în "Annales E.S.C.", 5/1969,p.1o7o-1o91

-ŠABANOVIĆ,H.,Izrazi evâ'il, evâsit i evâhir u datumima turskih spomenika, "Prilozi",II, 1951,p.213-237

-TURAN,Osman,On iki hayvanlı türk takvimi,Istanbul,1941

VI. PAREMIOLOGIE TURCA

-AKSOY,O.A.,Atasözleri ve deyimler,Ankara,1966

-BAUBEC,A.,CONSTANTINESCU,N.,Proverbe turceşti, Bucureşti,1972

-CAFEROGLU,A.,Deyim,takım söz, meşhur söz, atalar sözü, Ankara,1949

-LÜTFI,Muzaffer,Türk Atalar Sözü, Matbaai Ebüzziya,(Istanbul),1928

-OY,Aydın,Tarih boyunca Türk atasözleri,Istanbul,1972

Notă:

Toate aceste lucrări dau proverbele turcești în caractere turcești moderne (latine). Proverbe în caractere turcești vechi (arabe) va găsi cititorul în diverse gramatici și manuale de turco-osmană, în special în Gramatica lui Jean Deny (passim), Paleografia lui S.Beken și în: Izzet Hamid, Proverbes Turcs et Français..., Constantinople,1923

VII. TOPONIMIE

-MOSTRAS,C.,Dictionnaire géographique de l'Empire Ottoman,St.-Péterab. 1873

-DECEI,A.,Istoria Imperiului otoman pînă la 1656,București,1978

-PITCHER,E.D.,An Historical geography of the Ottoman Empire (passim) from the earliest times to the end of the sixteenth century, Leiden,1972

VIII. ANTROPONIMIE

-KAKUK,Suzanne,Recherches sur l'histoire de la langue Osmanlie, Budapest-Haga,1973 (vezi Supra,I)

-DEVELLİOĞLU,Ferit, Osmanlıca-türkçe Ansiklopedik Lûgâtı,Istanbul, 1962 (1964 etc.)(vezi Supra,III)

-de TASSY,Garcin,Mémoire sur les noms propres et les titres musulmans, Paris,1854 (Extrait no.5 de l'année 1854 du "Journal Asiatique")

خلق ایچنده معتبر بر نسنه یوق دولت کبی
اولمیه دولت جهانده بر نفس صحت کبی

Halk içinde müteber bir nesne yok Devlet gibi
Olmaya Devlet cihanda bir nefes Sihhat gibi

Kanunî Sultan Süleyman

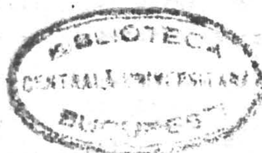
"In ochii lumii, nimic nu-i mai de preţ ca puterea,
Dar mai presus chiar şi de-o putere mondială
E-o clipă de sănătate..."

Versuri de Kanunî Sultan Süleyman (152o-1566)

S U M A R

Tiparul s-a efectuat sub c-da nr. 167/1995
la Tipografia Editurii Universităţii Bucureşti

ISBN 973-575-023-6

Lei 4140